
2

ZBORNÍK

SOBOŠKEGA

MUZEJA

2

ZBORNİK

SOBOŠKEGA

MUZEJA

908 (497.12)

2555/1992

**pokrajinski
MUZEJ**

M. SOBOTA

**1991
1992**

Izdal in založil: Pokrajinski muzej Murska Sobota, Trubarjev drevored 4,
69000 Murska Sobota, tel. 069 21-155

Uredniški odbor: **Irena Šavel**

Janez balažic

Borut Brumen

Branko Kerman

dr. Albina Lük - Nečak

Franc Kuzmič

Metka Fujs (glavni in odgovorni urednik)

Sandi Červek (tehnični urednik)

Lektoriranje: **Franc Just, Marjan Kulčar**

Prevodi v nemščino: **Marjan Kulčar**

Prevod iz madžarščine: **Gabriela Gaál**

Klasifikacija: **Franc Kuzmič**

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z navedbo vira.

908 (497.12 – 18)
ZBORNIK soboškega muzeja II. – Murska
Sobota : Pokrajinski muzej, 1992. – 24 cm. –
(Zbornik; 1991/1992)

20346/2022

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-52/92 z dne 5. 2. 1992 se za publikacijo plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

Tisk: **Šarika Horvat**

Naklada: 1000 izvodov

VSEBINA

RAZPRAVE:	5
Branko Kerman: Dve antični nagrobni steli iz Sobote	5
Janez Balažič: Starejše plasti stenskih slikarjev v Prekmurju	13
Jože Vugrinec: Marijin list v letu 1919	27
Metka Fujs: Obnova v Prekmurju	33
Borut Brumen: Vsakanja kultura Prekmurja in slovenskega Porabja v etnoloških topografijah	43
Mihael Kuzmič: Pomoč ameriških prekmurskih izseljencev rojakom v "stari domovini"	53
Albina Lük-Nečak: Položaj slovenščine kot sredstva javnega sporazumevanja v manjšinskih področjih	67
Irena Šavel: Dreamtime	73
Jana Rošker: Posledice sprememb v družbenem ustroju Kitajske zaradi vpliva zahodnih gospodarskih in duhovnih smernic	83
POROČILA:	91
Irena Šavel: Poročilo o arheoloških izkopavanjih v Bukovnici leta 1991	91
Branko Kerman: Ali je bila v Hodošu romanska cerkev?	95
GRADIVO:	101
László Kostyál: Romanska arhitektura v Zali	101
BIBLIOGRAFIJE:	123
Bibliografija Franca Šebjaniča (Franc Kuzmič)	123
OCENE:	135
Zgodovina Cerkev na Slovenskem (Franc Kuzmič)	
Juš Makovec: KORENINE – priimki na Murskem polju (1669–1900) (Miran Puconja)	
Kereszmár Rózsa: Domonkosfa krónikája (Metka Fujs)	
Dve domovini (Mihael Kuzmič)	
Slovenski biografski leksikon (Mihael Kuzmič)	
Ivan Stopar: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji (Janez Balažič)	
UTRINKI:	147
Dolnja Lendava v prihodnosti	

Izdajo so omogočili:

Občina Murska Sobota

Znanstveni inštitut pri Filozofski fakulteti v Ljubljani

na naslovni strani: Antična plastika iz Noršinec

DVE ANTIČNI NAGROBNI STELI IZ SOBOTE

Branko Kerman

Med najpomembnejše antične spomenike v Prekmurju sodita dve monumentalni nagrobni steli. Obe sta že poznani znanstveni javnosti, njuna ponovna obravnava pa bo pripomogla k boljšemu poznavanju kamnoseške produkcije v tem delu antičnega sveta.

Prva stela je bila najdena 1. 1810 v Dolgi vasi pri Lendavi (Dervarics K., 1896, 203), druga pa 1. 1910 ob kopanju temeljev za novo katoliško cerkev v Soboti *(Slepec J., 1911, 106-107).

Steli sta popolnoma različne oblike, kakor tudi dekorativni motivi na sprednji strani, časovno pa sta si zelo blizu. Prva stela pripada Vibenu, druga pa Viatorju.

Pri obravnavi bom poskušal analizirati dekorativne motive, ki se pojavljajo na stelah.

Stela Vibena - Oblika in tip

Marmorna stela (sl. 1) je velikih dimenzij (2.08; 0.77 m), zgornaj zaključena z levjim ovršjem in razdeljena na tri polja. Nad osrednjim, napisnim, ki ga odajata pilastra, je niša z doprsji, levo žena, desno mož, med njima otrok. Med nišo in napisnim poljem je ozek friz z živalskim reliefom. Na tretjem polju, ki tvori podnožje stele, sta upodobljena dva delfina. Stelo zaključuje vsadnik, s katerim je bila pritrjena v postament.

Napis na steli se glasi:

*Vibenus/Vanni f(ilius) v(ivus) f(ecit) sibi et/
Marc(iae) Crispinae^f con(iugi) et
Marcio/ Vibiano f(ilio) an(norum) VIII*

Prevod: Vibenus, Vanijev sin, je (nagrobnik) za živa postavil sebi, ženi Marciji Krispini in sinu Marciju Vibijanu, staremu 8 let.

Ovršje stele zaključuje pravokotno oblikovana baza z dvema ležečima levoma, med katerima je glava bradatega starca. Leva sta anatomsko slabo izdelana, kar se vidno odraža po izdelavi glave, kratkem stisnjenem trupu, nogah in šapah.

Ovnovi glavi pod levjima šapama sta ponazorjeni dokaj stilistično in sta zaradi obrabljenosti kamna komajda vidni.

Leva imata odprta gobca, glavo pa zaokroža gosta brada. Znotraj celotne kompozicije dominira glava bradatega starca. Podoba bradatega moža s pokrivalom (kalatusom) na glavi, med ležečima levoma, kaže na povezavo s kultom grško-egiptovskega božanstva Serapisa, kar je na osnovi analognih ovršij stel v okolici Sirmija utemeljil B. Gavela (Gavela B., 1954-1955, 43-51).

Ležeči levi na spomenikih so "conservatores", z isto funkcijo kot mali Dioskuri - čuvaji Matere Zemlje. Ovnove glave pod levjimi šapami pa predstavljajo simbole htonskega kulta (Gavela B., 1954-1955, 47-48).

Schober pojav bradate glave z modiusom ali cisto na ovršju stel povezuje s kultom Kibe. Ovnove in bikove glave pod levjimi šapami pa predstavljajo žrtve oz. daritve - tauro in kriboleje - Kibelinega in Atisovega kulta in imajo na spomenikih dekorativen, ne pa simboličen pomen (Schober A., 1923, 213-214; prim. Pinterović D., 1967, 68-72).

* Stela iz Dolge vasi je vzdana na hodniku v Pokrajinskem muzeju Murska Sobota. Stela iz Sobote pa je vzdana na severno steno katoliške cerkve v Soboti.
Za starejšo literaturo o stelah glej: Ana in J. Šašel, Situla 5, 1963, Ljubljana 1963, št. 359 in št. 360; Pahič S., Arheološki vestnik 28, Ljubljana 1977, 47, 52.

Serapisov kult se je v 2. stol močno širil po celotnem rimskem imperiju. Na prostor Panonije so vplivi tega kulta prihajali iz Italije preko Akvileje. Ta je bila namreč v času dačanskih vojn pomemben trgovski center med Italijo in Podonavjem (Pinterović D., 1967, 75).

Sl. 1 - Stela Vibenusa Vanija iz Dolge vasi pri Lendavi
Abb. 1 - Stele des Vibenus Vanni aus Dolga vas bei Lendava

Večje število stel z ležečimi levi in raznimi reliefnimi upodobitvami med njimi se pojavlja na prostoru province Panonije, predvsem v Sirmiju, Basiani, Mursi in Poetovionu (Dautova-Ruševljan V., 1983, 50-51). Zaradi zelo velikega števila teh stel v Sirmiju je Dautova mnenja, da je bila v tem mestu lokalna delavnica, ki je vplivala na izdelavo podobnih stel tudi v drugih mestnih centrih, kot so Savaria, Brigeciona in Basiana. Ta delavnica naj bi v 2. stol. vplivala na stele Gornje Mezije, tesno pa je bila povezana tudi s stelami iz Norika. Ta tip stel je nastal v Sirmiju pod direktnim vplivom z vzhoda v začetku 2. stol. (Dautova-Ruševljan V., 1983, 67).

Nišo stele zapolnjujejo doprsja zakonskega para Vibena Vanija, Marcije Krispine in sina Marcija Vibiana. Levo je nameščena žena, oblečena v noriško-panonsko nošo. Na sebi ima obleko z dvema fibulama tipa Almgren 236, preko obleke pa ogrnjen plašč. Na zapestju leve roke je zapestnica, okrog vratu pa ovratnica z obeskom lunule (Garbsch J., 1965, 151-152, št. 112). V levi roki drži jabolko, desno roko ima položeno na levo rame moža, kot znak zakonske prisege (Schober A., 1923, 177).

Glava je pokrita z noriško avbo - pokrivalom, zloženim iz trikotne rute, in spada po Garbschovi tipološki razdelitvi avb v tip H 2,5. Ta tip avb se razprostira predvsem na področju Flavie Solve s posamičnimi pojavi v Virunumu, Celeji in Poetovionu in je bila v modi pred drugo polovico 1. stol. do sredine 2. stol. (Garbsch J., 1965, 14, 151-152, št. 112, Karta 4; Schober A., 1923, 177).

Moški je oblečen v tuniko, preko nje pa ima ogrnjen paludamentum. V desni roki pred prsmi pokojnik drži papirnat zvitek (rotulus), stisnjen v dlani. Levo roko mu zakriva sinova podoba. Mož ima kratke lase, gosti prameni las so počesani na čelo, vidna so tudi ušesa. Brada je gosta, postrizena na kratko, in izraža modo iz časa vladavine cesarja Hadrijana. Kratka frizura s prameni las, ki padajo na čelo, je značilnost česanja cesarjev Trajana in Hadrijana (Cambi N., 1989, 63).

Podoba sina Marcija Vibiana se pojavlja v ospredju zakonskega para. Oblečen je v tuniko z dolgimi rokavi, ima ogrnjen sagum, ta je na levem ramenu spet z okroglo fibulo (Schober A., 1923, 176; Dautova-Ruševljan V., 1983, 52). Obe roki ima pred prsmi, v njih drži polkrožni predmet, na katerega kaže s kazalcem leve roke.

Podobe portretov kažejo visoko stopnjo klesarjeve veščine, ki se izraža predvsem pri oblikovanju potez na obrazu in glavi. Oči pokojnikov so okrogle, brez zenic in šarenic, dobro naznačene so veke. Pri moški podobi je na vratu klesar poudaril izstopajoče mišice, zelo kvalitetno pa je izklesana ženska frizura s pokrivalom, kakor tudi frizura moža in sina. Obrazi so brez čelnih gub, zato bi lahko sklepali, da je bil Viben, ko je dal postaviti nagrobnik ob prehitri sinovi smrti (star 8 let), še zelo mlad.

Na traku medpolja se pojavlja reliefno upodobljeni motiv: na levi - merjasec obrnjen proti psu (oba močno razdražena), na desni - pes lovi zajca. Ta motiv je vezan na sceno lova, ki je bil zelo priljubljen dekorativni okras na frizih in medpoljih stel.

Sicer pa so prizori lova v rimski grobnih simboliki s časom izgubili simboličen pomen. Na stelah se pojavljajo le kot dekorativni okras (Schober A., 1923, 212).

Prizori lova se začenjajo pojavljati na stelah šele ob koncu 1. in v začetku 2. stol. predvsem na noriško-panonskem mejnem področju (Flavia Solva, Poetovio, Savaria...), redkeje pa v južni Panoniji (Cibale, Sirmij) (Schober A., 1923, 168).

Podnožje stele krasita nasproti plavajoča delfina z dolgimi brki in uvitim trupom. Podobni dekorativni motivi delfinov se pojavljajo na podnožju stel v Celeji, F. Solvi, Carnuntumu (Schober A., 1923, št. 184, sl. 93, št. 178, sl. 88), v Šempetru - relief Evrope z Enijeve grobnice (Klemenc J., Kolšek V., Petru P., 1972, 53).

Podnožja stel so krasili tudi razni drugi motivi: kantaros z bršljanovimi viticami, kantaros med dvema pavoma ali panterjema, dvoboj dveh genijev itd. (Schober A., 1923, 173).

Reliefna predstava delfinov je zelo pogosta na bočnih straneh sarkofagov in na nagrobnih arah, predvsem na področju zgornje Panonije (Dautova-Ruševljan V., 1983, 108, T. 29, 1B,C,D).

Delfin se pojavlja med drugim tudi v povezavi s skulpturami posameznih božanstev, kot je npr. figura Posejdone iz Vinkovcev. Posejdon v levi roki, naslonjeni na koleno, drži delfina, kar označuje njegovo oblast nad morjem in nad vsem, kar v njem prebiva (Brunšmid J., 1979, 140, sl. 62; Dautova-Ruševljan V., 1983, 116, T. 33, 3).

Opredelevitev tipa

Stelo iz Dolge vasi je skupaj s stelami iz Norika in Panonije prvi tipološko klasificiral A. Schober. Uvrstil jo je v 4. skupino stel, v tip F - dopsrne figure v pravokotno oblikovani niši - in podtip g - niša s portreti, trak medpolja, napisno polje, okrašeno podnožje (Schober A., 1923, 67, 94-107, št. 234, sl. 121).

Ker pa za stelo tipa F ni tipično ovršje z levi, obravnavano stelo uvrščamo v Schobrovo drugo skupino stel z levi oz. v tip stel z levim ovršjem in glavo starca s pletenim košem na glavi (Dautova-Ruševljan V., 1983, 49).

Na podlagi analize stel iz Spodnje Panonije Dautova podobne nagrobnike postavlja v "skupino z levi" in loči znotraj nje 4 variante. Našo stelo lahko uvrstimo v 1. varianto, ki je v 2. stol. zelo pogosta v sosednjih mestnih središčih, v Poetovionii, Sirmiju in Mursi (Dautova-Ruševljan V., 1983, 41, 49-59, 67).

Datacija

Kar se tiče datacije obravnavane stele, je bila ta podana že v strokovni literaturi. A. Schober jo je postavil v čas konca 1. stol. (Schober A., 1923, 107, št. 234, sl. 121), nekaj desetletij pozneje pa je datacijo spremenil v 2. stoletje (Schober A., 1955, 129, T. 28, sl. 56).

J. Šašel je stelo podrobneje analiziral. Glede na ime Vibenus Vanni f(i)lius /cognomen z očetovim imenom v gen./ kaže le-ta na komaj začeto stopnjo romanizacije. Ime sina Marcija Vibijana je bolj romanizirano, saj ima gentilno ime (nomen).

Schober je sicer stelo datiral v konec 1. stol., vendar je Šašel časovno opredelitev stele pomaknil do prve polovice 2. stol., in sicer na osnovi tega, da je bilo najdišče oz. prebivališče teh ljudi zakotno, razmeroma daleč od mestnih središč (Poetovio, Savaria in Andautonia) in da je tja le bolj počasi prodiral rimski duh. Datacijo je odločilno podprlo tudi oblikovanje brade in las na portretu umrlega, ki je tipično za hadrijansko in antoninsko obdobje (Šašel J., 1955, 45).

Vendar je treba pri obravnavani steli opozoriti še na nekatere druge momente.

Pokojnikova frizura, podobno kot pri sinu, kaže značilnosti trajanskega načina česanja. Prameni las padajo naprej in so ravni; podobno imata počesane pramene las cesarja Trajan in Hadrijan. Pri Hadrijanovi frizuri so lasje vendarle malo daljši in s strani valoviti, kar je izpričano na vseh njegovih portretih. Trajanovi portreti imajo s strani ravne pramene las; ki prehajajo k sencam. Brada in brki so nastali pod vplivom mode, ki jo je promoviral cesar Hadrijan (Cambi N., 1989, 63, 68; Cambi N., 1987, 84).

Druga pomembnost so oči. V očeh Vibenove družine niso izdelane zenice in šarenice v očesnih duplinah, ki postanejo reden pojav na spomenikih (portreth) v času cesarja Hadrijana (Cambi N., 1987, 83-84; Isti 1989, 68).

Modne tendence na steli Vibena in njegove družine kažejo na mešanje trajanskega in hadrijanskega obdobja,

Vibenus Vanni f. je keltskega rodu, čigar predniki so morda izvirali iz noriškega področja med krajema Colatio in Noreja. Po Šašlovi domnevi naj bi se Viben od tam preselil na lendavsko področje, ki se je novim pridobitvam šele odpiralo.

Mož drži v levi roki zavito listino, s čimer je verjetno želel poudariti svojo omikanost in morda dejstvo, da je opravljal kakšno pisarniško službo (Šašel J., 1955, 46-47, sl. 3).

Na koncu lahko rečemo, da se je Viben verjetno rodil konec 1. stol. O njem in njegovem življenju ne vemo skoraj nič. Po lepi marmorni steli lahko sklepamo, da je bil premožen. Poročil se je z domačinko (kot kaže njena noša), ki je imela, sodeč po imenu, rimsko državljanstvo.

Stela Viatorja - Oblika in tip

Marmorna stela (sl. 2) je velikih dimenzij (1,84; 0,79); zgoraj je zaključena z levjim ovršjem, razdeljena je na tri polja. Nad osrednjim, napisnim, ki ga obdajata pilastra, je ozek friz z rastlinskim reliefom. Nad njim, v zatrepu, pa relief dveh panterjev, med njima kantaros; na tretjem polju, ki tvori podnožje stele, je podoba morske pošasti.

Sl. 2 - Stela Viatorja iz Sobote
Abb. 2 - Stele des Viator aus Sobota

Napis na steli se glasi:

P(ublio) Aelio Viator/i ././
/et Lic/./iae//
c/oniugi/ /5 v/ ././././

Prevod: Publiju Aeliju Viatorju in ženi Lic /...iji/

Ovršje stele iz Sobote krasita ležeča leva, ki pod šapama držita ovno glavo; med njima je kamnita kocka z reliefno okrašeno rozeto. Lev na desni je delno deformiran in je manjši in nižji od levega. Anatomska sta slabo izdelana, predvsem njuna glava, kratek stisnjen trup, noge in šape. Glavo zaokroža gosta brada z dlakami v pramenih in ušesi na temenu. Oči so okrogle, obrvi so jasno naznačene na izstopajoči očesni kosti, oči so globoko v očesni duplini.

Dekoracija na ovršju - leva držita pod šapama ovno glavo, med njima pa je rozeta, ki je bila zelo priljubljena na stelah v provinci Panoniji. Podobna dekoracija je znana na stelah iz Gradca, Celja, Lauriakuma (Schober A., 1923, št. 83, sl. 33, št. 236, sl. 123, št. 77, sl. 31).

Schober ta dekorativni motiv na stelah izvorno povezuje s kultom Kibe. Ovnove in bikove glave pod levimi šapami pa po Schobrovem mnenju kažejo na daritve-tauro in kriobolije-Kibelinega in Atisovega kulta (Schober A., 1923, 213-214; prim. Pinterović D., 1967, 68-72).

Trikotni zatrep zapolnjuje reliefna podoba dveh panterjev. Med njima je kantaros, poln sadja. Sedeča panterja z daljšim repom in ovratnico imata slabo profilirano glavo. Poudarjene so njune oči in gobca, pri levem tudi ušesa.

Kantaros je večjih dimenzij, na visoki nogi, z dvema spiralno zavitima ročajema. Identična reliefna upodobitev je znana na stelah iz Savarije (Kadar Z. - Balla L., 1958, 16-17, sl. 8; Schober A., 1923, št. 239, sl. 125), kakor tudi na zatrepu stele iz Vidma pri Ptuj (Pahič S., 1977, 60, sl. 28).

Motiv kantarosa se pojavlja kot reliefni okras na stelah, v zatrepu, medpolju in podnožju, velikokrat samostojno ali v kombinaciji s panterjema, pavama, levoma, delfinoma, mačkama, ali skupaj z bršljanom in vinsko trto (Schober A., 1923, 164, 167-168, 173, 200; Dautova-Ruševljan V., 1990, 624).

Navedeni dekorativni motivi so zelo pogosti na stelah, sarkofagih in votivnih arah v provinci Panoniji. Značilni so že za 1. stol., pogostost pojavljanja na spomenikih pa je predvsem v 2. in 3. stol. (Schober A., 1923, 164; Dautova-Ruševljan V., 1983, 60; Ista, 1990, 624).

Friz stele krasijo motivi bršljana, raztezajoč se po celotnem traku. Vitici ovijata na sredini cvetni popke in se valovito zaključujeta z listom srčaste oblike.

Podobno okrašeni frizi se pojavljajo na stelah iz Celeje (Schober A., 1923, št. 182, sl. 91, št. 184, sl. 93), Murse, Sirmija (Dautova-Ruševljan V., 1983, 58, T. 4, 4, 3; T. 3, 4, T. 8, 2, 3), Poetovine (Jevremov B., 1988, št. 44).

Vegetabilni dekorativni motivi so bili zelo priljubljeni pri okraševanju stel v Panoniji in Noriku v 1. in 2. stol. (Dautova-Ruševljan V., 1983, 58-59).

Sicer pa so vegetabilni motivi na soboški steli v kombinaciji s kantarosom, polnim sadja, vezani na dionizijsko simboliko (Cambi N., 1989, 66, T. 2).

Podnožje stele zapolnjuje reliefna podoba morske pošasti oz. bajeslovna morska žival. Del glave je odlomljen, dolg močan vrat prehaja v trup z nogo, sredina trupa je zavita, rep pa uvit. Morska pošast se na podnožju stel pojavlja največkrat posamezno.

Podobni motivi kot na naši steli se pojavljajo tudi na podnožju stele iz Poetovine (Jevremov B., 1989, št. 18; Schober A., 1923, št. 86, sl. 35) in F. Solve (Schober A., 1923, št. 233, sl. 120).

Opredelečitev tipa

Soboško stelo lahko uvrstimo glede na ovršje v skupino stel z levi - po Schobru v 10 prvo skupino, za katero je značilen "trikotni zaključek zatrepu, levi pa so postavljeni

ob straneh; med njimi je relief rozete na kamniti kocki". Ta varianta se pojavlja na stelah v Celeji, Flaviji Solvi, Brigeciji in Skarabanciji (Dautova-Ruševljan V., 1983, 49).

Sicer je "skupina stel z levi" zelo pogost dekorativni motiv na stelah province Panonije in Norik ob koncu 1. in v 2. stol. (Dautova-Ruševljan V., 1983, 41, 67).

Datacija

Za datacijo soboške stele je pomemben predvsem fragmentiran napis na osrednji plošči, ki pa je na najpomembnejšem delu žal odlomljen.

Iz moževega imena se da razbrati, da je prejel pravice državljana za časa cesarja Hadrijana - praenomen in gentile cesarja - P. Aelius.

Cognomen Viator pa po mnenju Šasla lahko pomeni dvoje: 1. po(potnik) 2. sel - prenašalec vesti, pošte.

Viator je ime najverjetneje prejel od dela, ki ga je opravljal. V službo rimske države je stopil morda že v času cesarjev Nerve ali Trajana. Pod Nervo se je začelo razširjanje poštne omrežja. Viatorska služba pa bi lahko pod Trajanom prišla še do večje veljave, namreč zaradi dolgoletnih bojov rimske vojske v Dakiji.

Torej si je Viator pridobil državljanske pravice po vsej verjetnosti za časa vladavine cesarja Hadrijana (Šasel J., 1955, 47-48, sl. 4).

Literatura

- Brunsčmid J., 1977; "Colonia Aurelia Cibaleae" (Vinkovci u staro doba), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 4, 55-107 (Vinkovci).
- Cambi N., 1987; Rimski portret, Antični portret v Jugoslaviji, Razstavni katalog, 81-86 (Ljubljana)
- Cambi N., 1989; Bilješke uz dvije panonske nagrobne stele, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 22, 59-71 (Zagreb)
- Dervarics K., 1896; Also-Lendava története, Zalamegyei évkönyv, 203-223 (Zalaegerszeg)
- Dautova-Ruševljan V., 1983; Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu province Donje Panonije, Dissertationes et Monographiae 25 (Novi Sad)
- Gavella B., 1954-1955; Antički spomenici grčko-egipatskog sinkretizma u našoj zemlji I, Serapis, Starinar 5-6, 43-51 (Beograd)
- Garbusch J., 1965; Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11 (München)
- Jevremov B., 1988; Vodnik po lapidariju (Varaždin)
- Klemenc J./Kolšek V./Petru P., 1972; Antične grobnice v Šempetru, Katalogi in monografije 9 (Ljubljana)
- Pahić S., 1977; Seznam rimskih karnova u Podravju in Pomurju, Arheološki vestnik 28, 13-74 (Ljubljana)
- Pinterović D., 1967; Nove rimske skulpture u Muzeju Slavonije, Osječki zbornik 11, 67-79 (Osijek)
- Slepčec J., 1911; Soboska nova cerkev, Marijin list 4, 105-108 (Črenšovci)
- Schober A., 1923; Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien, Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien 10 (Wien)
- Schober A., 1953; Die Römerzeit in Österreich und in den angrenzenden Gebieten von Slowenien, Österreichisches Archäologisches Institut (Wien)
- Šasel J., 1955; Doneski k zgodovini Prekmurja v starem veku, Kronika 3/1, 40-49 (Ljubljana)

ZWEI GRABSTELN AUS SOBOTA

Zusammenfassung

Die erste Stele wurde im Jahre 1810 in Dolga vas bei Lendava gefunden, die zweite aber im Jahre 1910 beim Ausgraben der Fundamente für die neue katholische Kirche in Sobota. Die erste Stele gehört dem Vibenus an, die zweite aber dem Viator.

Im Aufsatz der Stelle (Abb. 1) sieht man einen bärtigen Männerkopf zwischen zwei nach außen gelagerten Löwen. Das Bildnis des bärtigen Mannes, zwischen zwei Löwen, zeigt auf die Verbindung mit dem Kult der griechisch-ägyptischen Gottheit des Serapis. Die Löwen mit Stier- und Widderschädeln in den Pranken stellen die Opfer bzw. Opferungen tauro und kriobilia des Kibelial- und Attiskultes dar.

In der Nische sieht man Brustbilder des Ehepaares Vibenus Vanni und Marcia Crispina und ihres Sonnes Marcus Vibianus. Die Frau trägt "norische" Haube. Sie hat ein Kleid mit zwei Fibeln des Typs Almgren 236 an; über dem Kleid hat sie einen Umhang. Am Handgelenk der Linken hat sie einen Armring, am Hals einen Halsring mit Lunula.

Der Mann in einer Tunika hält in der Linken eine Schriftrulle im bekannten Schwurgestus. Sein Bart ist dicht und kurz und drückt die Mode aus der Zeit der Herrschaft des Kaisers Hadrian aus. Kurze Frisur mit in die Stirn fallender Haarlocke ist ein Merkmal des Kämmens der Kaiser Traian und Hadrian. Das Bildnis des Marcus Vibianus mit einer Tunika und einem Umhang, der auf der linken Schulter mit einer kreisförmigen Fibel zusammengefügt ist, kommt im Vordergrund des Ehepaares vor. Spiralsäulen mit Blattkapiteln tragen einen Jagdfries: Links wird ein Eber vor einem Hund gestellt, rechts fängt ein Hund einen Hasen.

Am Sockel der Stele sieht man zwei einander zugekehrte Delphine mit den langen Schnurrhaaren und dem eingestülpten Schwanz. Typologisch gehört die Stele des Vibenus zum Typ der Stelen mit den Löwen und mit einem Männerkopf im Aufsatz und ferner zur "Gruppe der Stelen mit den Löwen", die vor allem für das 2. Jahrhundert charakteristisch sind.

Die Stele aus Dolga vas datiert aus der ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts.

Im Aufsatz der Stele aus Sobota (Abb. 2) gibt es zwei liegende Löwen mit einem Widderschädel in den Pranken. Zwischen ihnen sieht man einen Steinwürfel mit einer reliefverzierten Rosette.

Den dreieckigen Giebel (Abb. 2b) füllt ein Reliefbildnis von zwei Panthern aus; zwischen ihnen steht ein Kantharos, voller Obst.

Den Fries der Stele verzieren Efeuranken, die durch den ganzen Streifen ausgedehnt sind.

Als Sockelbild erscheint das Reliefbildnis eines Seeungeheuers bzw. eines mythologischen Seetieres.

Typologisch wird die Stele aus Sobota in eine Gruppe der Stelen mit den Löwen eingeordnet; Variante - der dreieckige Abschluß des Giebels mit den Löwen zu beiden Seiten; zwischen den Löwen das Relief der Rosette auf einem Steinwürfel.

Die Stele von Sobota wird in die Zeit der Herrschaft des Kaisers Hadrian datiert; damals sollte der Viator Bürgerrechte erwerben.

STAREJŠE PLASTI STENSKIH SLIKARIJ V PREKMURJU

Janez Balažič

Osrednje mesto umetnostnozgodovinskih razprav, ki se nanašajo na prekmursko srednjeveško stensko slikarstvo, pripada obdobju gotike oz. spomenikom, ki jih štejejo v opus radgonskega slikarja Janeza Akvile.¹ Ob poslikavah, ki so jih opravili mojster Akvila in njegovi pomočniki, zaslužijo posebno vidno mesto tudi slikarje v prezbitერი župnijske cerkve sv. Nikolaja v Soboti.² Če k slikarijam, ki so nastajale v 2. polovici 14. stoletja, prištejemo kakovostne freske v notranjščini rotunde v Selu,³ se seznam ohranjenih gotških stenskih slikarij že zaključí. Razumljivo je, da so se doslej raziskovalci posvečali predvsem gotškim stenskim slikarijam, saj le-te po kakovosti in obsegu nujno sodijo v širši, srednjeevropski kulturni prostor. Sicer pa je obdobje gotike pravzaprav prvi vrh v umetnostnozgodovinski podobi Prekmurja in le malo spomenikov, ki so nastali pozneje, se lahko kosa z njim. Pred izjemno plodnim obdobjem gotike na območju današnjega Prekmurja ni nastalo večje število spomenikov, katerih slogovni značaj bi ustrezal čistim romanskim karakteristikam. To še posebej velja za slikarske spomenike, ki jih v formalnem pogledu ne moremo približati značilnostim romanskega slikarstva.

Obdobje romanike v Prekmurju predstavljajo predvsem nekateri arhitekturni spomeniki, njihove arhitektonske in plastične posebnosti pa pričajo o povezanosti in vpetosti v širši kulturni krog. K spomenikom romanske sakralne arhitekture spadajo cerkev sv. Venceslava v Domanjševcih,⁴ nastala po vsej verjetnosti v 1. polovici 13. stoletja,⁵ rotunda

1 Prvo delo Janeza Akvile, signirano in datirano, je poslikava v Velemérju iz leta 1377 oz. 1378. Drugo znano delo je poslikava v prezbitერი župnijske cerkve v Turnišču iz leta 1383, ki mu je sledila obsežna poslikava radgonske ladje, končana leta 1389. Tretje veliko delo so slikarje v župnijski cerkvi sv. Martina v Martjancih. Napis v prezbitერი sporoča o mojstru poslikave Johannes Aquila de Rakespurga - in letnici 1392. Vsi spomeniki so nastali v prekmurskem etničnem prostoru. V petdesetih letih so avstrijski konzervatorji odkrili profane slikarje v kleti Pistorjeve hiše v avstrijski Radgoni, ki so nastale v prvi polovici devetdesetih let 14. stoletja, leta 1978 pa še (sicer fragmentarno ohranjene) freske v avguštinski cerkvi v Fürstenfeldu, ki so nastale po letu 1400. Iz obsežnega seznama literature, ki prinaša tudi razprave o Janezu Akvili in njegovi delavnici, izpostavljamo le nekatere.

France Stele: Monumenta Artis Sloveniae I: Srednjeveško stensko slikarstvo, Ljubljana 1935 (od tu: **Stele:** Monumenta Artis), 13 ss.

France Stele: Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja, Ljubljana 1969 (od tu: **Stele:** Slikarstvo v Sloveniji), 157 ss.

Dénes Radocsay: Wandgemälde im Mittelalterlichen Ungarn, Budimpešta 1977 (od tu: **Radocsay:** Wandgemälde), 26 ss.

Posebej pomemben prispevek k razreševanju problematike, povezane s slikarsko delavnico Janeza Akvile, prinaša zbornik Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts (Akten der Kunsthistorikerkongresse in Velemér/Ungarn-Murska Sobota/Jugoslawien 1984), Budimpešta 1989 (ed. Ernő Marosi).

2 **Janez Balažič,** Prispevki k razreševanju umetnostnozgodovinske problematike soboškega prezbitერი, Zbornik soboškega muzeja 1, Murska Sobota 1991 (od tu: **Balažič,** Prispevki), 33-56.

3 **Stele:** Slikarstvo v Sloveniji, 136. Avtor freske datira v čas okoli leta 1400 in jih povezuje z italijanskim prostorom.

Radocsay: Wandgemälde, 167. Datacija: 1400-1420.

Marijan Zadnikar: Rotunda v Selu, Murska Sobota 1967 (od tu: **Zadnikar:** Rotunda), 15 ss. Zadnikar datira slikarje v čas kmalu po letu 1400.

4 **Ivan Zelko,** Romanska arhitektura in naselitvena zgodovina Prekmurja, ZUZ, N.v., V/VI, Ljubljana 1959 (od tu: **Zelko,** Romanska arhitektura), 236-237. **Marijan Zadnikar:** Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 127-131. **Isti:** Umetnostni spomeniki v Pomurju, Murska Sobota 1960, 41-42. **Isti:** Romanska umetnost (Ars Sloveniae), Ljubljana 1970, LXXIII, **Marijan Zadnikar in Ivan Zelko:** Domanjševci, Murska Sobota 1974. **Marijan Zadnikar:** Romanika v Sloveniji: Tipologija in morfologija sakralne arhitekture, Ljubljana 1982 (od tu: **Zadnikar:** Romanika), 199 - 210. Posebej za plastični okras južnega portala prim. delo: **Tamás Bogay:** A jáki apátási templom és szent Jakabkápolna, Szombathely 1943, 81 ss. **Isti:** Der Löwe mit dem Kreuz - Das Tympanon von Domanjševci (Domonkosfa) und verwandte Denkmäler, ZUZ, N.v., V/VI, Ljubljana 1959 (Stelešov zbornik), 147 ss.

5 **Zadnikar:** Romanika, 210.

sv. Nikolaja v Selu,⁶ jedro stare župnijske cerkve sv. Nikolaja v Soboti,⁷ prazupnijska cerkev Marijinega vnebovzeta v Turnišču,⁸ župnijska cerkev sv. Trojice v Gornjih Petrovcih (Nedeli),⁹ ob teh pa naj bi svoj romanski izvor skrivale še nekatere druge.¹⁰

Med vsemi prekmurskimi, v jedru še romanskimi cerkvami, zasledimo le pri dveh starejših plasti stenskih slikarjev. Gre za slikarje pohoda in Poklona treh kraljev v rotundi v Selu ter za fragmentarno ohranjeno poslikavo v prezbiteriju stare župnijske cerkve v Turnišču. Ob tem moramo opozoriti še na poslikavo že uničene cerkve sv. Andreja na Hodošu,¹¹ sledove stare poslikave pa skrivajo tudi zidovi kapele lendavskega gradu. O slednjih so že pred časom poročali: "Pod petami baročnih obokov so se na severni strani ob neki adaptaciji pokazale stenske slikarije, ki so očitno starejše od baročnega oboka, ki jih je zakril, in so torej še iz časa, ko je imel prostor še raven lesen strop".¹² Ob gradbenih delih, leta 1990, smo znova naleteli na ostanke stare poslikave, katerih ohranjenost je izjemno skromna, a vendarle dovolj, da smo lahko ugotovili tehniko ter po prvih ocenah opredelili čas nastanka pred leto 1300.¹³

Ceprav so stenske slikarije v Selu zbujele zanimanje že v 19. stoletju, najstarejše plasti s prizorom Pohoda in poklona modrih niso bile niti omenjane niti obravnavane posebej.¹⁴ Šele Stelletu je slikarija zbudila dovolj znanstvenega interesa, da je v zapisu iz leta 1926 govoril o tem, da je prizor slikan na belež brez temeljnega ometa in da je poslikava v primerjavi s prvo turniško plastjo "mnogo bolj groba, pomembna pa je v našem gradivu ikonografsko zato, ker predstavlja najstarejšo dosedaj pri nas znano sliko s sv. tremi kralji na konjih".¹⁵ Madžarska umetnostnozgodovinska stroka je do tedaj zanemarjala prvo plast v Selu in celo zavračala, kajpada neupravičeno, Stelletovo ugotovitev.¹⁶ Stelè je na zmotno prepričanje odgovoril nemudoma in po tistem se je v strokovni literaturi uveljavilo njegovo stališče.¹⁷

Večje pozornosti so bile deležne slikarije v prezbiteriju stare župnijske cerkve v Turnišču. Prvotni romanski prostornini pripadajo tudi fragmentarno ohranjene slikarije. To prvo plast so ob gotizaciji in vnovični poslikavi prekrile freske Janeza Akvile in njegovih pomočnikov. Kljub slabši ohranjenosti in razpoznavnosti upodobitev je kakovost spričo različnih motivov in ikonografskih rešitev slik v primeri s selsko prvo plastjo boljša.¹⁸ Turniška prva plast je slikana na podlago, "na katero je izvršen belež iz rumene gline, mešane z rezanico slame, kar je odmev bizantinske tehnike slikanja

6 Zadnikar datira selsko rotundo v sredo 13. stoletja. Prim. **Zadnikar**: Romanika, 454. Ivan Stopar je rotundo v Selu vključil v svoj seznam karoliške arhitekture in jo je časovno postavil v sredo 9. stoletja, torej v obdobje, ko je salzburški nadškof Liupram v Spodnji Panoniji posvetil 13 cerkva. Taka teza je vprašljiva, zavrnil jo je tudi Jože Turk. Prim. **Jože Turk**: Ivan Stopar: Karoliška arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1988, ČZN.N.v., 25, Maribor 1989, 127 (Ocene). **Janez Höfler**: Ivan Stopar: Župnijska cerkev Marijinega vnebovzeta v Braslovčah in problem karoliške sakralne arhitekture na Slovenskem, 1987, Arheološki vestnik (Acta Archaeologica), 39-40(1988-1989), Ljubljana 1989, 650-652 (Knjižne ocene in prikazi).

7 Cerkev se domnevno omenja v zvezi z letnico 1071, bolj gotova je letnica 1252, še zlasti pa 1297; s slednjo naj bi se skladal tudi čas nastanka kornega zvonika. Prim. **Zadnikar**: Romanika, 399; **Balažič**, Prispevki, 35.

8 Prazupnijska cerkev Marijinega vnebovzeta je najverjetneje nastala za časa staroslovenske rodbine Jura, torej še pred letom 1265. Prim. **Zadnikar**: Romanika, 247.

9 Zadnikar zagovarja tezo, da je cerkev nastala kot lastniška ustanova plemiške družine Jura po letu 1265. Prim. **Zadnikar**: Romanika, 526-528.

10 **Zelko**, Romanska arhitektura, 235 ss. Avtor domneva, da so romanskega izvora tudi cerkve na Hodošu, v Kobilju, Kančevcih, poleg teh pa še v Martjancih in Tišini.

11 **Zelko**, Romanska arhitektura, 235-236.

12 **Marijan Zadnikar**: Umetnostni spomeniki v Pomurju, Murska Sobota 1960, 55.

13 **Janez Balažič**, Odkrite stenske slikarije v grajski kapeli v Lendavi, Vestnik, XLII/9, Murska Sobota 1990, 9. **Isti**: Freskók a lendvai várkápolnában, Népújság, XXXIV/19, Murska Sobota 1990, 13. **Isti**: K podobi lendavskega gradu, Stopinje '92, Murska Sobota 1991, 84.

14 **Franz Florian Romer**, Kirchliche Wandgemälde des XIII. und XIV. Jahrhunderts in der Eisenburger Gespanschaft, Mitteilungen der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmäler, XIX, Dunaj 1874 (dodatni zvezek), 201 ss.

15 **France Stelè**, Umetniško Prekmurje, Dom in svet, Ljubljana 1926 (od tu: **Stelè**, Umetniško Prekmurje), 246.

16 **Ernst Mihály**: A dunántúli falfestés középkori emlékei, Budimpešta 1935, 63.

17 **Stelè**: Monumenta Artis, 13, opomba 61.

18 **Stelè**, Umetniško Prekmurje, 246.

na steno“.¹⁹ Formalni značaj slikarij v Turnišču ustreza - po Steletovi tipologiji - elementom zgodnjegotskega risarskega sloga.²⁰ Najstarejša plast turniških slik je ob takšni formalni opredelitvi ustrezno datirana v prvo polovico 14. stoletja²¹ oz. v drugo četrtino le-tega.²²

Dosedanje poznavanje spomenikov srednjeveškega slikarstva, predvsem najstarejših plasti, je zaradi malega števila ohranjenih slikarij ostalo le pri splošnem označevanju in ugotavljanju formalnega značaja upodobitev ter dataciji njihovega nastanka. Znanstveni interes in stališče do obravnavanih slikarij sta torej narekovala obseg in kakovost obeh prvih plasti v Selu in Turnišču. Vsekakor lahko dosedanje rezultate raziskav opredelimo kot pozitivne in zadostne. K temu želimo v luči lastnih spoznanj dodati nekatera opažanja in izsledke, ki naj pripomorejo k oblikovanju umetnostne podobe srednjeveškega Prekmurja.

Na ozemlju Prekmurja se je ohranilo več spomenikov, katerih stavbno jedro razkriva njihov romanski izvor. Omenili smo, da časovno ustrezne slikarske dekoracije zasledimo le v dveh primerih: v prezbiteriju župnijske cerkve v Turnišču in notranjščini rotunde v Selu. Čeravno tu ni najti sledov čistega romanskega slikarstva, je ob tem upravičeno domnevati, da je bil prvotni slikarski okras slogovno bližje romanskemu arhitekturnemu značaju in je zatorej ustrezal celostni zasnovi in opremi sakralnega prostora. Tej misli kaže slediti tudi pri obravnavi obeh najstarejših plasti slikarij v Selu in Turnišču.

Nastanek rotunde v Selu je upravičeno postavljen v sredo 13. stoletja, njen stavbni značaj pa ustreza sorodnim opečnim rotundam “poznoromanskega časa v zahodni Transdanubiji“.²³ Notranjščino v pritličju razčlenjuje deset v steno vdolbenih sedilij, vhodna polkrožno zaključena odprtina ter s polkrožnim apsidalnim slavlolokom zaznamovan prehod v apsidu. Na višini prehoda stene v kupolo okrog in okrog poteka iz opeke oblikovan venec.

Prostornina okroglega prostora, velike ploskve ostenja ter sama funkcija stavbe so slikarju prve plasti omogočale monumentalno kompozicijsko zasnovo. Domnevamo lahko, da je že prvotni poznoromanski slikarski okras imenitno dopolnjeval notranjščino, najverjetneje samo do venčnega zidca, saj je bila kupola poslikana šele v času po letu 1400. Takrat so freskne slikarije prekrile prvo plast na ostenju, od te pa je ohranjena le kompozicija pohoda in Poklona treh kraljev.

Prizor Pohoda in poklona modrih (sl. 1.) je neznani mojster zasnoval na delu ostenja severne strani, ki ga zgoraj omejuje plastično oblikovan venčni zidec. Upodobitev poteka od leve proti desni, kjer sedi Jezušček v materinem naročju in sprejema darilo iz rok starega kralja. Z roko istega mojstra je bilo poslikano tudi ostenje slavloloka, “vendar se ikonografsko ti fragmenti ne dajo več določiti. Zdi se, da je na vsaki strani naslikan po en angel, z istimi lahnimi barvami kakor trije kralji. Verjetno je bila mišljena bolj kot samostojna podoba Marija z detetom ob levi strani slavloloka še na steni rotunde...”²⁴ Slikarija prve plasti je bila izvedena na vlažnem beležu, izpod katerega je jasno razvidna struktura zidu. Ta tehnika slikanja je dovolj zgovorno dejstvo za datacijo poslikave.

Slikarja prve plasti v Selu seveda najbolj spoznamo v upodobitvi Pohoda in poklona modrih. Na skrajnem levem delu kompozicije je fragmentiran lik mladega kralja, pri katerem ni docela vidno, da jezdi na konju. Več pokaže glava upodobljenca: razpoznavni je še poteze obraza, slikanega v rožnati barvi, okrašte lase ter trorogeljno krono. Od telesa mladega kralja se je ohranila le leva roka, v kateri prinaša novorojencu darilo.

Pred njim jezdi drugi kralj, ki se z glavo obrača nazaj, z levo roko pa kaže na

¹⁹ Stele: Slikarstvo v Sloveniji, 10.

²⁰ Stele: Slikarstvo v Sloveniji, 134.

²¹ France Stele, Umetnost v Slovenski krajini, Zbornik Slovenska krajina (ur. Vilko Novak), Beltinci 1935 (od tu: Stele, Umetnost v Slovenski krajini); 29.

²² France Stele: Gotsko stensko slikarstvo, Ars Sloveniae, Ljubljana 1972 (od tu: Stele: Ars Sloveniae), XLIII.

²³ Zadnikar: Romanika, 455-456. Prim. opomba 6.

²⁴ Zadnikar: Rotunda, 17, reprodukcija 19: Marija z Jezusom - fragment uničene stenske slike iz prve pol. 14. stoletja.

Sl. 1 - Selo, rotunda sv. Nikolaja, Pohod in poklon treh kraljev, ok. 1300 (foto: Bine Kovačič)

Abb. 1 - Selo, Rotunde des St. Nikolaus, Zug und Anbetung der hl. drei Könige, um 1300 (Foto: Bine Kovačič)

zvezdo. V podobi glave tega kralja razpoznamo podobne poteze kot pri mladem kralju, a je slikar v oblikovanju dosegel značajnost očitno nekoliko starejšega moža.

Že nekoliko naprej je za konjem prvega kralja naslikan mladeniški lik paža, ki kroti žival. Pažev obraz krasijo bujni okraški lasje, posebej občuteno pa so oblikovane posamezne poteze ust, nosu, partije oči, kar je mojster dosegel s tanko črno črto. Konj, ki si ga prizadeva umiriti paž, se je dvignil na zadnje noge, glavo pa je v rezgetu potisnil proti vzdignjenim prednjim nogam. V upodobitvi konja se kažejo slikarjeve zmožnosti, kar je razvidno predvsem v oblikovanju označevalnih potez lika; mojster namreč operira z izrazito črno obrisno linijo, posebej obravnava nadrobnosti in si pri tem prizadeva ujeti držo vznemirjenega konja. To mu je tudi uspelo, saj je s podobo konja vnesel v celotno kompozicijo učinek razgibanosti ter dramatičnosti.

V osi konjske glave se razkriva drugi (sl. 2.), pred njim pa je upodobljen prvi služabnik starega kralja. Obe figuri sta zanimivi že zaradi svoje imenitne oprave. Prav nenavadno učinkujeta skorajda povsem okrogla obraza, ki ju omejuje črna kontura. Glavi služabnikov prekriva trikotna kapa z nazaj padajočim dolgim cofo. Od pokrivala navzdol je povsem zakrit tudi vrat. Naslikana tkanina, ki je oblikovana v enem kosu, prehaja preko ramen do prsi upodobljenec, niže pa je že videti tuniki, ki obema služabnikoma segata malo čez kolena. Niže prekrivajo noge nogavice, obuta pa sta v spredaj zašiljena obuvala. V pripovednem smislu je zgovornejši lik prvega služabnika: upodobljen je v rahlem tričetrtinskem zasuku, s prsti leveice pa drži gospodarjevo krono.

Sam akt poklona reprezentira upodobitev klečečega starega kralja, ki z obema rokama izroča novorojencu darilo. Podobo starega kralja je slikar karakteriziral z oblikovanjem nekoliko skodranih sivih las in brade. Lik klečečega kralja ter dvojice, ki sedi na prestolu in sprejema dar, deli naslikan steber, ki pa je žal edini preostanek

*Sl. 2 - Selo, rotunda sv. Nikolaja, Pohod in poklon treh kraljev (detajl), ok. 1300
(foto: Bine Kovačič)*

Abb. 2 - Selo, Rotunde des St. Nikolaus, Zug und Anbetung der hl. drei Könige, um 1300 (Foto: Bine Kovačič)

baldahinske arhitekture. V Marijinem naročju sedi mali Jezušček ter z obema rokama sprejema darilo starega kralja.

Ker je podoba Marije z Jezusom zvečine uničena, je težko nadrobno orisati značilnosti obeh likov. V prizoru je ohranjenih le nekaj barvnih plasti, predvsem rjavih, na nekaterih mestih pa so zaznavne črne obrisne linije. Še najbolj se vidi obraz Kristusa, ki kaže značilen otroški obraz; poslanstvo in pomen božjega deteta pa zgovorno opredeljuje tudi naslikan svetniški sij.

Ceprav celotna kompozicija Pohoda in poklona kraljev ni ohranjena, se kljub slabši razpoznavnosti nekaterih delov prizora dá opredeliti bistvene lastnosti slikarskega načina selskega mojstra. Vsekakor je potrebno poudariti, da gre za kakovostnega slikarja, ki je prizor snoval še na star, romanskemu času pripadajoč način. O tem priča že omenjena tehnika slikanja na vlažen belež, nanešen neposredno na opeko. Bistvene poteze njegovega slikarskega sloga so izrazita risba, ki se kaže v močnih črnih obrisih upodobljenih likov, tonsko-ploskovni način barvanja posameznih partij obraza, las, draperije (odtenki rjave, oker, rdeče, rumnene, roza in sive barve) ter prizadevanje za oblikovanje nadrobnosti (konjska oprava, draperija služabnikov starega kralja etc.). Ob tem je opaziti, da si je slikar v tej sicer izrazito pripovedni upodobitvi prizadeval

dati nekaj dramatičnosti, kar je osmisli v podobi srednjega kralja, imenitni upodobitvi vznemirjenega konja ter v drži obeh služabnikov za starim kraljem. Tako posamezni liki kakor celotni prizor učinkujejo monumentalno. "V tipih obrazov in shematični obdelavi plastike tu še pogosto srečujemo zadnje odmeve romanskega izročila."²⁵ V formalnem pogledu pripada mojster selskega Pohoda in poklona treh kraljev poznoromanski slikarski praksi. Stelè upodobitev Pohoda in poklona treh kraljev v skladu s svojo tipologijo srednjeveškega slikarstva uvršča v zgodnjegotski risarski ploskoviti slog,²⁶ časovno pa postavlja nastanek slikarije v sredo 14. stoletja.²⁷ Čeprav le stežka oporekamo taki dataciji, se vendarle upravičeno zastavlja vprašanje, ali morda slikarije niso nastale že prej. Stavba rotunde namreč datira v sredo 13. stoletja in ni povsem izključeno, da poslikava pripada času okoli leta 1300. Razloge za tako mnenje vidimo v tehniki slikanja na belež brez temeljnega ometa, pomembnejši vidik pa se kaže v slikarskih prvinah, ki so slej ko prej bližje prvinam romanskega stenskega slikarstva kot pa gotskega. Nemara je to navedlo Radocsajka k temu, da je prvo plast v Selu datiral v čas okoli leta 1300.²⁸

Prizor Pohoda in poklona kraljev v Selu je v ožjem geografskem prostoru osamljen tako v formalnem kot v ikonografskem pogledu. Gre namreč za primer najzgodnejše upodobitve "konjeniškega tipa" Pohoda kraljev na Slovenskem.²⁹ To dejstvo daje spomeniku izjemen kulturnozgodovinski pomen, še zlasti, ker je kompozicija dovolj zanimiva po svojih žanrskih, tipoloških in ikonografskih označevalcih. Razmahu take, pozneje venomer bogatejše sheme sledimo v splošnem šele po letu 1300.³⁰

Vsa ta dejstva nas vodijo k zaključku, da je v Selu bil na delu kakovosten slikar. Žal je prizor v Selu edino znano delo tega mojstra. Konkretnih primerjav, ki bi nam bile v pomoč pri vrednotenju njegovega slikarstva, ne najdemo. Glede na cerkveno-upravno pripadnost Sela in celotnega območja Slovenske krajine kaže računati na stike in povezavo z ogrskim kulturnim prostorom. Še posebej zato, ker je vsaj do srede 14. stoletja bil vpliv ogrskih umetnostnih podjetij prevladujoč.³¹ Najbližje primere najdemo v notranjščini katedrale v Jáku, kjer sta dva različna mojstra sredi 13. stoletja poslikala apsidno (sv. Jurij v boju z zmajem) ter prostor v pritličju južnega stolpa. Dercsényi pripisuje prizor s sv. Jurijem slikarju, ki je delal pod vplivom beneškega stenskega slikarstva, to pa naj bi v Ják zašlo z avstrijskim posredništvom.³² Poslikava jugozahodnega prostora je po njegovem različica italo-bizantinskega sloga, za katerim tiči salzburško posredništvo.³³ Kar zadeva podobo sv. Jurija, tudi Radocsay prepozna italijanske prvine,³⁴ medtem ko na slikarijah v južnem stolpu opaža ob italijanskih tudi francoske poteze. Ob tem pa posebej opozarja na umetniške zmožnosti snovalca, ki da se kažejo v elegantnih formah, risarski maniri in lepoti barv.³⁵

Čeravno ne moremo trditi, da je selski mojster v neposredni zvezi s slikarji, ki so delali v Jáku, pa v njegovem prispevku vidimo nasledstvo oz. poznejši odvod tiste slikarske smeri, ki ga predstavlja poslikava v jugozahodnem stolpu katedrale. Pri tem seveda nimamo v mislih kakšne delavniške povezave, saj je selski mojster prizor Pohoda in poklona kraljev zasnoval vsaj nekaj desetletij pozneje, najverjetneje v času okoli leta 1300.

25 Stelè: Slikarstvo v Sloveniji, 134.

26 Stelè: *Ars Sloveniae*, X.

27 Isti, nav. delo, LXII. Stelè, *Umetnost v Slovenski krajini*, 29; *Zadnikar*: Rotunda, 29.

28 Radocsay: *Wandgemälde*, 167.

29 Stelè: Slikarstvo v Sloveniji, 52.

30 *Lexikon der christlichen Ikonographie 1* (Allgemeine Ikonographie), Rim-Freiburg-Basel-Dunaj 1990 (zal. Herder, posebna izdaja; od tu: *Lexikon der christlichen Ikonographie*), stolpec 539-549, še zlasti 543 in 544. Prim.: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Zagreb² 1985, 465-467.

31 Janez Balažic, *Premurje kot ozemlje umetnostnih importov*, *Kronika*, XXXIX, št. 1/2, Ljubljana 1991, 12-13.

32 Dezső Dercsényi: *The Church of Ják*, Budimpešta 1979, 29.

33 Isti: nav. delo, 30.

34 Radocsay: *Wandgemälde*, 14 in 148, reprodukcija 9.

35 Prav tam.

Drugi spomenik starejšega stenskega slikarstva je notranjščina stare župnijske cerkve v Turnišču. Starejša stavba je bila zgrajena na mestu današnjega prezbiterija. Prvotno romanski sakralni prostor so namreč v sedemdesetih letih 14. stoletja prezidali v gotškem duhu.³⁶ Cerkev v Turnišču torej izvira še iz časa, ko je na ozemlju turniške pražupnije gospodovala staroslovenska rodbina Jura.³⁷ Cerkev je najbrž stala že sredi 13. stoletja. O tem zgovorno priča podatek iz leta 1267, ko sta se "in ecclesia beate Virginis sita in Churnuch" spravili do tedaj sprti plemiški rodbini Jura in Hahold.³⁸

Gotizacija prvotne turniške cerkve je večino romanskih stavbnih značilnosti prikrila, a vendarle ne povsem, saj se prvine starejšega stavbnega jedra še razkrivajo v zunanjščini in notranjščini apside. Starejšemu romansko zasnovanemu prostoru pripadajo tudi štiri šilasto zaključene sedilije v južni steni prezbiterija. Njihov nastanek sodi še v 13. stoletje, stavbnogodovinske značilnosti pa je najbolje opredelil Zadnikar s terminom "reformirana romanika".³⁹ Starejši poznoromanski prostor že zaradi opečne zidave in stenskih sedilij kaže na zvezo z ogrskim kulturnim krogom, še zlasti s sakralnimi stavbami v Kallosdu, Egregyju, Poli pri Letenyju, Óriszentpétu, Vitenyéd-szentpálu in Zalamindeszentu.⁴⁰

Poleg stavbnih značilnosti poznoromanskega časa ustrezajo temu obdobju tudi slikarije, ki so se ohranile na severni steni prezbiterija, na severni in južni strani slavoločne apsidalne stene, na ostenju same apside in v polkupoli apside. Omenili smo, da je bila tehnično slikarija izvedena na glinen omet, mešan z rezanico slame; slikarske prvine mojstra ustrezajo zgodnjegotškemu risarskoploskovitemu slogu, čas nastanka prve plasti slikarij v Turnišču pa naj bi bil prva polovica oz. druga četrtina 14. stoletja.⁴¹

Nad vrsto apostolov v drugi traveji severne prezbiterijske stene je v štirih prizorih upodobljena svetniška legenda (sl. 3). Zaradi freskne plasti, ki je nastala leta 1383 pod roko mojstra Janeza Akvile, je kompozicija močno poškodovana. Kljub temu pa se da razbrati, da je slikar prve turniške plasti zasnoval prizore legende v štirih scenah, ki so med seboj ločene s tankim, črno obrisanim trakom; najbrž jih je slikar oblikoval kot stebre, čeprav je to po ohranjenem težko ugotoviti.

Prvi kader na levi je razpoznaven le do te mere, da so še vidni sledovi barvnih plasti, ki zaznamujejo dvoje figur. Od leve se opazi nekaj potez v črni barvi, desni lik pa opredeljuje okraستا ploskev. V drugem prizoru je dvojica bolj vidna: na levi je v črno tuniko odeti diakon, ki glavo z nekaj opaznimi obraznimi potezami in tonzuro obrača k liku na desni. Iz upodobitve figure na desni se vidi le plosko zasnovana opečno rdeča draperija.

Dogajanje v tretji sceni predstavljata na levi strani upodobljeni figuri, ki pa ju žal zaznamo le po skromnih preostankih draperije. Z desne strani sedi na geometrično zasnovanem prestolu figura z žezlom v levici. Kolikor je še mogoče razpoznati iz lika, gre za osebo, ki je opravljena v zeleno in belo podloženo oblačilo. Gubanje draperije je bogatejše v partiji leve noge.

Poslednji prizor, četudi ni v celoti ohranjen, pripomore k opredelitvi svetniške legende. V rahli diagonalni od desne proti levi leži na raženj priklenjen sv. Lovrenc. Mučnikovo telo je naslikano golo, v pasu nekoliko upognjeno, roke pa so prekrizane in zvezane na trebuhu. Zgolj z risbo oblikovane poteze obraza, glave in las (tonzura) označujejo sv. Lovrenca kot mladeniča, ki je - kakor se še dobro vidi - uprl pogled navzgor. V levem delu kompozicije so ohranjeni skromni sledovi glave, las (tonzura), rok ter spodnjega dela nog nekega diakona, ki je očitno klečal in s sklenjenimi rokami molil za mučenca.

36 **Ivan Komelj**: Gotska arhitektura na Slovenskem: Razvoj stavbnih členov in cerkvenega prostora, Ljubljana 1973, 172.

37 **Ivan Zelko**: Gospodarska in družbena struktura turniške pražupnije po letu 1381, Razprave VII/5 (SAZU - Razred za zgodovinske in družbene vede), Ljubljana 1972, 409-411.

38 **Isti**: Historična topografija Slovenije I: Prekmurje do leta 1500, Murska Sobota 1982, 26.

39 **Zadnikar**: Romanika, 247.

40 **Isti**: nav. delo, 246.

41 Prim. opombe 19-22.

Sl. 3 - *Turnišče*, prezbitarij stare župniške cerkve, prizori svetniške legende, po 1300
(foto: Bine Kovačič)
Abb. 3 - *Turnišče*, Presbyterium der alten Pfarrkirche, Szenen der Heiligenlegende,
nach 1300 (Foto: Bine Kovačič)

Slednji prizor torej zgovorno priča o mučeniški epizodi legende o sv. Lovrencu (sl. 4). Na podlagi prepoznavne tega motiva lahko sklepamo, da je tudi v predhodnih treh prizorih šlo za scene iz Lovrenčeve legende. Kaj je v prvih dveh prizorih te ciklične upodobitve svetniške legende predstavljeno, po ohranjenem le težka ugotovimo. Morda je prvi prizor kazal papeža Siksta II., ki sv. Lovrenca posveča za diakona, drugi pa, kako svetnik med ubožne deli cerkvene zaklade. Z večjo gotovostjo se da opredeliti dogajanje v tretjem prizoru: najverjetneje gre za upodobitev sv. Lovrenca pred Valerijanom.⁴²

Sl. 4 - **Turnišče**, prezbiterij stare župnijske cerkve, Mučeništvo sv. Lovrenca, po 1300
(foto: Bine Kovačič)

Abb. 4 - **Turnišče**, Presbyterium der alten Pfarrkirche, Märtyrertum des hl. Laurentius,
nach 1300 (Foto: Bine Kovačič)

Na levi strani nekdanje slavoločne stene je ohranjen še del prizora Predstavitve v templju.⁴³ Skromni fragment kaže glavo starca Simeona z židovskim klobukom; v risarski maniri oblikovan obraz kaže poteze svečnikovih asketsko upadlih lic in brade. Videti je le gornji del Simeonovega telesa in dvignjeno desno roko, v kateri očitno drži nek liturgični predmet. Levo od njega je na rokah že povsem uničene figure v plenice povit Jezušček. Otroški obraz obdajajo daljši lasje ter nimb. Zgoraj je prizor spremljal angel, o čemer priča le še skromno ohranjena glava mladeniškega videza.

⁴² *Lexikon der christlichen Ikonographie* 7 (Ikonographie der Heiligen), stolpec 374-380, zlasti stolpec 377. Leto svetnikov 3, Ljubljana 1972, 319-321.

⁴³ *Lexikon der christlichen Ikonographie* 1, stolpec 473-477.

Na drugi strani je v isti višini fragment upodobitve Marije zavetnice s plaščem, ki je časovno in glede na ikonografski razvoj tega motiva prva na Slovenskem.⁴⁴ Prizor se je ohranil le v delu pod Marijino desno roko, kjer šest pribežnikov sklepa roke v molitvi in glave dviguje kvišku.

Pomembnejše mesto v sami apsi je pripadlo prizorom Kristusovega rojstva, angeloma, ki sta nosila Kristusa v mandorli, ter simbolom evangelistov v polkupoli. Tehnična izvedba prve poslikave, predvsem pa preslikava ostenja in kalote apside za časa, ko je tu delovala delavnica Janeza Akvile, sta pripomogli k temu, da so se ti prizori le deloma ohranili. Tako še največ pokaže prizor Rojstva na levi strani apside ter angela v polkupoli.

Čeprav je prizor Rojstva izjemno slabo ohranjen in vse kaže, da bo slika sčasoma izgubila vso svojo pričevalnost, se bistvene značilnosti kompozicije še lahko prepoznajo (sl. 5). V sprednjem planu je na levi strani upodobljena Marija, ki v rokah drži povito dete. Kljub temu, da je zgornji del Marijinega telesa dvignjen, se zdi, da je naslikana v ležeči drži. Lepe poteze njenega obraza so izvedene s tanko rdečo črto, čez glavo pa je ogrnjena z imenitno ruto, katere draperija se prefinjeno izteka v partiji pod

*Sl. 5 - Turnišče, apsida stare župnijske cerkve, Kristusovo rojstvo, po 1300
(foto: Marjan Smerke)*

*Abb. 5 - Turnišče, Apsis der alten Pfarrkirche, Christi Geburt, nach 1300
(Foto: Marjan Smerke)*

vratom. Lasje, ki gledajo izpod njene rute, so naslikani v oker barvi, po barvnih sledovih pa se še da ugotoviti, da je bila oblečena v zeleno oblačilo. Nad Marijino glavo lebdeči angel razgrinja zaveso, katere konci se iztekajo v dveh bogatih gubah. Z desne spremlja prizor še en angel, pod njim pa je spoznati sledove najbrž pastirske figure ter dvoje živali. Kompozicijo Rojstva zamejuje zgoraj ornamentalni cikcakasti trak, katerega polja so oker in roza barve. V ikonografskem pogledu gre za tip upodobitve, za katero se skriva bizantinska shema.⁴⁵

V severnem delu kupole je od prvotne poslikave oz. kompozicije Majestas Domini preostali lik klečečega angela (sl. 6), ki je držal mandorlo. Podoba tega angela zgovorno potrjuje, da je v Turnišču bil na delu zelo kakovosten slikar. Zasnova angelove postave, še zlasti drža nog, iztegnjene roke, oblikovanje draperije in glave pričajo o večjem mojstru. Oblačilo angela je na zunanji strani temno rdeče, spodaj pa zeleno podšito. Gubanje draperije je posebej izrazito v partiji nog, kjer se na treh mestih lepo razpre. Mično so oblikovani tudi rokavi, katerih konci se razširijo in ostro koničasto zaključijo. Posebne odlike pa kaže glava oz. obraz. Okrogli obraz zaznamuje čutna risba v rdeči barvi, ki obrisuje tudi angelove lepe okrase, nekoliko skodrane lase.

Sl. 6 - Turnišče, polkupola stare župnijske cerkve, angel z leve strani, po 1300
(foto: Marjan Smerke)

Abb. 6 - Turnišče, Halbkuppel der alten Pfarrkirche, Engel auf der linken Seite, nach 1300 (Foto: Marjan Smerke)

Dopolnilo temu je angel (sl. 7.) na drugi strani. Le-ta v pozi in dejanju sledi liku angela v severni polovici polkupole. Na istoveten način je turniški mojster oblikoval podobo glave, obraza in las, razlika je le v drži glave, ki jo je angel dvignil. Draperija je pri njem oker barve, opazni pa so tudi sledovi opečno-rdečih kril. Pred njim je zanimiv detajl, ki kaže dvojje živalskih nog, vmes pa napisni trak, na katerem se je ohranilo le še troje črk v uniciali. Te sporočajo le del imena evangelista Luke - CAS.

*Sl. 7 - Turnišče, polkupola stare župnijske cerkve, angel z desne strani, po 1300
(foto: Marjan Smerke)*

Abb. 7 - Turnišče, Halbkuppel der alten Pfarrkirche, Engel auf der rechten Seite, nach 1300 (Foto: Marjan Smerke)

Fragmenti prve poslikave so še vidni na južni strani apsida, najde pa se tudi nekaj ornamentalnih partij, ki sodijo k tej prvi plasti, vendarle se nadjbno ne dajo povsem identificirati.⁴⁶ Splošen zaključek bi lahko bil, da je prvotni romanski prostor turniške pražupnijske cerkve bil v celoti poslikan. O organizaciji poslikave in njeni ikonografski shemi ni mogoče najti konkretnih primerjav s sočasno nastajajočimi spomeniki.

Bistvena vprašanja je torej nujno treba usmeriti k problemu datacije in ugotavljanju formalnega izvora slikarja prve plasti. Poudarili smo, da slikarije določa t.i. zgodnjegotski risarsko-ploskoviti slog, nastale pa naj bi tam v drugi četrtini 14. stoletja.⁴⁷ Dejstvo je, da slikarja prve plasti v Turnišču odlikuje prefinjena risarska manira, s katero izoblikuje značilno okrogle obraze. Barva mu služi le za dopolnilno barvanje večjih ploskev, predvsem draperije. Pri njem najbrž ne moremo spregledati italo-bizantskih lastnosti oz. vplivov. Ti so v Turnišče zašli z ogrskim posredništvom. Še zlasti pomenljiva je primerjava angela na severni strani polkupole apsida v Turnišču z angelom iz kompozicije poslednje sodbe v Ócsi. Posebno očitna je podobnost v sami drži obeh angelov, v risarski maniri in oblikovanju obraznega tipa. Slikarija v Ócsi je datirana v čas okoli leta 1300,⁴⁸ a je v kakovosti izvedbe turniška neprimerno boljša.

⁴⁶ Stelè: *Arts Sloveniae*, XLII-XLIII; v shemi oz. grafični ponazoritvi pod št. 27 - Rojstvo (prva plast), št. 28 - Poklon treh kraljev (prva plast), št. 24 - Mihael s tehtnico (prva plast).

⁴⁷ Prim. opombe 19-22.

⁴⁸ Radocsay: *Wandgemälde*, 12-13, 168, reprodukcija 7.

Glede na risarsko kakovost turniškega mojstra se zdi upravičeno to delo vzporediti z 2. plastjo v Hidegségu, datirano med leti 1300 in 1320. V prizoru Kristusa na Oljski gori lahko primerjamo nekatere detajle (npr. oblikovanje oči, las, draperije) kljub temu, da je upravičen pomislek, da so slikarije 2. plasti v Hidegségu nekoliko mlajše od turniške prve plasti. Figure v prizoru v Hidegségu⁴⁹ so v drži celo bolj okorne, risba je tam ekspresivnejša. Drugače pa je z upodobitvami v Turnišču: drže likov, izrazi obrazov in sama risba so mirnejši, za spoznanje celo bolj monumentalni.

Glede na razmerje med formalnimi zasnovami primerjanih del ter kakovostjo turniških slikarij je poslikavo mogoče pripisati mojstru visokih ustvarjalnih zmožnosti. V primerjavi z zgoraj orisanimi slikarijami je turniški mojster monumentalnejši in slikarsko spretnejši. Povsem normalno je, da so turniške slikarije nastale vsaj sočasno, torej po letu 1300.

Sklenemo naj, da s številom ohranjenih spomenikov starejšega stenskega slikarstva resda ne izstopamo. Zato je pomembnejša druga ugotovitev: obe plasti prve poslikave v Selu in Turnišču sta tako po svojih ikonografskih lastnostih kot tudi po formalnih značilnostih ter kakovosti primerljivi s spomeniki iz časa pred in okoli leta 1300. Italo-bizantinske stilne črte kažejo na povezave in vpetost v srednjeevropski kulturni prostor, pri čemer seveda ni nujno, da nastanek slikarij časovno zamejujemo z že prislovično vračunanim časovnim odmikom polovice ali pa kar celega stoletja. Poleg obeh reprezentativnih plasti se je z vnovično potrditvijo obstoja stenskih slikarij v grajski kapeli v Lendavi seznam stenskih slikarij poznoromanskega časa obogatil. Lansko leto so bili na Hodošu odkriti sledovi še v romaniki postavljene župnijske cerkve sv. Andreja.⁵⁰ Ali je bila cerkev tudi poslikana v istem obdobju, je seveda vprašljivo, gotovo pa je, da so bili najdeni fragmenti gotskih slikarij, ki bi jih z moreljansko preciznostjo lahko postavili v bližino Akvilove delavnice.

49 Isti: nav. delo, 12-13, 166, reprodukcija 8.

50 Prim. opombo 11. Med 23. in 31. avgustom 1991 so v okviru **Etnodelavnice Markovci 1991** potekala izkopavanja, ki jih je vodil arheolog Branko Kerman. Poleg odkritja lokacije nekdanje župnijske cerkve sv. Andreja na Hodošu so tamkaj odkrili številne freske fragmente.

DIE ÄLTEREN SCHICHTEN DER WANDMALEREIEN IN PREKMURJE

Zusammenfassung

Unter allen im Kern noch romanischen Kirchen können wir die älteren Schichten der Wandmalereien nur in zwei Kirchen in Prekmurje finden. Es handelt sich um die Szene des Zuges und der Anbetung der drei Könige in der Rotunde in Selo und um die fragmentarisch erhaltene erste Schicht der Wandmalereien in der Pfarrkirche in Turnišče. Der Zug und die Anbetung der drei Könige in Selo kommt im engeren geographischen Raum sowohl in formaler als auch in ikonographischer Hinsicht vereinzelt vor. Die Komposition gilt als das älteste Beispiel der Gestaltung des "Reitertyps" in Slowenien. Diese Tatsache gibt dem Denkmal eine außergewöhnliche kulturhistorische Bedeutung, in erster Linie deswegen, weil die Komposition wegen ihrer typologischen, ikonographischen und Genre-Merkmale genug interessant ist. Ein solches und später immer reicheres Schema nahm einen bedeutenden Aufschwung im allgemeinen erst nach 1300. Konkrete Parallelen, die uns bei der Bewertung des Malers aus Selo helfen würden, kann man nicht so leicht ziehen. Die Kirchen- und Verwaltungs-Zugehörigkeit des Dorfes Selo und des gesamten Gebietes der Slovenska krajina spricht für die Verbindungen mit dem ungarischen Kulturraum. Die nächsten Parallelen findet man im Inneren der Kathedrale in Ják. Unter zwei Schichten ist für die Wandmalerei in Selo bedeutungsvoller die Bemalung im südwestlichen Raum der Kathedrale in Ják, die von einem unbekannten Meister aus der Mitte des 13. Jahrhunderts stammt. Bei dem Meister sind typische italo-byzantinische, aber auch französische Stilmerkmale zu erkennen. Der Seloer Meister der ersten Schicht steht zwar in keiner unmittelbaren Verbindung mit der Malerei in Ják, aber in seinem Beitrag sehen wir eine Nachfolge bzw. eine spätere Ableitung der Malerei, die durch die Bemalung im Raum des südwestlichen Turms der Kathedrale in Ják repräsentiert wird. In dieser Hinsicht und auch im Hinblick auf die Qualität der Malereien kann man die Szene des Zuges und der Anbetung der drei Könige in die Zeit um 1300 datieren. Dem ursprünglichen romanischen Rauminhalt der Pfarrkirche in Turnišče gehören fragmentarisch erhaltene Malereien. Die erste Schicht ist auf die Tünche, die auf die Grundlage aus dem Schnittstroh und Lehm aufgetragen ist, aufgemalt worden. An der Nordwand sieht man die zyklische Komposition der Legende des hl. Laurentius; links von der Apsis sieht man die Szene der Darstellung im Tempel, rechts aber das verstümmelte Motiv der Schützmantelmadonna.

Im unteren Teil der Apsiswand kann man auf der linken Seite die Szene aus der Geburt Christi sehen, in der Kalotte sieht man zu beiden Seiten vor Christus in der Mandorla die Figur des Engels. Der Maler der ersten Schicht in Turnišče zeichnet sich durch verfeinerte zeichnerische Kultur aus, die Farbe dient ihm aber nur zur ergänzenden Kolorierung der größeren Flächen, vor allem der Draperie. Bei dem Maler sind ebenso Elemente bzw. Merkmale des italo-byzantinischen Stils zu erkennen. Gewisse formale Parallelen zu der 2. Schicht in Hidegség, datiert in die Zeit von 1300 - 1320, und zu den Malereien in Ócsa, um 1300, zeigen, daß der Meister der ersten Schicht in Turnišče malerisch gewandter war. Die Haltung der Figuren, die Gesichtsausdrücke, die Zeichnung selbst und nicht zuletzt die Gestaltungen im ganzen wirken ein wenig monumentaler. Die Entstehung der Malereien der ersten Schicht in Turnišče datiert in die Zeit bald nach dem Jahre 1300, die Bemalung kann man aber dem Meister von großen Schöpfungsfähigkeiten zuschreiben.

Außer den beiden repräsentativen ersten Schichten in Selo und Turnišče hat sich mit einer neuen Bestätigung des Bestehens der Wandmalereien in der Schloßkapelle in Lendava das Verzeichnis der Malereien aus der spätromanischen Zeit noch bereichert. Die Qualität der Malereien aus Selo und Turnišče mit ihren ikonographischen und formalen Charakteristika zeugt von den Verbindungen, aber auch von der Einheftung des Prekmurjer Kulturraumes in den mitteleuropäischen Kunstkreis.

MARIJIN LIST V LETU 1919 (XV. LETNIK)¹

Jože Vugrinec

Marijin list za leto 1919 je po svojem obsegu med najskromnejšimi, saj je izšel le kot enojna številka, z navedbo "Leto XV. Štev. I. - XII. 1919. 8. Jan. - 8. Dec.", in premore le 64 strani. Razen omenjene navedbe in imena samega na naslovni strani podaj zasledimo še podnaslov in urednika: "Pobožen mesečen list na čast brez greha poprijetoj Dev. Mariji. Vrejuje ga Klekl Jožef, vp. pleb. v Črensovcih v Prekmurji".² Da je bil XV. letnik po obsegu tako skromen, njega urednik in izdajatelj opravičuje v sporočilu naročnikom na zadnji strani platnic predvsem z draginjno. Takole pravi: "Tih 64 strani je za leto 1919. Več dati ne morem. Še toga, da ne vnoge jezere ide cena, samo tak morem plačati, če dobim obilno podpore na njega." Iz urednikovega sporočila bralcem za ML 1918 (XIV. letnik), ki je tako kot ta za leto 1919. izšel v enem zvezku, njega urednik pa je bil Ivan Baša, lahko sklepamo, da za tako skromen obseg ni bila kriva le draginja, temveč tudi Kleklovo zdravje in vojni čas, čeprav je seveda bila vojna z draginjno v neposredni zvezi.³

Kljub zunanjemu skromnemu obsegu, kajti večina ostalih letnikov prinaša vseh dvanajst števil, posamezne pa štejejo včasih tudi nad 30 strani, vsebuje obravnavana enojna številka 58 objavljenih enot. Le-te so po svoji vsebini zveste konceptji in poslanstvu ML, ki že od začetka svojega izhajanja hoče biti verski vzgojni list, posredno pa ohranjati tudi slovenski jezik v njegovi prekmurski različici. Vse to mu je v več kot treh desetletjih in pol v veliki meri tudi uspevalo.

Sodeč po mnogih nepodpisanih odjavah v XV. letniku lahko domnevamo, da je vanj večino stvari prispeval urednik Klekl sam, potem morda še kak sodelavec, ki ni želel biti podpisan, kar nekaj prispevkov pa je bilo prevzetih (prirejenih ali prevedenih) tudi od drugod.⁴ S polnim imenom se je podpisal le pod svojimi, urednikovimi sporočili bralcem, s psevdonimom Srčen, ki ga je rad uporabljal že od I. letnika ML naprej, pa pod dve pesmi in pod sestavek Kaj more napraviti dobro srcé., pod objave torej, ki hočejo imeti že neke vrste literarni karakter. Obravnavani letnik prinaša tudi dodatek z naslovom Zlate jagode, ki se prvič pojavlja v februarški številki XIII. letnika (1917) in katerega urednik je bil v številkah tega letnika ter v naslednjem podpisan z R. J.,⁵ v našem (XV. letniku) pa inicialk ne zasledimo več, zato je težko soditi, kdo je Zlate jagode urejal zdaj, čeprav je nekak motto k njim, ki se je glasilo

*Oča nebeski je jagode vsado,
Zlahtno jih dišati on je navado.*

*Naj bi vučile nas Njega lubiti,
Naj bi nas vabile Boga hvaliti,*

1 Marijin list je bil mesečnik, ki je začel izhajati 8. decembra 1904 in je izhajal vse do 8. aprila 1941, torej je vsega izšlo 36 letnikov in štiri številke 37. (Prvi letnik tvori 1. št. in dvanajst naslednjih v letu 1905).

2 List je večkrat spremenil svoje ime. Najprej je izhajal pod imenom "Nevtepeno poprijeta Devica Marija, zmožna Gospá vogrszka. Pobožen mesecesen list". Redi ga Klekl Jožef, kaplan v Čserenszovci, potem od julija 1914. leta naprej kot Marijin list, čeprav je kot nekaj podnaslov obdržal tudi prejšnje ime, torej "Nevtepeno poprijeta Devica Marija, zmožna Gospá vogrszka. Pobožen mesecesen list". Ta podnaslov z manjšimi spremembami ostaja vse do zadnje številke leta 1931, kasnejše številke oziroma letniki ga ohranjajo le v njegovem zadnjem delu: "Pobožen meseceni list".

3 Baševo sporočilo se (v posameznih delih) namreč glasi: "Črensovskoga g. Klekla zdravje je izda slabo, zato to je mene nagovorilo, naj prekvzemem vredništvo Marijinoga lista." In: "... za po boji se pa vupamo bolši časov".

4 Oznaki H. in V. pod temi objavami najverjetneje pomenita dva madžarska vira - Hirnök in Virágoskert, iz katerih je Klekl jemal prispevke že v nekaterih prejšnjih letnikih, ko jih je tudi podpisal s polnim imenom.

5 Domnevamo, da se za R. J. (na nekaj mestih zapisano tudi R. I. salez.) skriva Jožef Radoha, salezijanec, kasneje ravnatelj "Martinišča" v Soboti. Inicialke prvič zasledimo že v II. letniku ML (1906), polno ime pa v XI. letniku (1915). - Sploh je bilo za list značilno, da so se sodelavci pogosto podpisovali le z začetnicami svojega priimka in imena ali pa s psevdonimi.

ostal naprej pred njih vsebino. Zanj ne bi mogli reči, da se kaj dosti razlikuje od drugih prispevkov v ML ali da je posebej namenjena določeni skupini bralcev.

Že oznaka sama v podnaslovu imena - "**pobožen** mesečen list" (podčrtal J. V.) - nam dá vedeti, da je bil ML ves čas svojega izhajanja skoraj izključno nabožno vsebine,⁶ tako tudi njegov XV. letnik. Ta med drugim prinaša naslednje vsebinske sklope: veliko sestavkov o Mariji, nje čaščenju in njeni pomoči vernikom (Marija, naša Pomočnica, Marijo čistite i se rešite!, Po Mariji k Jezusu, Spreobrnitev, štera se pripisuje lourdskej Materi Božoj, Devica Marija pomaga idr.), zgodbe iz življenja svetnikov ali o njih proglašenju med blažene (Sv. Paskal Baylon, Sveti Benedikt Jožef Labre, Karmelitanec med blažene spisani idr.), navedbe misli nekaterih svetnikov (Človeški jezik) in Jezusove besede, ki jih je govoril ob različnih priložnostih (Dve misli, Jezus govori), psalme in druge citate iz svetega pisma (33., 59., 78., 129. psalm, Mir srca idr.), molitve, razlage k njim in napotke, kako naj ljudje molijo (Zdrava Marija, Dobra molitev, Zdrava Marija! itd.), poučne zgodbe iz vsakdanjega življenja, ki hočejo imeti značaj literarnega teksta (Skuze maloga pastira, Sramotivci Device Marije se ostro kaznujejo, Spokorjeni vitez Marijin, Zakrknjeni grešnik idr.), o misijonskem delu v Afriki (Sedemdesetpetletnica, Goreča pobožnost pri zamoraj), o ljubezni do bližnjega, Boga in Marije (Junaška lubezen do sovražnika, Kaj more napraviti dobro srcé!, Lubezen vse rada pretrpi idr.) ter o človekovem zemeljskem trpljenju in božjem plačilu zanj (pesmi Čast trpljenja in Angelci nam vence pletejo ter prozna sestavka Gospodne, za tvojo volo trpeti pa za tvojo volo prenašati zaničevanja!, Jezusovi prijatelji). V našem letniku najdemo seveda še celo vrsto posameznih objav, ki obravnavajo tudi druge teme, npr. poslanstvo duhovnikov (Kaj delajo duhovniki), post (Nekaj za postne dneve), tretjerednike (Nekaj za tretjerednike) in druge.

Za mnoge med prispevki je značilno predvsem dvoje:

1. da vsebujejo - največkrat ob koncu povedanega - vzgojni nauk, neke vrste pouk ali celo svarilo, in

2. da je navajanih dosti poučnih primerov ali zgledov iz življenja svetnikov ali iz vsakdanjega življenja, s katerimi teksti dobivajo večjo težo, večji vpliv na bralca, kar oboje pomeni, da imajo poučno-vzgojni pomen, da torej njih avtorji in urednik Klekl hočejo mlado in staro bralstvo na vse mogoče načine vzgajati in poučevati. Pri tem gredo včasih tudi v pretiravanja in poenostavljanja, kar pa nas ne sme presenečati, če imamo pred očmi dejstvo, da so bili namenjeni predvsem mladini in preprostu kmečkemu človeku. Le-tega svari npr. pred bahaštvom, posvetnostjo, bogastvom, lepoto, nečistostjo... in obenem kličejo k ponižnosti, čistosti, sovraštvu do posvetnosti (Marijo čistite i se rešite!, Búdilo za devištvo idr.), ga hočejo obvarovati pred "boleznijo duše", pred grehom torej ("Gospod, glej, tisti, šteroga lubiš, či je betežen" idr.), prinašajo primere za kazni, ki doletijo tiste, ki so kakorkoli sramotili Marijo (Sramotivci Device Marije se kaznujejo idr.), ob primerih Kristusove usmiljenosti vabijo k naši, človeški usmiljenosti (Srce Jezušovo, vsmiljenja puno, nasledujmo!), trdijo, da Bog počasti tistega, kogar kaznuje (Čast trpljenja), da trpljenje dela ljudi dobre (Jezus govori) itd.

Veliko je člankov, ki na verski osnovi in opisu najrazličnejših dogodkov pozivajo ljudi k ljubezni, miru in človekoljubnosti, dajejo vernikom napotke za srečno življenje itd., skratka - njih osnovni namen je, da navajajo ljudi k dobremu.

Med njimi je največ takih, v katerih teče beseda o ljubezni. Njih avtorji poznajo tri vrste ljubezni: ljubezen do Boga, do bližnjega in do nas samih (npr. Lubezen vse rada pretrpi idr.). Vsaka od teh ljubezni vse rada prenaša in potrpi. Zanimiv je eden od odstavkov, ki govori o ljubezni do samega sebe: "Lubezen do nas samih, či je prava, tudi vse rada prenaša, ka nam naša pokvarjena natura dela, samo greha ne prenaša.

6 Najdemo seveda tudi prispevke, ki odražajo tedanji čas (vojna in drugi aktualni dogodki), leposlovne in zgodovinske spise itn., in pa take, ki so praktična sporočila naročnikom oz. bralcem lista, vendar so skoraj vsi tako ali drugače povezani tudi z vero oz. Cerkvijo.

Či nam včasih v čemerah vujde kakšna reč, za štero nam je žao, se ne smemo čemeriti na sebe, ar je to znamenje gizdosti, nego moremo se ponižati in oblubiti pobolšanje.“ (ML 1919, str. 55).

Tudi svoj mir in svoje veselje najdemo v življenju, med drugim, v ljubezni, v ljubezni do Boga, ali konkretnije - mir srca in veselje dosežemo, če se v vsaki težavi podvržemo božji volji, za kar pa so potrebne “tri jakosti: Vera, Vupanje, Lubezen“ (Mir srca). Za mirno življenje pa je eden od osnovnih pogojev prav tako ta, da potrpežljivo prenašamo vse napake drugih, saj tudi mi imamo svoje (Ščete živeti v miri z vsemi? idr.).

In za konec vsebinskega pregleda ML 1919 še kratko razmišljanje o sreči. Po enem od prispevkov - Gospodne, za tvojo volo trpeti pa za tvojo volo prenašati zaničevanja! - nas za srečne ne more napraviti ne bogastvo in ne lepota, ne uživanje in ne slava; srečne in bogate nas napravi edinole trnjeva pot, ki pelje naravnost v nebesa. Za potrditev te osnovne misli navaja neznani pisec več primerov; navedimo v celoti enega od njih, zakaj podobnih utemeljitev za posamezne teze je v listu veliko, kar smo prej tudi že omenjali. Glasi se takole:

Glejmo, tü je eden bogat, penezen pa premožen človek! Nema pokoja nej vudne pa nej vnoči, vsigdar si nad tem tere glavo, kak bi mogeo svoje pridelke dragše odati, pa gde bi dobo vekše odstotke (interese). Beži, drče semta, večkrat niti med jelom nema počinka, nego si premisslavle, kak bi si mogeo zadovoliti želo po bogastvi. Vsigdar žele biti bole pa bole bogat. Eden den ga samo doleti nesreča. Vse je zgübo, vse njemi zodajo, pa je postao naednok siromak. Ves njegov trüd, vsa prizadevanja so bila zaman. Ešče podkopala so njemi zdravje. Postao je žrtev svoje nenasitnosti pa pozojnosti. Sreča je zaistino opoteča. Što si z bogastvom krvavi srce pa düšo, on se za pravo istino pogübi. Zdaj bomo razmeli reči Jezušove, ki pravi: “Jaj je bogatcom, zato ka oni težko pridejo v nebesko kralstvo!” (str.45)

ML je pisan v prekmurskem narečju časa, v katerem je izhajal, tako seveda tudi njegov XV. letnik v letu 1919. Do konca leta 1912 je pisava v njem bila naslonjena na madžarski črkopis, že v l. št. IX. letnika (januar 1913) pa Klekl uvede gajico. Od tega časa naprej je le-ta uporabljana v prekmurskem katoliškem tisku.⁷

Jezik ML je bogat v izrazju, samosvoj v oblikah besed, zanimiv v ortografiji in besednem redu, tako kot vsak drug po potrebi obogaten z izposojenkami ali besedami tujega izvora in na mestih zaradi svoje arhaičnosti ter posebnosti že nekoliko težje razumljiv današnjemu bralcu. Povedano velja za vse letnike lista, čeprav se zdi, da po uvedbi gajice teksti v jezikovnem pogledu začnejo pridobivati na kvaliteti. Še posebej v našem, XV. letniku, je opaziti urednikov trud, da bi s postavljanjem vedno več novih besed iz slovenskega knjižnega jezika v narečni jezik ML le-tega vsaj nekoliko posodabljal in ga približeval prvemu. Vzrokov za to je bilo več, največji med njimi prav gotovo zavest, da kljub našemu večstoletnemu življenju pod Madžari, ki se konča prav v letu 1919 s priključitvijo Prekmurja k Jugoslaviji, pripadamo slovenskemu narodu, in ne najmanjši ta, ki ga Klekl navaja že v 6. točki svoje utemeljitve za vpeljavo gajice (gl. op. 7), ko pravi, da “ni v naši moči, da bi s svojim listom zadostili vsem duhovnim potrebam našega ljudstva (Prekmurcem - op. J. V.), zato je prisiljeno največ od drugod si düšo krepiti z dobrim branjem“ (priredil J. V.).

⁷ Na zadnji strani platnice omenjene številke urednik uvedbo gajice takole utemeljuje: “Novo pisavo smo v list spravili zavolo sledečih zrokov. 1. Bole je primerna našemi jeziki, zato ka ništeri slovenski glasovi se ne glihajo z vogrskimi, pisali smo je pa vednako. 2. Vlejša se pisanje i čitenjé, zato, ka soglasnika š i ž pri vsakom “cs“-i i “sz“-i vüspadneta. 3. Ravno za toga volo tüdi več vsebine pride v list. 4. Večina se nas je včila to pisavo po katekizmuš “Kratka šuma Velikoga Katekizmuša“, šteri je do slednji let bio za šolski navuk predpisani. 5. Lüdstvo većinoma tüdi z tov pisavov štampane molitvene knige ma. 6. Mi smo ne mogoči vsaj düševnoj potreboči našega lüdstva z svojim listom zadosta-včiniti, prisiljeno je zato z največkšega od drugée si düšo krepiti z dobrim čtenjom. To je pa vsigdar v slovenskom pravopisni sklenjeno. Nema pomena zato, zakaj bi se ločili v pisavi. To je ne politika, nego slovstvo (irodalom).“

Naš namen pri obravnavi jezikovnih značilnosti ML za leto 1919 ni znanstveno spoznavanje prekmurščine tistega časa, kar bi bilo iz več razlogov tudi nemogoče, temveč le prikaz nekaterih posebnosti in nedoslednosti, ki jih zasledimo v tem letniku. Na podlagi obojih bo mogoče soditi o delni jezikovni podobi XV. letnika, do neke mere in z določeno rezervno seveda, ki vsebuje časovni razpon, množico sodelavcev, urednika, politične spremembe itd., pa tudi sklepati o tisti vseh ostalih.

Pri narečni leksiki ML 1919 zasledimo vplive vseh treh govornih skupin prekmurskega dialekta, torej iz dolinskih, ravenskih in goriških govorov. Bralcu prispevkov se zdi, da v njih prevladuje ravenska leksika, na drugem mestu bi bilo besedje iz dolinskih govorov, take so npr. najbolj tipične besede **nadele** (str. 31), **tovariše** (32), **vojacje** (38), **maternicje** (39), **tjeden** (45) in mnoge druge, najmanj pa je tistih iz goriških, npr. **vseli** (35, 42), **nadignoti** (38), **nakraci** (29) in **na kratci** (55) in še nakatere. Prav gotovo je teh zadnjih najmanj, medtem ko bi za natančnejšo določitev pravega razmerja med ravensko in dolinsko leksiko potrebovali globljo analizo. To bi lahko opravili, če bi dobro poznali vse prekmurske govore in upoštevali krajevni izvor piscev oziroma prevajalcev tekstov, ki pa (kot že rečeno) niso podpisani, ter dejstvo, da je bil Klekl, avtor mnogih izmed njih in urednik, rojen na Ravenskem (Krajna), da je najdlje deloval in živel na Dólinškem (Črensovci), a nekaj časa tudi na Goričkem (Sv. Sebeščan), zato je naše govore dobro poznal, sodelavcem lista pa dopuščal, da so pisali vsak v svojem. To je potemtakem ena od posebnosti v jeziku ML, ki ga po svoje bogati, po drugi strani pa morebitnemu proučevalcu otežuje delo. Nikakor pa ni nedoslednost. O tej bi pri takih primerih lahko govorili le, ko v istem tekstu npr. najdemo besedi **vseli** in **vsigdar** (str. 42) ipd., kar pa se ne dogaja pogosto.

Druga posebnost, ki smo jo prej že omenili, pa je približevanje slovenskemu književnemu jeziku. To prav tako najbolj opazno izstopa v leksiki, še posebej v XV. letniku ML. V precej tekstih je namreč zaslediti zapisovanje posameznih soznačnic eno ob drugi, pri čemer moramo razlikovati dva načina oziroma namena takega zapisa. Pri prvem avtor ob bolj arhaični besedi (ali celo besedi tujega izvora) zapiše še sodobnejšo, mlajšo, npr.:

“Znak leži, gleda na zvezdno nebo, po glavi njemi pa rojijo **tužne**, **žalostne** misli“ (str. 32),

pri drugem pa dá prednost knjižni besedi, ob kateri v oklepaju zapiše še narečno, npr.:

“Andraš je samo telko časa meo, ka si je pismo s cevcom vred shrano v **telovnik** (**pruslek**), pa...” (33) ali

“Moški je na to hapo preklinjati, pa je ravno zamahno s kosov, gda ga je naednok samo zadela **kap** (**boži žlak**), pa je...” (36).

V takih in podobnih primerih gre uredniku in avtorjem besedil predvsem za bogatenje besednega zaklada njihovih bralcev in za postopno vpeljevanje slovenskih knjižnih izrazov v prekmursko narečje. To posodabljanje jezika potrjujejo tudi primeri, ko se na različnih mestih ob prekmurskem besedju pojavlja knjižno slovensko, tako da npr. poleg **vmerjem** (17) in **mrl** je (44) najdemo že tudi obliko **bi umrl** (44), poleg **vuđne** (= podnevi, 45) že tudi **po dnevi** (v istem pomenu, vendar zapisano narazen, 55), **dokeč** (16) in **dokler** (22), **duša** (3) in **duša** (30), **tivariš** (27) in **tovariš** (36), **ludomorec** (= morilec, 37) in **morivec** (57), **bogastvo** (12) in **bogastvo** (45), za vezalni veznik “in” oblike **ino**, **i** (največkrat) ter **in** (poleg **pa**) itd. Vendar se nedoslednostim tudi tu avtorji niso znali popolnoma izogniti. To namreč, da se v različnih tekstih pojavljajo narečne in knjižne soznačnice, je - že iz vseh prej navajanih vzrokov - mogoče sprejeti, težje pa je razumeti, da jih včasih najdevamo v istem besedilu, tako npr. prej navajana “**mrl** je” in “**bi umrl**”, potem “**nebeska** Mati” in “**nebeško** plačilo” (4), **gučati** (17) in **govoriti** (16), “**vu šole**” in “**v Paris**” (17; ta predlog najdemo zapisan celo z u - “**u** svojoj domovini”, str. 27), “**z tem**” in “**ž njov**” (3), itd.

Nedoslednosti in posebnosti pa odkrivamo tudi v besednem redu. Pri njem je posebej zanimivo zapisovanje datumov, kjer smo Prekmurci prevzeli vrstni red zapisa od Madžarov, ko je najprej navedeno leto, nato mesec in na koncu dan, npr.:

“V Brunijovoj uglednoj družini se je v Turini l. **1903 maj 3.** narodo dečkec...” (17) ali

“**Marca 23.** me pozove oča k sebi...” (50) itd.

Vendar se tudi tu je kažejo vplivi knjižne slovenščine, saj najdemo poleg citiranih še zapise, kot jih poznamo (po nemškem vzoru) v knjižnem jeziku, in to celo v istem tekstu, npr.:

“Na mojo prošnjo je na drugi den, **24. marca** prišlo častiti plivanoš pa...” (50).

Podoben pojav kot pri navajanju datumov je moč zaslediti tudi pri števnih sklopih oziroma števnikih. Tako ima npr. eden od člankov naslov “**Sedemdesetpetletnica**” (26), že prva beseda za naslovom pa je zapisana tako, kot bi bila danes v knjižnem jeziku, saj se stavek glasi:

“**Petinsedemdeset** let je tomi lani, ka se je čarnim prebivalcem Afrike ob prvim zasvetila bliščoba prave vere Kristušove”.

Eno od nedoslednosti opazimo tudi pri prilikovanju, ki je včasih izpeljano, drugič zopet ne. Tako npr. pri prislovu časa **vsikdar** (= vedno, str. 17, 23) najdemo razen zapisanega še obliko, pri kateri je asimilacija izpeljana, torej **vsigdar** (32, 42 in drugje), pri pridevniku **francoski** (41) prav tako, neupoštevana pa npr. pri **vitežki** (= viteški, 32) in **angležkoj** (= angleški, 41, 42). Itd.

Posebnosti in nedoslednosti (danes bi nekaterim lahko rekli kar napake) v jeziku XV. letnika ML pa je še veliko. Poleg že obravnavanih jih najdemo npr. tudi pri zapisovanju lastnih imen (**Lourd** in **Lurd**, 50, **Lacordaire** in **Lakorder**, 30), pri rabi ločil, predvsem nepostavljanju vejice, ko gre v stavku za pristavek ali zvalnik (npr.: “Kda si njega, **Deva** - **Mati** v cerkvi štela darivati”, str. 1/), pri pisanju naslonk, ki jih avtorji oziroma urednik največkrat sicer zapisujejo narazen, včasih pa tudi skupaj z naslednjo besedo (npr. “**ztem** vekšov odločnostjov”, 8, “**prinas** ljudje jako malo znajo”, 16) in druge. Zakaj je tega toliko, je danes težko soditi. Morda je največ kriva preobremenjenost urednika Klekla, ki je imel s tremi svojimi publikacijami - Marijinim listom, Kalendarjem Srca Jezušovoga in Novinami - veliko dela in organizacijskih poslov, tem bolj, ker je tudi sam vanje največ pisal, morda pa tudi to, kar trdi dr. Vilko Novak o jeziku omenjenih prekmurskih tiskov, namreč da sodelovci “niso imeli med seboj sposobnega človeka, ki bi bil mogel urejati njih jezik” (Vilko Novak, Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana 1976, str. 89). Kakorkoli že je bilo, gotovo je eno - le malo večja skrb zanj bi ga napravila urejenejšega in lepšega.

Naj zaključimo: leto 1919 je bilo zaradi priključitve Prekmurja k Jugoslaviji za našo pokrajino prelomno leto; to je bil tudi osnovni razlog, da je naše zanimanje veljalo prav XV. letniku ML, čeprav v njem ta velika sprememba na političnem polju ne izstopa tako zelo, kot bi pričakovali, saj je le kratko omenjena na dveh, treh mestih, in to le v urednikovih sporočilih bralcem. Že iz površne primerjave in pogleda vseh letnikov lista pa je moč trditi, da so bili tisti do leta 1919 boljši in za prekmurskega človeka pomembnejši v vsebinskem pogledu (raznovrstnejša vsebina, več sodelavcev, mnogo obsežnejši letniki, od katerih jih večina vsebuje vseh dvanajst števil, življenje pod Madžari itd.), oni od XV. letnika dalje pa vrednejši v jezikovnem, vrednejši predvsem zaradi njihovega približevanja knjižni slovenščini. Kljub najrazličnejšim pomanjkljivostim in nedoslednostim so po svoje dopolnjevali poslanstvo prekmurske katoliške publicistike v prvih desetletjih tega stoletja ter tako veliko prispevali k verski vzgoji in splošni izobrazbi naših ljudi, vplivali pa tudi na prebujanje njihove nacionalne zavesti. Med njimi je imel pomembno mesto tudi ML za leta 1919. Predvsem sestavki v njem, ki pozivajo k ljubezni, miru in humanosti, so vredni branja še danes in aktualni za naš nemirni čas.

MARIJIN LIST FÜR DAS JAHR 1919

Zusammenfassung

Marijin list für das Jahr 1919 (Jahrgang XV) ist seinem Umfang nach am bescheidensten, denn es erschien nur als ein einfaches Band und hat insgesamt nur 64 Seiten. Trotz des bescheidenen äußerlichen Umfangs enthält das Blatt 58 veröffentlichte Einheiten, die inhaltlich der Konzeption und der Sendung des gesamten Blattes treu sind. Schon von Anfang seines Erscheinens an (1904) will es ein religiöses Blatt sein, mittelbar will es aber auch die slowenische Sprache in ihrer Prekmurjer Variante erhalten. Schon aus der Bezeichnung im Untertitel des Namens - "frommes monatliches Blatt" - läßt sich schließen, daß es sich die ganze Zeit fast ausschließlich um ein religiöses Blatt handelte, was auch für den XV. Jahrgang gilt. Dieser bringt unter anderem folgende inhaltliche Bereiche: viele Aufsätze über Maria, über ihre Verehrung und ihre Hilfe den Gläubigen, die Heiligungsgeschichten oder ihre Seligsprechung, die Psalmen und die anderen Zitate aus der Bibel, die Gebete mit den Auslegungen, die Lehrgeschichten aus dem alltäglichen Leben, die Aufsätze über die Missionsarbeit in Afrika, über die Nächstenliebe, über die Liebe zu Gott und Maria und über das menschliche irdische Leiden und über den Gotteslohn.

Für viele Beiträge ist vor allem charakteristisch, daß sie - meistens am Ende - eine Erziehungslehre, eine gewisse Belehrung oder sogar Warnung enthalten und daß sie viele lehrhafte Beispiele und Exempel aus den Heiligungsgeschichten oder aus dem alltäglichen Leben enthalten, womit sie einen größeren Einfluß auf den Leser ausüben. Das bedeutet, daß die Texte eine lehrhaft-erzieherische Bedeutung haben. Ihre Autoren und ihr Redakteur Jožef Klekl wollen die junge und alte Leserschaft auf alle mögliche Weisen erziehen und belehren. Die Autoren warnen den Leser vor Prahlerei, Weltlichkeit, Reichtum, Schönheit, Unkeuschheit, und sie rufen ihn gleichzeitig zur Demut, Keuschheit und zum Weltlichkeitshaß auf; sie wollen den Leser vor Sünde behüten, sie bringen die Beispiele für die Bestrafungen derjenigen, die Maria auf irgendwelche Weise gelästert haben, und an Beispielen der Barmherzigkeit Christi fordern sie zur menschlichen Barmherzigkeit auf. Es gibt viele Aufsätze, die auf der religiösen Grundlage und Beschreibung verschiedenster Ereignisse die Leute zur Liebe, zum Frieden und zur Menschenfreundlichkeit aufrufen, kurzum - ihr Hauptziel war, den Menschen zum Guten zu führen. Marijin list ist im Prekmurjer Dialekt der damaligen Zeit geschrieben, so auch sein XV. Jahrgang im Jahre 1919. Bis zum Ende des Jahres 1912 war die Schrift des Blattes an die ungarische Buchstabenschrift angelehnt, im Januar 1913 führte Klekl die gajica ein. Besonders im XV. Jahrgang sind die Bemühungen des Redakteurs zu bemerken, durch die Verwendung einiger Wörter aus der slowenischen Schriftsprache das Blatt ein wenig zu aktualisieren. Es gab mehrere Gründe dafür; der größte davon ist sicher das Bewußtsein, daß die Prekmurjer - trotz unseres jahrhundertelangen Lebens unter der ungarischen Macht, das gerade im Jahre 1919 mit dem Anschluß des Prekmurje an Jugoslawien endet - dem slowenischen Volk angehören. Außer dieser Besonderheit gibt es noch einige andere. So merkt man in der Lexik die Einflüsse aus allen drei Sprachgruppen des Prekmurjer Dialektes, also aus den Sprachen von Dolinsko, Ravensko und Goričko, wobei die Lexik aus den ersten zwei Sprachen dominiert. Eigentümlichkeiten und Inkonsistenzen in der Sprache findet man auch in der Wortfolge, bei der Schreibung der Eigennamen und bei der Interpunktion, vor allem bei der Kommasetzung.

Schon nach einem oberflächlichen Vergleich aller Jahrgänge des Blattes kann man feststellen, daß die Blätter bis 1919 besser und für den Prekmurjer Menschen im inhaltlichen Sinne wichtiger waren, die Blätter ab XV. Jahrgang waren aber wertvoller vor allem wegen ihrer Annäherung der slowenischen Schriftsprache; alle zusammen haben aber viel zur Sendung der Prekmurjer katholischen Publizistik und zur religiösen Erziehung und allgemeinen Bildung unserer Leute beigetragen. Sie haben auch die Erwachung des Nationalbewußtseins stark beeinflußt. Dabei hat eine wichtige Rolle auch Marijin list für das Jahr 1919 gespielt.

OBNOVA V PREKMURJU

Metka Fujs

Kljub gornjemu naslovu, ki pričujoči prispevek omejuje na lokalno dogajanje, se že zaradi razumevanja ne morem izogniti osnovnim zgodovinskim tokovom v državi. Tembolj, ker je v dveh letih med koncem druge svetovne vojne in pričetkom izvajanja prvega petletnega gospodarskega načrta splošno izgradnjo političnega in gospodarskega sistema opredeljevalo oblikovanje državnega centralizma.

Jugoslavija je že pred vojno sodila med najbolj zaostale evropske države in kljub višji stopnji industrializacije v Sloveniji je bila splošna slika slaba. Ob takšnem gospodarstvu so bile posledice vojne še toliko hujše. Značaj prihodnjega gospodarskega razvoja pa sta opredeljevala vojna škoda in dediščina minulih let.¹ Pogoj za obstoj zaostale in razdejane države sta bila po mnenju zmagovalcev centralizem in državna lastnina. S prisilo oziroma organiziranjem vseh ljudskih in materialnih možnosti preko množičnih organizacij, ki jih je ustvarila komunistična partija (Ljudska fronta, Antifašistična fronta žensk, Zveza socialistične mladine in Zveza sindikatov) pa je bila uresničljiva velika akumulacija, ki jo je zahtevala država. V prvih dveh letih po osvoboditvi, ki ju imenujemo tudi leti obnove, so bile tako dane materialne možnosti za prehod v sistem gospodarskega načrtovanja in politični sistem z odločilno vlogo države in partije.

O obnovi države se je razmišljalo že pred koncem vojne. Pri Narodnem komiteju osvoboditve Jugoslavije (NKOJ) je bilo ustanovljeno Poverjeništvo za obnovo, ki je marca leta 1944 izdelalo navodila in smernice za svoje delo, te pa so bile podlaga za organiziranje gospodarske obnove po vojni.² Tudi vodstvo slovenske OF se je že zgodaj pripravljalo na vzpostavljanje novega političnega in gospodarskega življenja po osvoboditvi. Z izdelavo razvojnega načrta so se ukvarjali gospodarski strokovnjaki v Študijski komisiji pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) in gospodarsko-tehnični referent pri Znanstvenem inštitutu.³ V Sloveniji so na osvobojenem ozemlju v ta namen že nekaj časa delovale tudi Gospodarske komisije, leta 1944 pa sta velik del obveznosti prevzela tudi odseka za gospodarstvo in finance pri SNOS. Prav tako je že pred koncem vojne z razlaščenjem ali zaplembo nastajala državna lastnina, ki naj bi v obliki splošnega ljudskega premoženja pomenila materialno podlago nove ljudske oblasti in njeno oporo v obdobju obnove,⁴ v obdobju, ki bi moralo zagotoviti minimalno materialno podlago za prehod na plansko proizvodnjo, ali celoviteje: socialistično organizacijo družbe z vodilno vlogo partije in centraliziranim planiranjem.⁵

Prvo državno lastnino nove Demokratske federativne Jugoslavije (DFJ) je predstavljala lastnina Kraljevine Jugoslavije, nemškega rajha, pripadnikov nemške narodnosti, vojnih zločincev in okupatorjevih sodelavcev, zaplenjena po odloku predsedstva AVNOJ 21. novembra 1944⁶ (potrjen in spremenjen z zakonom 31. julija 1946). Ta odlok, ki mu je nato sledila še vrsta zakonov, je predstavljal začetek spreminjanja

1. Branko Petranović: Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, Beograd, 1969, str. 307.

2. B. Petranović, n.d., str. 314.

3. Obširneje o tem Zdenko Čepić: Obravnava ključnih vprašanj povojnega gospodarskega ustroja v delu znanstveno-strokovnih ustanov predsedstva SNOS, v: Prispevki za novejšo zgodovino 1-2. Ljubljana, 1986, str. 113-150.

4. Kategorije zaplembe imovine narodnih sovražnikov najdemo že v Fočanskih predpisih in nekaterih odlokih slovenske ljudske oblasti iz leta 1942.

5. B. Petranović, n.d., str. 315.

6. Uradni list DFJ, 6.2.1945, št.2.

lastninskih odnosov in bil prva pravna podlaga množične razlastitve. 24. maja 1945 je bil sprejet Zakon o odvzemu vojnega dobička, pridobljenega v dobi sovražnikove okupacije⁷ (potrjen, spremenjen in dopolnjen z zakonom 24. junija 1946), ki so ga na terenu ugotovljale komisije okrajnih in okrožnih odborov. Zaplemba premoženja je veljala tudi za oficirje bivše jugoslovanske vojske, ki so emigrirali, in za pripadnike vojaških formacij, ki so služili okupatorju, v Sloveniji za domobrance. Zaplemba premoženja je bila po Zakonu o pobijanju nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže,⁸ Zakonu o zaščiti in upravljanju narodnega imetja⁹ ter Zakonu o kaznivih dejanjih zoper narod in državo¹⁰ predvidena tudi za nekatera dejanja zoper novi družbeni red.

Po Zakonu o konfiskaciji in izvrševanju konfiskacije¹¹ so zaplembo opravljale t.i. zaplembe komisije, ki so sestavljale popise zaplenjenega premoženja. V zaplembnih komisijah so sodelovali predstavniki krajevnih oblasti, sodišča in Komisije za upravo narodne imovine (KUNI). Ta komisija je bila že februarja 1944 ustanovljena pri predsedstvu SNOS, po vojni pa je delovala v okviru Državne uprave narodnih dobrin (DUND) in je imela svoje okrožne in okrajne uprave narodne imovine. Konec leta 1946 so bile komisije za upravo narodne imovine dokončno ukinjene. Zakonodaja, ki je služila razlastitvi določenega sloja prebivalstva, je bila nekako zaključena (čeprav pozneje dopolnjevana) z Zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji, ki ga je sprejela začasna skupščina DFJ 23. avgusta 1945.¹² V Sloveniji je bil enak zakon sprejet 17. decembra 1945.¹³ Brez odškodnine so bila tako razlaščena veleposestva, zemljiška posestva bank, podjetij, delniških družb, cerkve, samostanov in drugih verskih ustanov, proti odškodnini pa presežki kmetov in nekmetov. V Sloveniji je agrarno reformo izvajalo ministrstvo za kmetijstvo s pomočjo okrožnih in okrajnih komisij za agrarno reformo.

V pomoč pri izvajanju razlastitvene zakonodaje so bile komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Pri predsedstvu SNOS je bila takšna komisija ustanovljena 19. februarja 1944 in je imela svoje referente v pokrajinskih, okrožnih in okrajnih odborih OF. Njihovo delo so po vojni, do ukinitve konec leta 1946, nadaljevale podružnice.¹⁴ 5. junija 1945 je bil sprejet tudi Zakon o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast,¹⁵ na podlagi katerega so se oblikovala posebna sodišča, ki so presojala v primerih nevojaškega sodelovanja z okupatorjem, kazen pa je bila poleg zapora največkrat delna ali popolna zaplemba premoženja v korist države. Večina zasebne lastnine je na ta način že pred sprejetjem prvega zakona o nacionalizaciji 5. decembra 1946¹⁶ prešla v državno last. Ker se je namreč veliko bivših lastnikov znašlo na strani okupatorja in se tako kompromitiralo, je bila zaplemba njihovega premoženja po mnenju oblasti skoraj istovetna z nacionalizacijo. Ves proces je šel v to smer, da je na koncu ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ) dala le splošno pravno obliko rezultatom revolucije na političnem, narodnem in gospodarskem področju.¹⁷

Monopol in državno kontrolo v gospodarstvu si je partija lahko zagotovila le na določeni stopnji gospodarske razvitosti, ki jo je bilo potrebno doseči v najkrajšem času, in to s prostovoljnim delom najširših ljudskih množic. Najpotrebneje pa je bilo

7. Uradni list DFJ, 29.5.1945, št.36.

8. Uradni list DFJ, 25.4.1945, št.26.

9. Uradni list, DFJ 29.5.1945, št.36.

10. Uradni list FLRJ, 23.7.1946, št.59. Zakon je bil sprejet že 15. avgusta 1945, vendar je bil s tem zakonom potrjen in dopolnjen.

11. Uradni list DFJ, 12.6.1945, št.40.

12. Uradni list DFJ, 28.8.1945, št.64.

13. Uradni list SNOS in NVS, 19.12.1945, št.62: Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji in Zakon o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji.

14. Jože Zontar: Bivši "buržuji", to morate obvezno prebrati!, Delo, Sobotna priloga, 7.4.1990, str.24.

15. Uradni list SNOS in NVS, 9.6.1945, št.7.

16. Uradni list FLRJ, 6.12.1946, št.98: Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij.

17. B.Petranović, n.d., str. 234.

zadovoljiti osnovne potrebe prebivalstva, torej rešiti vprašanje preskrbe in stanovanj ter obnoviti promet, kmetijstvo, industrijo in izrabo energetskih virov. Ko je z razlastitvijo velik del kmetovanja bivših lastnikov prešel v državno last in tako neposredno pod kontrolo ljudske oblasti, je bila omogočena delitev izdelkov preko upravnih organov, prav tako tudi oblikovanje cen in prepoved svobodne trgovine. Na ta način se je v razmerah nerazvite proizvodnje omejevala špekulacija in črna borza, uvedena pa je bila tudi vrsta kontrolnih organov.

Obnovo so izvajale t.i. obnovitvene zadrage, ki so bile poslovno dokaj samostojne, sicer pa je načrtovanje gospodarskega in družbenega razvoja v Sloveniji od 1. oktobra 1945 vodila Komisija za gospodarski načrt pri predsedstvu Narodne vlade Slovenije. Maja 1946 se je preimenovala v Urad za gospodarski načrt in nato še istega leta v Plansko komisijo.

Narodna vlada Slovenije je 14. julija 1945 z objavo določila prednostno zaporedje obnove. Posebna skrb je veljala obnovi kmetijskih gospodarstev, kajti preskrba mestnega prebivalstva in vojske je bila naloga podeželja. V prvem obdobju so zato vsi kmetijski presežki zapadli pod splošno, obvezno oddajo. Hrano so zbirale in razdeljevale posebne nabavno-prodajne zadrage (NAPROZ). Druga pomembna naloga podeželja, predvsem poljedelstva, pa je bila jesenska in pomladna setev. S setvenimi plani, ki so predstavljali poseg države v poljedelstvo, je bilo jasno določeno, kolikšne površine morajo biti zasejane. Posebno nalogo pri setvi so opravile frontne in mladinske brigade ter strojne postaje kot neke vrste državni obrati za pomoč pri obnovi.

Pomembna je bila tudi učinkovita organizacija odkupa. Čeprav so posamezne odkupne akcije organizirali že prej, pa so na redni odkup prešli šele jeseni 1945. Opravljale so ga odkupne komisije, ki so obenem oblikovale tudi vsakoletne odkupne plane, v skladu z zveznimi in republiškimi plani. Leta 1947 je postal odkup neke vrste trajni sistem.

Brezdomcem so v prvem obdobju stanovanja zagotavljali z obnovo porušениh hiš in gospodarskih poslopij na podeželju. V najbolj prizadetih krajih pa so gradili tudi posebne stanovanjske provizorije. Gradbena dela so vodile v ta namen ustanovljene tehnične baze, ki so opravile pomembno delo tudi pri izgradnji železniškega in cestnega omrežja (skoraj v celoti je bilo obnovljeno že v prvem letu obnove) ter pri obnovi šolskih poslopij.¹⁸

Pri obnovi gospodarstva je bila najpomembnejša vloga namenjena industriji, saj je bilo prav od nje odvisno, v kolikšnem času bo mogoče preiti na gospodarsko planiranje. Posebna pozornost je veljala podjetjem za izdelavo proizvodnih sredstev. Šele v drugem obdobju so postali prvenstveni razširitev energetske baze, težka industrija in širše izkoriščanje surovinskih virov.¹⁹

Največjo oviro obnovi je predstavljalo pomanjkanje surovin, strokovnjakov in prevoznih sredstev. Bilo pa je pri njenem izvajanju tudi veliko napak in improvizacije. Prevladovala je politika, ki je pri planiranju upoštevala predvsem državne potrebe, ne glede na rentabilnost. Kljub obsežnemu delokrogu so izven obnovitvenega plana ostali obrati, ki do prve nacionalizacije niso prešli v državno last in drobno gospodarstvo, ki je bilo nacionalizirano leta 1948.

Sredstva za obnovo so prispevali Narodna banka v Beogradu, Denarni zavod Slovenije, predvsem pa Sklad za obnovo, ki se je oblikoval iz sredstev UNRRE, vojne dobička, odbitka pri zamenjavi denarja, vrednosti dela vojnih ujetnikov ipd. Razdeljevala so se v obliki kreditov.²⁰ Veliko sredstev, materiala in delovne sile na lokalnem območju pa so prispevali tudi okrajni in krajevni ljudski odbori (prej odbori OF ali NOO).

18. Slovenija 1945 - 1975. Ljubljana, 1975, str. 22.

19. Obširneje je obnovo slovenske industrije obdelal Jože Prinčič v dveh prispevkih: Obnova slovenske industrije v letu 1945, Kronika 1-2, 1988, str. 68-71 in Obnova industrije in rudarstva v Sloveniji leta 1946, v: Prispevki za novejšo zgodovino 2, 1988, str. 415-425.

20. B. Petranovič, n.d. str. 323.

Da so bili rezultati obnove kljub mnogim napakam imenitni, je predvsem zasluga prostovoljnega dela širokih ljudskih množic, mladinskih, frontnih in sindikalnih delovnih akcij, tekmovanj in udarništv. Predvsem tekmovanje je postajalo množično gibanje, ki je zajelo vse veje družbenega življenja, nemalokrat tudi čisto banalne, ki z neposrednim delom niso imele kaj opraviti.

Po letu 1947 se je ritem obnove umiril, nadaljevala pa se je v okviru petletnega gospodarskega načrta.

V Prekmurju je obnovo bolj kot vojna škoda narekovala dediščina minulih let. Pokrajina je za približno dve desetletji zaostajala za gospodarskim razvojem v ostali Sloveniji in ne glede na to, da je bila med vojno neke vrste miren otok, je vedno slabši položaj na fronti pomenil tudi vedno večje pomanjkanje. Bližajoči se konec vojne je povečal število beguncev, ki so se pred sovjetsko armado pomikali proti zahodu, ostanki madžarske vojske pa so ob svojem odhodu izropali številne kmetije. Najbolj pa so vojno občutile vasi ob Kučnici in Muri, predvsem Cankova, Petanji in Dokležovje, kjer so skoraj šest tednov divjali boji med sovjetsko, bolgarsko in umikajočo se nemško vojsko. Največ težav je povzročalo prekinjeno prometno omrežje, predvsem porušeni mostovi na Muri, s čemer je bila pokrajina popolnoma odrezana od Slovenije.

V zaledju fronte na Muri so oblast v Prekmurju v začetku aprila 1945 skoraj v celoti prevzeli aktivisti OF, organizirani v okrožni odbor OF Ljutomer-Murska Sobota kot vrhovni organ. Ustanovljena sta bila tudi okrajna odbora v Murski Soboti in Lendavi, njuna prva naloga pa je bilo oblikovanje krajevnih odborov OF povsod tem, kjer še niso bili ustanovljeni.²¹ Zaradi novih razmer v Prekmurju se je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja odločilo poslati v pokrajino svoje predstavnike, ki naj bi pomagali razviti in uveljaviti oblast. 5. aprila 1945 se je odpravila iz Beograda preko Madžarske delegacija SNOS, v kateri so bili Jože Rus, Lado Ambrožič, Franc Svetek, Jože Brilej in Vladimir Krivic ter številni sodelavci, ki so v naslednjih mesecih prevzeli skoraj celoten upravni aparat v Prekmurju. Ne glede na to, da so se tudi domačini vključevali v politično delo, so najpomembnejše funkcije v pokrajini še vrsto let opravljali kadri, ki so prišli iz drugih krajev Slovenije. Vzrok je bilo splošno prepričanje, da pač Prekmurje, v katerem narodnoosvobodilnega gibanja skoraj ni bilo, ni sposobno "odločne revolucionarne akcije". Takšno prepričanje so porazni rezultati jesenskih volitev v ustavodajno skupščino le utrdili. Ker to ni tema pričujočega prispevka, naj zaključim z mislijo, da je Prekmurje v svoji jugoslovanski zgodovini doživelo dve kadrovske kolonizaciji. Prvo po priključitvi leta 1919 (njena naloga je bilo ohranjanje narodne zavesti), drugo pa po osvoboditvi leta 1945 z ljudmi, katerih najpomembnejša kvalifikacija je bila, da so sodelovali v revoluciji. Negativno mnenje o pokrajini, ki se mora za svojo "nerevolucionarnost" odkupiti (morda z nedosegljivimi plani obvezne oddaje in odkupa), pa se je ohranjalo še vrsto let.

Kot začasni predstavnik ljudske oblasti v Prekmurju je delegacija SNOS nadaljevala delo do tedaj ustanovljenih organov oblasti. S pomočjo krajevnih odborov je izvedla splošno mobilizacijo, postavila je vojaško sodišče za Prekmurje in Štajersko, pričela urejati šolstvo, gospodarstvo in delovanje množičnih organizacij. Ustanovljen je bil dnevnik Novi čas in vrstili so se številni tečaji ter predavanja, katerih namen je bilo predvsem usposabljanje za nabiralne akcije, organizacijo preskrbe, prometa, šol, zaščite narodne imovine, popis vojne škode ipd. Vse te naloge so opravljali odbori OF in poveljstva mest kot vojaške organizacije. Delegacija SNOS je med svojim zadrževanjem v Prekmurju izdala tudi nekaj odlokov:

- odlok o postavitvi Gospodarske komisije pri delegaciji predsedstva SNOS za Štajersko in Prekmurje; člani komisije so bili Ivan Nemec, Albin Dular, Franc Fijavž, Adolf Jelen in Janko Osojnik;

21. Obširneje je čas neposredno po osvoboditvi v Prekmurju obdelal Ivo Orešnik v podlistku: Pred 40 leti je vzhajala krvava zarja, Vestnik, 31.1., do 9.5.1985.

- odlok o ustanovitvi podružnice Denarnega zavoda Slovenije v Murski Soboti za soboški in lendavski okraj;
- odlok o plačilu davkov;
- odlok o blokiranju trgovin, denarnih zavodov in industrijskih podjetij na ozemlju Štajerske in Prekmurja;
- odlok o likvidaciji Prekmurske banke d.d. v Murski Soboti;
- odlok o mobilizaciji motornih vozil in goriva, ki jih je prevzelo Poveljstvo štajerskega vojnega območja;
- odlok o oddaji municije, orožja in vojnega materiala.²²

23. aprila 1945 pa sta bili oblikovani tudi dve pomembni komisiji: Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, v kateri so bili Franjo Šalamun, Branko Vadnal in Martin Ošljaj, ter Komisija za upravo narodne imovine, v kateri so bili Albin Dular, Metod Komotar in Ivo Zebec.²³ Prva se je 1. junija 1945 povezala s podružnico za severovzhodno Slovenijo s sedežem v Mariboru. Zbirala je dokaze za izdajo obtožnic pri vojaškem sodišču, ki je zaradi začasne ukinitve rednih sodišč opravljalo večino sodnih postopkov. Z Uredbo o prevzemu sodnega poslovanja v Sloveniji²⁴ so bile pozneje vse kazenske zadeve civilnega značaja, o katerih še ni bila izrečena razsodba, predane v obravnavo narodnim sodiščem. Volitve narodnih sodnikov so potekale istočasno z volitvami v narodnoosvobodilne odbore (NOO), spremljal pa jih je tudi Ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi.²⁵

Vojaško sodišče za Prekmurje in Štajersko v Murski Soboti je prvo sodbo izreklo 25. aprila 1945, nalogo tožilca je opravljal Roman Pezdir, razprave pa so potekale v soboškem gradu in so bile javne.²⁶ Od 25. junija 1945 je delovalo kot vojaško sodišče mariborskega vojnega območja s sedežem v Mariboru, javne razprave proti obtožencem iz Prekmurja pa so še vedno potekale v Murski Soboti. Predsednik sodišča je bil Rudolf Borovič, tožilec pa Franjo Bajc.²⁷ V skladu z Zakonom o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast²⁸ so bila ustanovljena tudi sodišča narodne časti. Z odlokom predsedstva SNOS so bili za člane sodišča iz Prekmurja imenovani Viktor Prohinar, Jožef Šiftar, Štefan Kuhar, Koloman Cigūt, Matija Gašparič, Marija Kardoš in Ludvik Rapoša.²⁹ V Murski Soboti je sodišče delovalo od 10. julija 1945. Po nepolnih dveh mesecih so bila sodišča ukinjena, celotno dokumentacijo pa je prevzelo vrhovno sodišče.³⁰

Prva lastnina nove države in njena materialna opora v obdobju obnove je nastala z zakonodajo, ki naj bi razlстила določene sloje prebivalstva. Zato je pomembno poznati tudi delovanje sodnega sistema, pravosodja, ki je striktno skrbelo za pravilno izvajanje usmeritev in delovalo popolnoma v skladu s politično linijo vladajoče komunistične partije. Zato je razumljivo, da je le-ta prav v izgradnjo pravosodnega sistema usmerila največji del svoje dejavnosti in da so bili od vseh prestopkov najhuje kaznovani tisti, ki bi lahko na kakršenkoli način ogrozili novo ureditev. Sodbe so bile različne. Smrtno obsodbo ali zaporno kazen in kazen odvzema državnih časti je največkrat spremljala tudi popolna ali delna zaplomba premoženja. To premoženje je postalo last države in je kot splošno ljudsko premožanje prešlo v upravo Komisije za upravo narodne imovine. 24. avgusta 1945 je soboški okrajni odbor imenoval tudi Zaplembno komisijo,³¹ narodna imovina je bila 1. marca 1946 prenesena v upravljanje pristojnih gospodarskih ministrstev, dotakratne komisije za upravo narodne imovine pa so bile ukinjene.³²

22. Novi čas, 9.5.1945, št.17.

23. Novi čas, 26.4.1945, št.8.

24. Uradni list SNOS in NVS, 15.9.1945, št.35.

25. Uradni list DFJ, 5.8.1945, št.56.

26. Novi čas, 1.5.1945, št.11.

27. Vestnik, 28.6.1945, št.16.

28. Gl. op 15.

29. Slovenski poročevalec, 30.6.1945, št.61.

30. Metka Fujs: Organizacija sodišč in sojenje vojnim zločincem, Vestnik, 20.2.1986, št. 7.

31. Pokrajinski arhiv Maribor, fond OLO Murska Sobota, 72/46.

32. Pokrajinski arhiv Maribor, fond OLO Murska Sobota, 74/46.

Dogajanje je potekalo tako, da sta bila tovarnar Josip Benko in lastnik banke Jožef Lipič obsojena na smrt s streljanjem, tovarnar Janez Cvetič je umrl za pegavico v taborišču Strnišče pri Ptuj, mnogi pa so že pred konce vojne emigrirali, zato jim je bilo sojeno v odsotnosti, premoženje pa zaplenjeno. Naj omenim še dejstvo, da je bil poleg resničnih vojnih zločinov zločin že vsako vzdrževanje prijateljskih vezi s pripadniki okupatorske vojske ali oblasti, posebej pa so bili krivi tisti, ki so bili "odgovorni za sramoten poraz" leta 1941.

Tako je večina industrijskih in drugih obratov ter denarnih zavodov v Prekmurju kmalu prešla v državno last, saj so bili njihovi lastniki v glavnem obsojeni kot vojni zločinci, večina tistih židovskega izvora pa je že prej žalostno končala v nemških taboriščih smrti. Veleposest in vsi presežki agrarnih površin so prišli v agrarni sklad in bili po Zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji³³ razdeljeni med agrarne interesente: kmete, zadruge, državna kmetijska posestva in koloniste. 3. maja 1945 je bila ustanovljena Komisija za ugotovitev vojne škode v Sloveniji, katere predsednik je bil dr. Janko Lavrič. Člani komisije so bili predstavniki Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, Komisije za upravo narodne imovine, Komisije za ugotovitev škode na kulturnozgodovinskih spomenikih ter ministrstev za kmetijstvo, industrijo, gradnjo in trgovino.³⁴ Prva naloga komisije je bila razdelitev tiskovin za prijavo vojne škode. Za soboški in lendavski okraj je to nalogo prevzela komisija mariborskega okrožja, pri delu pa so ji pomagali okrajni in krajevni odbori OF.³⁵ Podatkov o tem kolikšno vojno škodo v pokrajini je komisija ugotovila, nimam, je pa iz podatkov, ki so jih 13. junija 1945 ministru za kmetijstvo na njegovem obisku v Murski Soboti posredovali predstavniki obeh okrajev, razvidno, da gre predvsem za izropane kmetije, ali bolje rečeno, za delež živine in pridelkov, ki so jih kmetje med vojno morali oddati za preskrbo vojske in prebivalstva.³⁶ Sicer pa, kot je bilo že omenjeno Prekmurje, razen na infrastrukturi, večje vojne škode ni utrpelo.

Prometne povezave so pričeli zelo zgodaj obnavljati, saj je bil prav od njih odvisen nadaljni potek obnove. V začetku maja je komisija pregledala škodo na železniški progi med Dokležovjem in Hodošem, na kateri je bilo uničenih trinajst velikih in malih mostov, postajne kretnice in železniški tiri.³⁷ Proga je bila obnovljena v dveh mesecih, oktobra 1945 pa je bil odprt tudi veržejski most čez Muro,³⁸ tako da je lahko stekel promet od Ormoža skozi Mursko Soboto do Hodoša. Tudi cestne povezave preko Mure so bile uničene in še dolgo se je uporabljal leseni most, ki ga je pri Hotizi zgradila bolgarska vojska. Za najnujnejšo povezavo pa so skrbeli bratci v Petanjcih, Krogu, Veržaju, Ižakovcih in Bistrici, ki so vsaj začasno nadomestili porušene mostove. Gradnja petanjskega mostu je bila uvrščena v republiški načrt gradbenih del v letu 1946, zanj pa je bilo odobrenih 6 milijonov dinarjev. Obnovitvena dela ob Muri so vključevala tudi obnovo porušениh vodnih in obrežnih zgradb ter odstranitev ruševin iz rečnega korita, opravljala pa jih je tehnična baza za obnovo iz Ljutomera, ki je delovala tudi za desni breg Mure oziroma bivši frontni pas. Zaradi nenehnih poplav se je ministrstvo za gradnje odločilo tudi za regulacijska dela ob Muri in Dravi, za kar je bilo v letu 1946 predvidenih 8 100 000 dinarjev.³⁹

V krajih kjer so potekala večja obnovitvena dela so bile postavljene obnovitvene zadruge. Te so bile v Cankovi, Petanjcih, Pincah, Srednji Bistrici, Mostju in Dokležovju. Petanjski zadrugi je bil za leto 1946 odobren kredit v višini 237,442 dinarjev, vsem ostalim pa po 98 934 dinarjev.⁴⁰

33. Gl. op. 12 in 13.

34. Ljudska pravica, 4.6.1945, 34/1.

35. Ljudska pravica, 5.6.1945, 35/4.

36. Ljudska pravica, 19.6.1945, 48/3.

37. Novi čas, 4.5.1945, št.13.

38. Slovenski poročevalec, 4.11.1945, št.169.

39. Arhiv Slovenije, fond Planske komisije, fasc. 2: Regionalna razdelitev investicijskih del v letu 1946.

40. Gl. op.39.

Komisija za gospodarski načrt pri predsedstvu Narodne vlade Slovenije se je leta 1946 preimenovala v Plansko komisijo in je imela svoje oddelke na ministrstvih ter urade v okrožjih in okrajih. Za predsednika lendavskega urada je bil imenovan Jože Klajderman, za predsednika soboškega pa Bela Brglez. Komisija je pripravila načrt investicijskih kreditov za leto 1946, ki so bili med oba prekmurska okraja razdeljeni tako.⁴¹

Murska Sobota	Dinarjev	Investitor
obnova podeželja	636 235	Vlada LRS
stanovanjske zgradbe v Soboti	4 000 000	Mestni ljudski odbor Murska Sobota
bolnica - odelek TBC	2 000 000	Min. nar. zdravstva
bolnica	6 300 000	Min. nar. zdravstva
gozdna uprava -poslopje	600 000	Min. gozdarstva
opekarna Puconci	400 000	Min. ind. in rudarstva
kmetijska šola v Rakičanu	100 000	Min. kmetijstva
mlekarna	75 000	Min. kmetijstva
Gustroj - mehanična delavnica	250 000	Min. kmetijstva
gimnazija	1 400 000	Min. prosvete
petanjski most	6 000 000	Min. za gradnje
Skupaj	21 761 235	
Lendava		
obnova podeželja	279 902	Vlada LRS
Skupaj	279 902	

Obsežna gradbena dela so zahtevala tudi velike količine lesa in v ta namen so bili do jeseni 1945 spuščeni v pogon vsi prekmurski lesni industrijski obrati: Marija Zichy Beltinci, Margarita Luther Hodoš, Franc Caf Kančevci, Josip Balek Lucova, Pavel Šiftar Murska Sobota, Anton Dundek Skakovci in Franc Toplak Dobrovnik s skupno zmogljivostjo 16 000 m³ lesa.⁴² Junija 1945 je steklo delo tudi v puconski opekarni, ki je izdelala dnevno 6000 kosov zidne in 4500 kosov strešne opeke.⁴³ Pri obnovi infrastrukture moram omeniti tudi vzpostavitev poštnih povezav med Mursko Soboto, Rogaševci, Hodošem in Lendavo preko Beltincev, Črenšovcev, Turnišča in Dobrovnika⁴⁴ ter elektrifikacijo, v okviru katere so bili do konca leta 1946 postavljeni daljnovodi Martjanci - Puconci s transformatorsko postajo v Puconcih, Murska Sobota - Borejci s transformatorskimi postajami v Černelavcih, Kupšincih in Tišini ter Murska Sobota - Bogojina s transformatorskimi postajami v Noršincih, Tešanovcih in Bogojini.⁴⁵

Zaradi posebnih razmer⁴⁶ velik del industrijske proizvodnje v pokrajini med vojno ni bil prekinjen, le proizvodnja je bila prilagojena vojnim razmeram.⁴⁷ Z razlastitvijo je večina teh obratov že kmalu po končani vojni postala državna last. V drugi polovici

41. Arhiv R Slovenije, fond Planske komisije, fasc.3: Investicijski krediti v letu 1946 po okrajih.

42. Arhiv R Slovenije, fond Planske komisije, fasc.1: Vprašanje gradenj in obnove v federalni Sloveniji - Statistični podatki za november 1945.

43. Ljudska pravica, 14.6.1945,44/6

44. Novi čas, 8.5.1945, št.16

45. Arhiv R Slovenije, fond Planske komisije, fasc.3: Plan elektrifikacije v letu 1946

46. Obširneje o madžarskem okupacijskem sistemu v Prekmurju Metka Fujs: Madžarska vojaška in civilna uprava v Prekmurju v drugi svetovni vojni, v: Zbornik soboškega muzeja I. Murska Sobota, 1990, str. 89-99.

47. Obširneje o stanju industrijskih obratov v Prekmurju med vojnoma Metka Fujs: Razvoj delavskega gibanja v Prekmurju med vojnoma, Murska Sobota, 1987, str. 6-45.

aprila 1945 je stekla proizvodnja v obeh soboških konfekcijskih tovarnah Šiftarjevi in Cvetičevi (danes Tovarna oblačil Mura), kmalu za njo pa tudi v Benkovi tovarni mesnih izdelkov (danes Mesna industrija Pomurka). Poleg naštetih so bila po ukazu predsedstva SNOS 5. septembra 1946 gospodarska podjetja republiškega pomena v Prekmurju še: Prekmurska tiskarna in Slovenska tiskarna v Murski Soboti, Tiskarna Balkany v Lendavi, Državno kmetijsko posestvo Beltinci in Državna kmetijska šola Rakičan.⁴⁸ Sicer pa so imela prekmurska podjetja bolj lokalni značaj in so se v resnici pričela razvijati šele po letu 1947 ali pa so bila takrat komaj ustanovljena.⁴⁹ Izjema je bila Nafta Lendava oziroma naftna polja v Dolini in Petišovcih, ki so imela status zveznega podjetja v Sloveniji.

V Prekmurju kot izraziti agrarni pokrajini, kjer je bila zemlja od nekdaj edina prava nepremičnina, je bila najpomembnejša ureditev kmečkega vprašanja oziroma kmetijske pridelave. S tem pa je bila povezana tudi preskrba, ki jo morda najbolj označuje naslednji naslov v eni od aprilskih števil Novega časa: "Prekmurje mora postati prvo skladišče vseh poljskih proizvodov."⁵⁰ Ker je šla vojna tukaj mimo skoraj brez posledic, je bilo to tudi eno redkih območij, kjer je leta 1945 žetev normalno potekala. Enako je bilo nato tudi z jesensko in pomladno setvijo. Prva zbiranja poljedelskih pridelkov in živine za preskrbo vojske in mestnega prebivalstva so opravljali krajevni odbori OF. Na pobudo podružnice Enotnih sindikatov je bila 30. aprila 1945 ustanovljena v Murski Soboti Konzumna zadruga,⁵¹ kmalu za njo pa tudi Nabavno-prodajna zadruga (NAPROZ). Junija 1945 je bila NAPROZ ustanovljena tudi v Lendavi, svoja oddajališča pa je imela v Turnišču, Črenšovcih, Veliki Polani, Bogojini in Beltincih.⁵²

Organiziranje zadrug je potekalo preko Iniciativnega zadrugnega odbora za Slovenijo in nato preko okrožnih in okrajnih zadrugnih odborov, ki so sklicevali t.i. zadrugne konference, na katerih so določali sedeže in območja posameznih zadrug. Nabiralne akcije za presežke kmetijskih pridelkov je jeseni 1945 zamenjal obvezni odkup. Prekmurje je kljub relativno ugodnim agrarnim razmeram zaradi goste naseljenosti in obubožanega prebivalstva visoke številke iz plana obvezne oddaje in odkupa le s težavo dosegalo. Tembolj, ker je ta postajal neke vrste način kaznovanja za "nerevolucionarnost".

Poleg številnih izseljencev so približno deset odstotkov prebivalstva pokrajine med vojnami predstavljali sezonski delavci. To je bila posledica prevelike naseljenosti, malih obdelovalnih površin in skromne industrije. In teh deset odstotkov presežka delovne sile je ostalo tudi po vojni. To vprašanje naj bi prvenstveno uredila agrarna reforma, vendar se je že kmalu pokazalo, da to ni dovolj, saj je bil velik del veleposesti razdeljen že po priključitvi h Kraljevini SHS. Za razdelitev so tako ostale le gozdne površine, ki jih je prej varoval velik gozdni maksimum, in del obdelovalnih površin veleposesti in cerkve.

Po sprejetju Zakona o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji sta bili po nalogu ministrstva za kmetijstvo tudi v soboškem in lendavskem okraju ustanovljeni komisiji za agrarno reformo. Komisiji sta opravili popis površin, ki so prišle v agrarni sklad, popis agrarnih interesentov in kolonistov ter v začetku leta 1946 pričeli z razdeljevanjem zemlje. Podatkom o količini razdeljene zemlje in številu agrarnih interesentov lahko sledimo preko poročil okrajnih in okrožnih komisij za agrarno reformo, vendar je obdelava teh podatkov tema za kak drug prispevek.

Za ponazoritev stanja naj kot eden najbolj zanesljivih služi podatek ministrstva za kmetijstvo 31. marca 1946.⁵³

48. Jerca Vodušek-Starič: Začetki samoupravljanja v Sloveniji 1949-1953, Maribor, 1983, str.116.

49. Arhiv R Slovenije, fond Planske komisije, fasc.4: Seznam lokalnih državnih gospodarskih podjetij, ki so ga naredile planske komisije OLO po stanju 1. maja 1947.

50. Novi čas, 25.4.1945, št.1.

51. Novi čas, 2.5.1945, št.12.

52. Ljudska pravica, 4.7.1945,61/2.

53. Arhiv R Slovenije, fond ministrstva za kmetijstvo, fasc.5: Agrarna reforma in kolonizacija.

Agrarni sklad Lendava:	obdelovalnih površin	614 ha
	gozdov	1242 ha
	Skupaj	1856 ha
Agrarni sklad Murska Sobota:	obdelovalnih površin	2253 ha
	gozdov	3089 ha
	Skupaj	5343 ha
Agrarni sklad skupaj:	obdelovalnih površin	2867 ha
	gozdov	4331 ha
	Skupaj	7198 ha
Agrarni interesi:	Lendava	2055
	Murska Sobota	945
	Skupaj	3004

Do 31. marca 1946 je bilo v Lendavi razdeljeno 422 ha med 892 agrarnih interesentov in v Murski Soboti 943 ha med 581 agrarnih interesentov. Agrarni interesi so bile tudi zadruge, tako da je velik del zemlje iz agrarnega sklada pripadel le-tim. Razdelitev zemlje pa še vedno ni bila končna. Leta 1947 je bila opravljena revizija agrarne reforme, 27. maja 1953 pa je bil sprejet Zakon o kmetijskem zemljiškem skladu splošnega ljudskega premoženja in o dodeljevanju zemlje kmetijskim organizacijam. Stanje, ki ga je vzpostavil ta zakon, se je z nekaterimi spremembami na področju zadrugištva oziroma kmetijskih organizacij ohranjalo vse do danes. Višina sredstev, ki so bila med obnovo namenjena obnovi podeželja je bila v tem prispevku že omenjena. V prvi petletki so se jim pridružila še sredstva za rečne regulacije, melioracije, izgradnjo državnih posestev in prašičje farne v Nemščaku.

Obnova ni mogla nadomestiti velikega gospodarskega zaostanka Prekmurja za ostalimi slovenskimi pokrajinami. Še vedno je ostajala to pokrajina z največjim presežkom delovne sile. Javna borza dela jih je kot sezone delavce pošiljala na velika državna posestva v Slavoniji, Baranji, Vojvodini ali kot pomoč pri izgradnji v druge dele Slovenije, dokler potem v petdesetih in šestdesetih letih niso pričeli odhajati na delo v zahodnoevropske države, predvsem v Nemčijo in Avstrijo. Enako se je dogajalo z domačim razumništvom, ki je zaradi pomanjkanja možnosti doma v iskanju prihodnosti svoje znanje puščalo drugje. Šele v zadnjih dveh desetletjih lahko sledimo postopnemu vračanju kapitala in izobražencev nazaj v domačo pokrajino.

DIE ERNEUERUNG IM PREKMURJE

Zusammenfassung

In der jugoslawischen Geschichte ist die Erneuerung die Zeit zwischen 1945 - 1947, also die Zeit vom Ende des 2. Weltkrieges bis zu Anfängen der wirtschaftlichen Planierung im Jahre 1947. In dieser Zeit wurden die Folgen des Krieges vorwiegend saniert und die grundlegenden materiellen Bedingungen für die sozialistische Organisation der Gesellschaft mit einer führenden Rolle der kommunistischen Partei und einer zentralisierten Planierung geschaffen. Eine Bedingung dafür war der Meinung der Sieger nach das Staatseigentum, das mit der Massenenteignung, vor allem von Kriegsverbrechern und von Mitarbeitern des Okkupanten, mit der Agrarreform, die den weltlichen und kirchlichen Großgrundbesitz und alle Bauern- und Nicht-Bauernüberschüsse umfaßte, und mit zwei Nationalisierungen, 1946 und 1948, entstanden war. Das neue Staatseigentum wurde von der Kommission für die Verwaltung des Volkseigentums verwaltet, über das aber die Restaurationsgenossenschaften verfügten, die die Erneuerung ausführten. Wegen der Bevölkerungsversorgung nach dem Krieg mußten sie zuerst für die Erneuerung der landwirtschaftlichen Produktion sorgen. Darauf folgte die Erneuerung des Verkehrs, der Wohnungen, Schulen, und erst danach folgte die Erneuerung der Industrie und der Ausnutzung der Energiequellen. Die Geldmittel für die Erneuerung wurden in Form von Krediten verteilt, die von der Volksbank, von der Geldanstalt Sloweniens und vom Erneuerungsfonds erteilt wurden.

Das Prekmurje erlitt keinen größeren Kriegsschaden, blieb aber fast zwei Jahrzehnte hinter der Entwicklung im übrigen Slowenien zurück. Die Erneuerung des Gebietes wurde deswegen in die Überwindung dieses Unterschiedes gerichtet. Sie verlief von einer allgemeinen Erneuerung der Infrastruktur bis zur Restauration von lokalen Unternehmen und von Provinz. Für ein typisches Agrarland war die Erneuerung der Provinz am wichtigsten. Das Prekmurje sollte nämlich nach den Plänen der Getreideboden Sloweniens werden. Mit der geregelten Bauernfrage sollte man das ewige Problem des Überschusses der Arbeitskraft retten. Den beiden Prekmurjer Bezirken, Sobota und Lendava, wurden Investitionskredite in einer Höhe von 22 Millionen Dinar erteilt. Damit sollte sich dieses Gebiet gleichberechtigt in die Wirtschaftsentwicklung einschließen, die in einem fünfjährigen Wirtschaftsplan vorgesehen wurde.

VSAKDANJA KULTURA PREKMURJA IN SLOVENSKEGA PORABJA V ETNOLOŠKIH TOPOGRAFIJAH

Borut Brumen

Pisanje o razvoju vsakdanje kulture Prekmurja in Slovenskega Porabja v 20. stoletju mi je naredilo veliko več preglavic kot pa sem pričakoval.¹ Pravzaprav čudno, če pomislim, da gre za pokrajine, v kateri sem do pred nekaj meseci živel in delal, in da sem si za izhodišče izbral etnološke topografije občin, pri katerih sem posredno tudi sam sodeloval. Izkazalo pa se je, da prav tukaj tiči jedro mojega problema. Celotno študijsko obdobje moje generacije na Univerzi v Ljubljani (1982 - 1987) je zaznamoval projekt ETSEO,² v okviru katerega so se razvijala naša teoretična obzorja in pa temu primerne metode. Danes mi je tako ob poskusu sinteze in analize dela projekta ETSEO toliko težje najti tisto znanstveno distanco, na kateri temelji vsak znanstvenokritični oris nekega problema. Prav zaradi tega moram sintezo načina življenja v Prekmurju Slovenskem in Porabju pričeti s kratko historično predstavitvijo razvoja projekta ETSEO.

V slovenski etnologiji smo pred tremi desetletji predmet etnološkega dela opredelili s kategorijami, kot so vsakdan, način življenja in ljudska kultura. Podobne opredelitve so se verjetno kot vpliv iz Sovjetske Zveze pojavile tako v Sloveniji, kot tudi malo kasneje v nekaterih drugih vzhodnoevropskih deželah (Jacobeit - Nedo 1969 in Jacobeit 1974). Vendar pa sama nova definicija predmeta v praksi ni mogla prekiniti z ustaljenimi raziskovalnimi modeli. Mnenja so se razhajala predvsem pri sami definiciji prilastka ljudski. Tolmačenje tega pojma je zapiralo etnologue/inje v stare kategorije tradicionalnosti in občestvenosti, ki so jih lahko našli samo pri kmetih. Vilko Novak je bil eden izmed prvih slovenskih etnologov, ki je v knjigi Slovenska ljudska kultura zapisal, da kultura ni nekaj časovno in krajevno omejenega (Novak 1960: 4). Ob tem, ko je spoznal, da ljudska kultura v sodobnosti izgublja prvotne oblike in prvine ter se je njen družbeni značaj spremenil, je cilj etnoloških raziskav prenesel s predmetov na njihove nosilce. Naloga etnologije je postala "raziskovanje nas samih, našega naroda, njegove preteklosti in sedanjosti" (Novak 1960: 4), tako na podeželju kot tudi v mestu.

Prav ob raziskovanju mesta, natančneje naselja Zelena jama v Ljubljani, je Slavko Kremenšek leta 1964 nakazal pomen genetično strukturalnih metodoloških izhodišč, ki jih določa povezanost med kulturnimi sestavinami na ravni vsakdanjosti (Kremenšek 1970). Raziskava je nastala na osnovi izdelanih metodoloških izhodišč, ki jih je Slavko Kremenšek predstavil že nekaj let prej, ko je etnologijo označil kot vedo, ki se posveča raziskovanju povezanosti in medsebojne pogojenosti vseh družbenih pojavov, kot vsebine vsakdanjega življenja in njenih vsakdanjih, običajnih in tipičnih oblik (Kremenšek 1960-1961: 7-8). Kategorijo vsakdana je Kremenšek postavil v določeno geografsko, časovno in socialno opredeljeno okolje, kot predpogoj za kompleksno predstavitev načina življenja. In če je bil namen raziskave "ugotoviti, s čim imamo v novejših in neagrarnih naseljih v okviru načina življenja sploh opravke" (Kremenšek 1985: 30), je raziskava pokazala, da gre v omenjenem naselju za opredeljeno strukturo in določen način življenja, kot posledico celotnega družbenega razvoja. Z uporabo kategorije način življenja je Slavku Kremenšku uspelo odpreti nova strokovna vprašanja, kar je bilo s pojmom ljudsko življenje in ljudska kultura nemogoče že zaradi same ideološke označitve obeh terminov.

1 Prispevek je nastal kot predelan referat, ki sem ga imel na kongresu "Volkskultur Südosteuropas in der Moderne" oktobra 1990 v Münchnu in ga doma predstavil na 7. vzporednicah med slovensko in hrvaško etnologijo, marca 1991 v Lendavi.

2 Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja; dalje ETSEO.

V istem časovnem obdobju je nastajala študija Angelosa Baša o gozdnih in žagarskih delavcih na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov (Baš 1967). Z obravnavanjem načina življenja določene poklicne skupine je opozoril slovenske etnologe "še na druga torišča, kakor jih predstavlja "ljudska" kultura v pomenu kmečke kulture v predindustrijski dobi in njenih poznejših preostankih" (Baš 1978: 93). Baš se je zavedal, da je socializem bistveno spremenil življenje obravnavane profesionalne skupine, pa se tega vprašanja vseeno ni lotil. Po mojem mnenju je šlo za namerno potezo avtorja, ki je vedel, da bi se s spremembo vsakdanje kulture v socializmu moral lotiti tudi realne analize gospodarsko političnih dejavnikov in bi ob uporabi natančnega znanstvenega aparata lahko prišel do spoznanj, ki nikakor ne bi bila po godu takratnim političnim strukturam.

Predstavljeni raziskavi sta na nivoju teorije in empiričnega dela način življenja zaobjeli kot totaliteto vseh dejavnikov, ki krojijo kulturno podobo človeka. To pa naj bi etnologi razkrivali na ravni vsakdanjosti, kot osrednjem spoznavnem polju, s katerim lahko znanstveno relevantno reduciramo kategorijo način življenja "lokalnih, poklicnih in drugih skupnosti in tipičnih posameznikov te ali one etnične skupine v določenem času" (Kremenšek 1985: 103).

Ob vseh teh spoznanjih in razvojnem procesu same stroke so slovenski etnologi/inje leta 1973 pričeli pripravljati vprašalnice za vse tematske sklope etnološke sistematike, kot predpogoj za izvedbo projekta ETSEO. Z vprašalnici naj bi zbrali podatke o "sestavinah ljudske kulture na tistih delih slovenskega ozemlja, kjer to do sedaj še ni bilo opravljeno" zato, da bi utrlj pot za "preučevanje načina življenja v obliki krajevnih monografij" (Kremenšek 1976: 39). Smelo zastavljen projekt naj bi se zaključil z izdelavo vrste monografij izbranih slovenskih krajev. Prve raziskave so samo potrdile znano dejstvo, da je bil za dokončanje monografij preslabo obdelan teren, posebej v obdobju po II. svetovni vojni. Zaradi neoromantične usmerjenosti slovenskih etnologov vse do petdesetih let praktično ni bilo narejenih nobenih raziskav socialne in duhovne kulture.³ Ob dejstvu, da kompleksno preučevanje načina življenja v Sloveniji ni imelo ustreznih veljave, je bilo nujno izdelati etnološko tipologizacijo slovenskega etnosa v zadnjem stoletju. Čeprav smo bili v Sloveniji v preteklosti priče več topografskim akcijam, pa je večina zbranega gradiva ostala neobdelana. Topografija in topografska metoda je kot nauk ali spretnost "krajepisja" v slovenskem prostoru prisotna preko kameralnih ved,⁴ in sicer že od konca 17. stoletja naprej (Valvasor 1689). Zgodovinske topografije 18. in 19. stoletja so bile tudi v Sloveniji določene glede na pričakovano korist absolutistične države. Preko opisa pokrajin in njenih ljudi so se oblikovali praktični politični prijemi vladanja (Baumhauer 1988: 103). V sodobnih topografijah slovenskega etničnega ozemlja naj bi se težišče dela iz registracije in dokumentacije preneslo na določitev življenjskih stilov. S pomočjo topografij naj bi nastala možnost za primerjave razvojnih procesov na ravni vsakdanjosti. Projekt ETSEO bi naj ob enotni topografski obravnavi, v obliki monografij posameznih občin in krajev, na celotnem slovenskem etničnem ozemlju, vključno z zamejstvom, pripeljal do sinteze načina življenja Slovencev/k v 20. stoletju. V začetku je bilo načrtovano, da se topografije izdelajo v treh letih. Danes pa je že jasno, da tudi ta topografska akcija ne bo izpeljana do konca, in to predvsem zaradi neodločnosti nas etnologov/inj samih. V obdobju med leti 1979-1991 je slovenskim etnologom/injam uspelo obdelati samo petino slovenskega etničnega ozemlja, ki je predstavljeno v 12 topografijah občin. Časovni razpon med posameznimi izdajami pa postaja danes že tako velik, da prihaja do vsebinskih sprememb realnega stanja na terenu, kar pa praktično onemogoča etnološko sintezo topografij.

Kot edina regionalno zaključena enota v projektu ETSEO je pokrajina Prekmurje. Fanči Šarf je izdelala topografiji občin Murska Sobota (Šarf 1985) in Lendava (Šarf 1988), za Slovensko Porabje, obmejno pokrajino v sosednji Madžarski, naseljeno s

3 Razen "mitologiziranih" raziskav šeg in navad.

4 V 17. in 18. stoletju vede o upravljanju državnih posestev in državnem gospodarstvu.

Slovenci/kami, pa je topografijo naredila Marija Kozar-Mukič (Kozar-Mukič 1984). S pomočjo primerjalne analize zgoraj omenjenih topografij bom poskušal predstaviti razlog vsakdanje kulture v Prekmurju in v Slovenskem Porabju od zadnjih desetletij prejšnjega stoletja do danes.⁵ V predstavitvi bom poskušal ohraniti tako formalno obliko kot tudi pozitivistično vsebino, ki je prisotna več ali manj v vseh topografijah ETSEO. Pri tem bom izhajal iz enotne opredelitve, razčlenjene v posameznih topografijah.

I. Opredelitev območja

Na družbeni, gospodarski in kulturni razvoj pokrajine in njenega prebivalstva so odločilno vplivali različni dejavniki. Obrobna lega obravnavanega področja, ki je bilo dobesedno izločeno iz prometne in ostale komunikacijske infrastrukture ogrske države, se je na načinu življenja najbolj poznala v občini Murska Sobota. Kot posledica načrtno madžarizacije slovenskega življa se je izoliranost po letu 1867⁶ še povečala. Središče in izhodišče raznarodovalne politike je bilo do leta 1919 mesto Lendava. Po I. svetovni vojni je Lendava zaradi novih državnih mej čez noč postalo obmejno mesto brez političnega vpliva, ki je prešel v Mursko Soboto. Upravno središče Slovenskega Porabja je bil Monošter, kjer 10% slovenskega prebivalstva na upravljanje ni imelo nobenega vpliva. Slovenski jezik in kultura sta se ohranjali samo v okviru družine in cerkve. Tudi v Prekmurju je za ohranjanje jezikovne in s tem tudi kulturne samobitnosti prebivalstva pomembna vloga evangeličanov v 18. in 19. stoletju in katoličanov v 20. stoletju.

II. Notranji ustroj območja

Geografsko je pokrajina ravninskega značaja, rahlo hribovita na severu in razdeljena na več lokalnih enot, ki pa se razlikujejo od ljudske razdelitve pokrajine. Do konca I. svetovne vojne je bil uradni jezik madžarščina, za katerega so se zavzemali tudi številni Judje, dasiravno so sami komunicirali v nemškem jeziku. Slovenci/ke so govorili in še govorijo prekmursko slovensko narečje, prebivalci/ke madžarske manjšine v soboški in lendavski občini pa govorijo madžarsko. Zemljiška razdelitev in tipi vasi so odvisni od konfiguracije tal in gospodarske funkcije naselja. Za ravninsko področje je tako značilna zemljiška razdelitev na delce z velikim obcestnimi vasmii. Na gričevnatem območju imamo nepravilne delce in razložena manjša naselja.

Zaradi drugačne madžarske politike do verskih manjšin predstavlja religiozna struktura Prekmurja in Slovenskega Porabja pravo izjemo v Sloveniji. Večina prebivalstva je katoliške veroizpovedi, 15% je protestantov (evangeličanov in kalvincev), do II. svetovne vojne pa je v Prekmurju živelo tudi 52% vseh slovenskih Judov. Danes obstaja le majhna judovska skupnost v Murski Soboti, naraslo pa je število drugih manjših verskih skupnosti (Jehovine priče, Baptistična cerkev, Binkoštna cerkev idr.).

Prvi podatki o ustanavljanju šol segajo v 16. stoletje in so nastale v okviru evangeličanskih župnij. V času protireformacije so nastale prve katoliške šole. Leta 1920 je bil v Szombathelyu ustanovljen Sklad za pospeševanje madžarizacije in organizirana je bila izredno gosta šolska mreža, ki naj bi pripomogla k raznarodovanju. Prva srednja šola je bila usanovljena v Lendavi leta 1872, nekaj let za tem pa tudi v Murski Soboti. Po II. svetovni vojni se je Murska Sobota razvila v največji srednješolski center v celotni regiji.

O splošni zaostalosti pokrajine nam veliko pove tudi prometna (ne)povezanost obravnavanega področja. Z matično Slovenijo ni bilo do I. svetovne vojne nobene cestne ali železniške povezave, reko Muro se je dalo prečkati samo z brodi. Vse cestne in železniške povezave so bile usmerjene proti Madžarski. Prvi vlak je iz Murske Sobote odpeljal v Slovenijo šele leta 1924.

⁵ Vsi uporabljeni viri, v kolikor ni posebej navedeno, izhajajo iz zgoraj omenjenih topografij.

⁶ Z uvedbo dualizma je Ogrska postala leta 1867 samostojna država v okviru A-O monarhije.

Osnovne življenjske potrebe so ljudje kupovali in prodajali na številnih sejnih in vseh večjih zaselkih Prekmurja in Slovenskega Porabja. Najbolj iskano blago na sejmih je bila manufaktura in konfekcija iz Madžarske in Avstrije ter izdelki domače obrti - lončevina, sodi, motike, grablje, vile, kose, vrvi, cekarji, vse vrste prehranbenih artiklov in živina. Od več kot 100 aktivnih sejmov jih je do danes ostala le še peščica.

Prvi lokalni časopisi, v začetku pisani v narečju, so pričeli izhajati konec prejšnjega stoletja. Kljub bogatemu razvoju publicistike med obema vojnama pa zaradi ozke politične in religiozne uredniške politike ni bilo prave kontinuitete v izdajanju. Kot izjemo lahko omenimo samo katoliški tednik *Novine*, ki je pričel izhajati leta 1913.

Družabno življenje je potekalo predvsem v okviru različnih društev. Najstarejša med njimi so gasilska društva, ki so še danes nosilci družabnega življenja po vaseh. V mestih so se ustanavljala samo madžaronska društva, po letu 1919 pa je nastala množica društev, ki pa so bila trdno vezana na versko, nacionalno in politično pripadnost svojih članov/íc. Po letu 1945 so skrb za kulturno dejavnost prevzela kulturno-prosvetna društva, povezana v Zvezo kulturnih organizacij.

III. Demografski razvoj

V Prekmurju in Slovenskem Porabju je leta 1981 živel 94300 prebivalcev/k, od tega jih je bilo 10% madžarske in 2% romske narodnosti. Do II. svetovne vojne je v Prekmurju in Slovenskem Porabju živel tudi okoli 600 Judov, ki so se na to področje pričeli naseljevati konec 18. stoletja. V soboški in lendavski občini je bila največja rast prebivalstva med leti 1869-1910, največ prebivalcev/k pa je imela pokrajina v letih po II. svetovni vojni. Izrazit upad prebivalstva je opazen samo v Slovenskem Porabju, kjer je število prebivalcev/k v letih 1869-1981 upadlo za 18%, in to predvsem po letu 1945. Vzroki za upad prebivalstva na tem področju so počasen gospodarski razvoj Monoštra, izseljevanje, slabe prometne zveze, vse skupaj pa moramo povezati z madžarsko manjšinsko politiko po II. svetovni vojni. Migracija je bila močna tudi v soboški in lendavski občini. Prvi izseljenski val se je začel v začetku stoletja, ko so avstrijski agentje pričeli zbirati delavce/ke za Ameriko. V začetku ni šlo za trajna izseljevanja, temveč so se izseljenci/ke z zaslužkom vračali in kupovali hiše ter posestva. Po I. svetovni vojni so pričeli odhajati na delo v Vojvodino, Nemčijo in v Francijo. Medtem ko so v Vojvodino hodili le na sezonsko delo, so se v Francijo in Nemčijo izseljevali tudi za stalno. Po letu 1945 je prišlo do ilegalnih pobegov čez mejo, za katere pa ne obstajajo uradni podatki, ocenjuje pa se, da se je na ta način izselilo 5% aktivnega prebivalstva. V 60. letih se je pričelo ponovno legalno zaposlovanje v tujini, tako da je bilo leta 1971 na začasnem delu v tujini 11% aktivnega prebivalstva Prekmurja.

IV. Gospodarski razvoj

Najpomembnejša gospodarska panoga v Prekmurju je bilo do leta 1945 kmetijstvo, saj se je z njim ukvarjalo 90% prebivalstva. Do II. svetovne vojne so bili lastniki zemlje predvsem veleposestniki, kmetje pa so imeli v lasti manjše količine obdelovalne zemlje (1-2 ha). Leta 1981 je bilo v soboški občini 7,5%, v lendavski občini 18% in v Slovenskem Porabju 30% kmetijskih zemljišč v družbeni lasti. S kmetijstvom se je takrat ukvarjalo v soboški občini 35% prebivalstva, v lendavski 30%, za Slovensko Porabje pa so bile značilne kmetije polkmetov in neprestano upadanje števila zasebnih kmetovalcev.

Poljedelstvo je bilo do nedavnega najpomembnejša kmetijska panoga. Zaradi majhnih kmetij in izrazito goste naselitve 70% kmečkih gospodarstev ni zadovoljevalo eksistenčnega minimuma. Zemljo so obdelovali s kravami, lesene pluge pa so konec 19. stoletja nadomestili železni. V rabi je bilo triletno kolobarjenje, novosti v poljedelstvu pa so prinašali sezonci/ke in delavci/ke na veleposestvih. Do I. svetovne vojne sta bili najpomembnejši poljščini rž in ajda, po letu 1945 pa se je vse bolj uveljavljala pšenica in koruza. Kmetijsko mehanizacijo so pričeli kupovati v 60. letih, tako da ima danes vsaka kmetija osnovno obdelovalne stroje, ki pa zaradi razdrobljenosti zemljišč ostajajo neizkoriščeni.

Živinoreja je bila v preteklosti predvsem dopolnilna dejavnost. Načrtno pospeševanje živinoreje se je pričelo v 30. letih, tako da je le-ta pred II. svetovno vojno predstavljala najpomembnejši vir kmečkega dohodka. Po letu 1945 je zaradi političnih (in ne gospodarskih) napak prišlo do očitnega nazadovanja govedoreje. Razmere so se v 50. letih izboljšale, zadnjih nekaj let pa je bil največji tržni presežek v prašičereji. Konjereja, perutinarstvo, vinogradništvo, sadjarstvo, čebelarstvo, gozdarstvo, lov in ribolov, nabiralništvo, trgovina in promet predstavljajo še danes pomembne dopolnilne dejavnosti, vendar pa niso eksistenčnega pomena.

Rokodelstvo in obrt je prav tako predstavljala pomembno dopolnilno dejavnost kmečkih in kajžarskih gospodarstev. Konec prejšnjega stoletja je bila najbolj razširjena mlinarska, lončarska, čevljarska, kovaška, tkalska in krojaška obrt. V cehe so bili od leta 1750 dalje združeni tkalci, čevljarji, kovači, lončarji, sodarji, mlinarji, krojači in kolarji. V času med obema vojnoma je dokočno zamrlo tkalstvo, razširilo pa se je šiviljstvo, pletarstvo, opekarstvo, zidarstvo, ključavničarstvo in kleparstvo. Po II. svetovni vojni opazamo na eni strani močan upad števila nekaterih obrti, istočasno pa porast novih (predvsem elektroinštalaterjev, avtomehnikov, predelovalcev plastičnih mas). Hišna dejavnost je danes najbolj razširjena v Slovenskem Porabju.

Razumljivo je, da se je industrija zaradi vseh navedenih razlogov razvila v Prekmurju in Slovenskom Porabju dokaj pozno. Prvi industrijski obrat je bila tovarna dežnikov v Lendavi, ustanovljena leta 1904, v Murski Soboti pa so prve tovarne nastale v 20. letih. Po II. svetovni vojni je prišlo najprej do nacionalizacije vseh obratov, nekaj let za tem pa so zaradi političnih pritiskov iz Prekmurja odpeljali večino industrijske mehanizacije. Industrija si je od teh udarcev opomogla šele konec 50. let in tako imamo danes v Prekmurju razvito predvsem tekstilno in živilsko industrijo.

V. Spreminjanje poklicne sestave prebivalcev

Strukturne spremembe v poklicni sestavi prebivalcev/k so nastajale vzporedno z rastjo industrije in razvojem drugih gospodarskih dejavnosti. Tako je do konca II. svetovne vojne bilo 90% prebivalstva kmetov, izstopali pa so samo še obrtniki, katerih delež je bil 7%. Fakultetno izobraženi se po večini niso zaposlovali v Prekmurju. Po letu 1945 je procent zaposlenih v kmetijstvu rapidno padal, in to predvsem na račun industrije. Dvignila se je tudi izobrazbena raven zaposlenih. V Prekmurju je danes v kmetijstvu zaposlenih približno 30% prebivalstva, v industriji pa 40%. V Slovenskem Porabju so se po letu 1945 mladi množično zaposlovali v industriji, tako da je število zaposlenih v kmetijstvu padlo na 27%. Z gospodarsko krizo narašča v zadnjem desetletju v Prekmurju in Slovenskem Porabju tudi nezaposlenost.

VI. Spreminjanje socialne sestave prebivalcev

Lastništvo obdelovalne zemlje je pred letom 1945 najmočnejše vplivalo na socialno slojevitost prebivalstva. Lastniki zemlje so se ločevali na veleposestnike, velike kmete, male kmete in kočarje. V najvišji socialni sloj lahko prištejemo veleposestnike, lastnike industrijskih obratov, trgovce in visoke državne ter cerkvene uslužbence. Zaradi madžarskega dednega prava je v Prekmurju prihajalo do izredne drobitve kmetijskih površin, kar je bil ob upoštevanju oderuških posojil eden izmed osnovnih vzrokov velikega števila kočarjev, najemnikov in malih kmetov. Socialne razlike so se po letu 1945 zmanjšale, nikakor pa se ni odpravila socialna slojevitost.⁷

VII. Uvajanje novosti, razkroj in stopnja ohranjenosti tradicionalne kulturne podobe

Na uvajanje novosti v kmečka gospodarstva je vplivalo več dejavnikov, med katerimi so najpomembnejši geografska lega, politično gospodarske razmere in verska pripad-

⁷ Po mojem mnenju so se na vrhu socialne lestvice do pred nekaj leti nahajali lokalni partijski veljaki skupaj z izobraženci na vodilnih delovnih mestih v industriji, bančništvu in zdravstvu. Obrtniki, ki so po letu 1966 postali finančno najmočnejša profesionalna skupina, so si šele v zadnjem desetletju izborili družbeno priznanje svojega statusa. Za obrtniki se nahaja birokracija, veliki kmetje, polkmetje in delavci, na dnu lestvice pa nekvalificirani delavci, mali kmetje in Romi.

nost. Bližina mesta, pomembnejšega naselja ali veleposestva se je poznala pri uveljavljanju sodobne kmetijske mehanizacije. Geografska odmaknjenost je bila skupaj z revščino pogosti razlog za sezonsko delo, kjer pa so se delavci/ke prvič srečali s sodobnimi obdelovalnimi metodami. Tako so železni plugi, ročne slamoreznice, sejalniki, mlatilnice in kultivatorji na živinski pogon prišli v splošno uporabo po I. svetovni vojni. Pri tem so bile bogatejše evangeličanske vasi za uporabo novosti mnogo dovzetnejše od ostalih. Motorno kmetijsko mehanizacijo so kmetje pričeli množično kupovati po letu 1965, ko je bila skoraj že končana elektrifikacija hiš in napeljava vodovoda v kmečka gospodinjstva. Ker so se s kmetijstvom težko preživljali, kmetje v Slovenskem Porabju po letu 1970 niso več kupovali obdelovalne zemlje. Do pred nekaj leti so jo lahko ponudili v odkup državi, vendar zastonj. Prav v Slovenskem Porabju je ponekad še v rabi ročna setev in košnja.

Najbolj izrazite spremembe so opazne v ljudskem stavbarstvu, kjer so do danes pravzaprav izginile tipične prekmurske (panonske) ilovnate in lesene hiše, pokrite s slamo. Spremembe v stavbarstvu so se v Prekmurju pričele z začetkom 20. stoletja, ko je v Puconcih pričela obratovati prva opekarna. Bogatejši posamezniki so pričeli graditi zidane hiše z opečnato kritino. Manjši kmetje so samo zamenjali slamnate strehe z opečnimi in ilovnat tla z lesenimi. Največ novih hiš se je zgradilo po letu 1965, vse pa so bile zgrajene po enotnih načrtih. Eno - ali dvonadstropne, dvokapne hiše, so na žalost v Prekmurju dodobra uničile kulturno podobo krajine.⁸ Notranja oprema je bila lesena in ponavadi zreducirana na najnujnejše elemente. Pravo bogastvo oblik se je pojavljalo pri drobnem inventarju, predvsem pri lesenem, pletenem in keramičnem posodju. Prvi zidani štedilniki so se pojavili na prelomu stoletja, po letu 1925 pa so jih že pričeli nadomeščati železni. Dvoposteljne spalnice, kuhinjske kredence in električni gospodinjiski stroji so prišli v uporabo v 60. letih, kar pa ne drži za mesta, kjer so novosti sprejemali mnogo prej kot na vasi.

Bela platnena prekmurska noša, ženska in moška, je bila v rabi do 20. stoletja, v Slovenskem Porabju še kakšno desetletje dlje. Po tem so moški spremenili kroj, barve, način oblačenja in vrsto blaga, ženske pa samo vrsto blaga in barvo. Večino blaga so kupovali na sejmi in ga dali šivati doma, konfekcijo v trgovinah pa so pričeli kupovati po letu 1955.

V istem obdobju se je pričela spreminjati tudi prehrana, predvsem z uporabo testenin, riža in drugih živil, ki so jih pričeli kupovati v trgovinah. V 70. letih so v večini gospodinjstev kupili zamrzovalnike, tako da je danes skoraj vsak dan na jedilniku tudi meso. Jabolčnico je zamenjalo vino, pivo in mineralna voda. Domačo peko kruha so pričeli opuščati v 60. letih, vendar pa se v zadnjem času vse več mladih gospodinjstev odloča za ponovno gradnjo krušnih peči in peko kruha.

Lončarstvo se je ohranilo vse do danes, kljub dejstvu, da je zaradi razvrednotenja dela lončarjev v 50. letih skorajda zamrlo. V zadnjem desetletju se z dvigom ekološke zavesti, in temu primernemu odzivu trga, vse več mladih odloča za učenje tradicionalnih obrti. Pričekevati je, da se bo ta proces prenesel tudi na tradicionalno pridelovanje prehrane.

Življenske šege in navade so deloma še ohranjene in so vezane predvsem na rojstvo otroka, snubitev in poroko. Najbolj so se šege tega ciklusa ohranile v Slovenskem Porabju. Letne šege, razen tistih, ki so povezane s cerkvenimi prazniki so tik pred pozabo. Zadnje delovne šege so opustili ob uvajanju mehanizacije v kmetijstvo.

Nekoč zelo priljubljeno skupinsko petje in ples ob glasbi godčevskih skupin se kot "folklorizem" ohranja še v nekaterih vaseh Prekmurja in Slovenskega Porabja.

VIII. Etnološka preučnost območja in predlogi

Zadnje poglavje vsake od obravnavanih topografij nam nudi pregled opravljenega dela različnih institucij na obravnavanem področju, seznam osnovne etnološke literature in virov ter predloge za nadaljnje raziskovalno delo.

⁸ Nekaj podobnega se je zgodilo tudi v mestih, predvsem v Murški Soboti, kjer je zaradi nesposobnosti projektantov in uslužnosti urbanistov od dnevne politike, danes povsem uničena identiteta mesta.

Slovensko Porabje postaja z delom Marije Kozar-Mukič, v zadnjih letih, eno izmed najbolj raziskovanih pokrajin v slovenski etnologiji. Topografija Slovenskega Porabja (Kozar-Mukič 1984) in monografija Gornjega Senika (Kozar-Mukič 1988) sta temeljni izhodišči za tematske študije sezone in besedne umetnosti, ki jih predlaga Marija Kozar-Mukič.

Za občini Murska Sobota in Lendava predlaga Fanči Šarf raziskovanje tematskih sklopov, pri katerih upravna meja med občinami ni pomembna. To so sezonsko delo, trgovanje in prekupevanje, stavbarstvo, lesene, pletene in izdobljene posode, vaške gmajne, verovanje in polkmečke družine.

IX. Zaključek

Pregled razvoja načina življenja, kakor je podan v topografijah ETSEO, je tako zaključen.⁹ Omenil sem že, da je večina topografskih akcij, do projekta ETSEO, nastala zaradi upravnih potreb države in so kot take bile v prvi vrsti same sebi namen.¹⁰ V tem pa se bistveno razlikujejo od topografskega projekta ETSEO, ki je nastal zaradi znanstvene potrebe po pregledu podobe načina življenja Slovencev v 20. stoletju. Osnovni metodični pripomoček je ostal isti, to so vprašalnice.¹¹ Vendar pa cilj projekta ETSEO ni bil zbrati podatke o življenju najširših družbenih slojev, temveč poiskati in rekonstruirati tiste kulturne modele tipičnih družbenih slojev, s pomočjo katerih se da rekonstruirati njihov način življenja.

Avtorici obravnavanih topografij sta rezultate, dobljene s pomočjo vprašalnic, primerjali z ostalimi viri in nam predstavili način življenja prebivalcev/k Prekmurja in Slovenskega Porabja v treh časovih obdobjih.

Obdobje med leti 1867-1919 je v topografijah zaokroženo kot čas "tradicionalne" kulturne podobe prebivalstva, določene na etnografskem spoznavnem nivoju materialne kulture. To, da pri tem v primeru občin Murska Sobota in Lendava niso bili upoštevani nekateri temeljni rokopisi¹² in arhivski¹³ viri, nam samo potrjuje domnevo, da brez analize dobljenih rezultatov (odgovorov) ne moremo predstaviti prave podobe načina življenja. Lahko pa se ta način življenja in kultura izgubita v množici podatkov, kar nam ustvari tudi lažen občutek, kot da smo predelali ves material.

To je opazno tudi v predstavitvi obdobja med leti 1919-1945. Očitno je, da so se bistvene spremembe v vsakdanji kulturi pričele s priključitvijo Prekmurja in razmejitvijo Slovenskega Porabja leta 1919. Vse te spremembe lahko dokaj temeljito spremljamo na pregledu demografskega, gospodarskega in socialnega razvoja. Nenačeta pa so med drugim ostala vprašanja vpliva religiozne in politične pripadnosti na kulturo vsakdana, spremembe položaja ženske na vasi in v mestu, vloga in odnos do "prišlekov", tihotapljenje, kot ena izmed pomembnih aktivnosti za vzdrževanje trga, načini življenja v mestu... O transformacijah ljudske "tradicionalne" kulture v obdobju industrializacije ni niti sledu,¹⁴ kar je po svoje razumljivo, saj Fanči Šarf v topografiji občine Murska Sobota najpomembnejšega vira za ta čas niti ne omenja.¹⁵ Kakšen je bil in kako se je spremenil način življenja med II. svetovno vojno, kako so se Prekmurci/ke "privadili" na novo (staro) okupacijo, kako je, če po dobrih dvajsetih letih iz Slovenca ponovno postaneš Vend, je samo del vprašanja, na katera bi tudi morala opozarjati sodobna topografija.

9 Kakor koli sem poskušal biti pri tem kratek, sem bil zato verjetno pristranski do obeh avtoric, saj nisem omenil vseh predstavljenih dejavnikov, ki so krojili podobo vsakdana Prekmurcev/k in Porabcev/k. Prav tako sem bil zaradi množice med seboj nepovezanih podatkov tudi nezanimiv, kar pa je posledica formalne podobe topografij.

10 Ali niso prav zaradi "upravnega momenta" te topografije eden izmed najboljših virov za preučevanje najširših in s tem tudi najnižjih družbenih slojev 18. in 19. stoletja?

11 Prav v vprašalnicah in subjektivnem odnosu raziskovalk gre verjetno tudi iskati vzroke za pozitivistično vsebino topografij.

12 Rokopis Antona Trstenjaka Slovenci na Ogrskem (Trstenjak 1909).

13 Arhiv županije Vas v Szombathelyu in Zala v Zalaegerszegu.

14 Ne morem si kaj, da ne bi opozoril, da je Bausingerjeva knjiga "Volkskultur in der technischen Welt" izšla že leta 1961 (Bausinger 1961).

15 Arhiv srezkega načelstva Murska Sobota 1919-1945, ki se nahaja v Študijski knjižnici v Murski Soboti.

Faktografsko naštevanje različnih statističnih podatkov in njihova primerjava, katere rezultat je seveda nenehen "napredek", nam o načinu življenja in kulturi po letu 1945 povesta malo. Res je, da nam veliko podatkov iz omenjenih topografij olajša delo pri iskanju virov, v katere pa se pri vsaki monografiji tako ali tako moramo poglobiti. Povojna nacionalizacija zemlje, obvezni odvzem, zadružništvo, zaposlovanje izven pokrajine, zaposlovanje žensk v tekstilni industriji, ostajanje staršev samih na kmetijah, današnje melioracije in komasacije so polje realnega konflikta med kmetom in sistemom. Reševanje in posledice teh konfliktov pa temeljito spreminjajo podobo vasi in mesta. Kakor koli se sprašujem, zakaj ni v topografijah podatkov o birokraciji, obrtnikih, gospodarskem in političnem kriminalu, vedno pridem do podobnega zaključka. Politična pogojenost razvoja vsakdanje kulture in načina življenja v socializmu je tematsko polje, ki ga etnologije v Sloveniji šele danes sprejemamo kot znanstveno relevantno temo.

V tej časovni razmejitvi topografij se mi kaže eden izmed temeljnih problemov projekta ETSEO. Topografske akcije v preteklosti so predmet svojih obravnav zaobjele v nek realen čas takratne sedanjosti. V obravnavanih etnoloških topografijah pa se je ta realni sedanjí čas izgubil v vnaprej določeni stoletni preteklosti. Predstavljene raziskave se nam tako ne morejo prikazati kot topografski odsevi večerjajše sedanjosti, nad katerimi se po svoje tako navdušujemo, ko npr. prebiramo Valvasorja.

Topografije ETSEO lahko po vsem, kar smo povedali, označimo kot enega izmed pregledno urejenih virov, ki jih bomo etnologije uporabljali pri nadaljnjem delu. To dokazujejo tudi monografije, ki so nastale v sklopu projekta ETSEO (Ravnik 1981, Šmitek, Krnel-Umek 1987, Kozar-Mukič 1988) in v katerih so bili že analitično upoštevani dejavniki, ki krojijo način življenja in kulturo vsakdana. Ker projekt ETSEO verjetno ne bo realiziran, ga tudi ne moremo primerjati z Evropskim etnološkim atlasom. Način življenja in kultura sta namreč kategoriji, ki se ob uporabljeni metodologiji ne moreta zarisati v obliki atlasa ali pa statističnega koledarja. Prava vrednost projekta ETSEO za zgodovino stroke v Sloveniji je in bo v tem, da se je s pripravi in delno izvedbo projekta dokončno prekinilo z enačenjem etnologije in "kmetoslovja". Marsikateri etnolog/inja, ki je študiral ali pa aktivno sodeloval v projektu, se je preko vprašalnic, in tam navedene literature, prvič srečal s sodobnimi etnološkimi teorijami. In prav iz teh "virov" je prišlo tudi do prvih kritik samega projekta.

LITERATURA:

- BAUMHAUER Joachim Friedrich, Hausforschung. V: Rolf W. Brednich (Hg.), *Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie*. Berlin 1988, s.95-116.
- BAŠ Angelos, Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov. Maribor 1967.
- BAŠ Angelos, O "ljudstvu" in "ljudskem" v slovenski etnologiji. V: *Pogledi na etnologijo*. Ljubljana 1978, s.67-115.
- BAUSINGER Hermann, *Volkskultur in der technischen Welt*. Stuttgart 1961.
- JACOBEIT Wolfgang in NEDO Paul (Hrsg.), *Probleme und Methoden volkscundlicher Gegenwartsforschung*. Berlin 1969.
- JACOBEIT Wolfgang, Gedanken zur "Lebensweise" als volkscundlicher Forschungskategorie. V: *In Memoriam Antonio Jorge Dias*. Lizabon 1974, s.273-282.
- KOZAR-MUKIČ Marija, Slovensko Porabje. Ljubljana-Szombathely 1984.
- KOZAR-MUKIČ Marija, Gornji Senik. Ljubljana - Szombathely 1988.
- KREMENŠEK Slavko, Nekaj pripomb. Glasnik slovenskega etnološkega društva III, Ljubljana 1960-1961, s.7-8.
- KREMENŠEK Slavko, Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem. Ljubljana 1970.
- KREMENŠEK Slavko, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Uvod. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, uvod, poročila*. Ljubljana 1976, s.
- KREMENŠEK Slavko, Etnološki razgledi in dileme II. Ljubljana 1985.
- NOVAK Vilko, Slovenska ljudska kultura. Ljubljana 1960.
- RAVNIK Mojca, Galjevica. Ljubljana 1981.

ŠARF Fanči, Občina Murska Sobota. Ljubljana 1985.

ŠARF Fanči, Občina Lendava. Ljubljana 1988.

ŠMITEK Zmago in KRNEL-UMEK Duša.

TRSTENJAK Anton, rokopis Slovenci na Ogrskem. Ljubljana 1909. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, Rokopisni oddelek, stari fond 193).

VALVASOR Janez Vajkard, Slava vojvodine kranjske. Ljubljana 1689 - ponatis 1977.

DIE ALLTAGSKULTUR VOM PREKMURJE UND SLOWENISCHEN PORABJE IN DEN ETHNOLOGISCHEN TOPOGRAPHIEN

Zusammenfassung

In der slowenischen Ethnologie der 60er Jahre kam es zu Veränderungen von einigen grundlegenden methodologischen Ausgangspunkten. Der Gegenstand der Forschungsarbeit sind die Lebensweise und die Kultur von allen sozialen Schichten auf dem Niveau des Alltags geworden. Die veränderten methodologischen Ausgangspunkte haben wegen ihrer Gesamtheit eine Übersicht über die ethnologische Typologisierung des slowenischen Ethnos im letzten Jahrhundert verlangt. Zu diesem Zweck fingen die slowenischen Ethnologen/innen an, die Anfragen über alle thematische Bereiche der ethnologischen Systematik vorzubereiten. So sollte mit Hilfe von Topographien eine Möglichkeit zur Vergleichung der Entwicklungsprozesse auf dem Niveau des Alltags entstehen. Das Projekt "Die ethnologische Topographie des slowenischen ethnischen Gebietes" (ETSEO) sollte bei einer einheitlichen topographischen Behandlung, in Form von Monographien der einzelnen Gemeinden und Orte, auf dem gesamten slowenischen ethnischen Gebiet, einschließlich des Auslands, zu einer Synthese der Lebensweise der Slowenen im 20. Jh. führen.

Mein Beitrag ist ein Versuch der Analyse des Projektes ETSEO auf dem Beispiel von der einzigen regional abgeschlossenen Einheit, d. h. vom Prekmurje. Fanči Šarf hat die Topographie der Gemeinden Murska Sobota (Šarf 1985) und Lendava (Šarf 1988) ausgearbeitet, die Topographie für das Slowenische Porabje, das Grenzgebiet im Nachbarstaat Ungarn, bevölkert mit den Slowenen, hat aber Marija Kozar-Mukič ausgearbeitet (Kozar-Mukič 1984). Mit Hilfe der komparativen Analyse der oben erwähnten Topographien habe ich versucht, die Entwicklung der Alltagskultur von den letzten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts bis heute darzustellen. Dabei ging ich aus einer einheitlichen Definition aus, die in den einzelnen Topographien zergliedert wurde. Die Autorinnen haben die Veränderungen, nicht aber die Umgestaltung, der "traditionellen" Kultur vor allem mit einer Übersicht über die demographische, soziale und wirtschaftliche Entwicklung verfolgt. Eine einheitliche topographische Methode und im Falle der Gemeinden Murska Sobota und Lendava schlechte Quellenkenntnisse sind die Gründe dafür, daß man in den Topographien so wichtige Fragen nicht finden kann, wie der Einfluß der religiösen und der politischen Zugehörigkeit auf die Alltagskultur, die Rolle der Industrialisierung bei der Lebensweise und damit verbundene Veränderungen der Lage der Frauen im Dorf und in der Stadt und der Einfluß der politischen und wirtschaftlichen "Anomalien" im Sozialismus auf die Veränderungen in der Kultur des Alltags sind. Als ein besonderes Problem der behandelten Topographien hat sich auch die zeitliche Bestimmtheit (Begrenztheit) erwiesen. Die topographischen Aktionen haben in der Geschichte der slowenischen Ethnologie als Gegenstand ihrer Behandlungen eine "reale" Zeit der damaligen Gegenwart umfaßt. In den dargestellten ethnologischen Topographien ist aber diese "reale" gegenwärtige Zeit verlorengegangen, und zwar in einer im voraus bestimmten, hundertjährigen Vergangenheit.

Die Topographien ETSEO können wir als übersichtlich geordnete Quellen bezeichnen, die die slowenischen Ethnologen bei ihrer Arbeit nötig brauchen werden. Meiner Meinung nach besteht aber der echte Wert des Projektes ETSEO für die Geschichte des Faches darin, daß mit den Vorbereitungen und mit der Teilausführung des Projektes die Gleichsetzung der Ethnologie mit der "Bauerologie" endgültig abgeschafft worden ist.

POMOČ AMERIŠKIH PREKMURSKIH IZSELJENCEV ROJAKOM V "STARI DOMOVINI"

Mihael Kuzmič

Uvod

Naši prekmurski izseljenci v Ameriki so šli čez morje na prelomu stoletja in nato v manjših ali večjih valovih vse do sredine dvajsetih let. Vzroki njihovega zapuščanja domačih ognjišč so bili predvsem gospodarsko-socialne narave, zato so šli na pot v upanju, da si bodo v kratkem času zaslužili dovolj denarja za odplačilo dolgov, nakup zemlje ali hiš in si ustvarili pogoje za boljše življenje doma. Njihov cilj je bila vrnitev domov.

Večini rojakov, ki so šli v Ameriko, so pomagali sorodniki, ki so zapustili dom že pred njimi. Zelo veliko število se jih je ustalilo v Betlehemu v Pensilvaniji, v mestu, ki ni bilo zemljepisno daleč od pristanišča, kjer so jih izkrcale ladje, in je po svoji okolici spominjalo na rodno Prekmurje. Velika železarna, več tobačnih, tekstilnih in drugih tovarn ter za uspešno kmetijstvo primerna okolica so jim dale dobro izhodišče za začetek novega življenja v novih krajih, kjer so tisoči za stalno ostali. Nekateri med njimi še živijo. Zelo bogato duhovno, kulturno, narodnostno in tudi politično življenje betlehemske prekmurske naselbine se počasi, a zanesljivo izteka.¹

V pričujočem delu želim prikazati pomoč, ki so jo rojaki pošiljali v svojo "staro domovino" za večje potrebe, ki so jih imele cerkve, gasilci in tudi posamezniki. Njihova pomoč, ki so jo organizirali, zbirali in pošiljali agilni posamezniki, je imela občuten odmev in podporo v njihovem tedniku "Amerikanski Szlovenec glas" (ASG)²; urednik Aleksander Kardoš³ je z velikim razumevanjem dajal na razpolago v časopisu dovolj prostora kakor za informacije o potrebah, tako tudi za poročila o delu in zahvale za prispevke.

Pregled seveda ni izčrpen, ker niso ohranjeni vsi izvodi časopisa ASG; približno 500 ohranjenih in pregledanih števil pa nam daje sliko, katere potrebe so bile aktualne in kako so ameriški rojaki pomagali pri njih. Podatki, ki sem jih puščal v prekmurščini, bodo zanimivi za več področij raziskovanja, saj kažejo sledove, od kod, iz katerih vasi so se ljudje izseljevali; po priimkih in družinskih izročilih se dajo ugotovljati in ohranjati rodbinske vezi; jezik kaže, kolikšen vpliv je imela angleščina na stil in besedni zaklad izražanja; izluščiti se dajo razne etnografske zanimivosti itd.

ASG je bil tiskan v madžarskem črkopisu, za kar so imeli ameriški rojaki svojo podlago. Pri prepisovanju sem ga opustil in zaradi lažjega branja prepisal v našem črkopisu.

I. Pomoč pri gradnji evangeličanske cerkve v Selu

Bralci ASG so aprila 1939 dobili sporočilo, da že gradijo novo evangeličansko cerkev v Selu v Prekmurju in jo želijo do konca leta končati.⁴

Priprave na gradnjo so seveda potekale že dolgo prej in ameriški rojaki so se vključili v zbiranje pomoči že v letu 1938, ko so pripravili posebno kolekto in namenili za

1 Mihael Kuzmič, Nekaj zanimivosti o prekmurskih Slovencih v Betlehemu, Pa., ZDA, v: Slovenski koledar, Ljubljana, 1983, str. 149-153; Isti, Kratka kronologija Slovencev iz Prekmurja v Betlehemu, Pa., ZDA, v: Slovenski koledar, Ljubljana, 1984, str. 191-195. Isti, Betlehemska (Pa., ZDA) stavka delavk tobačnih tovarn leta 1924, v: Slovenski koledar, Ljubljana, 1991, str. 177-180.

2 Mihael Kuzmič, Kako je začel izhajati "Amerikanski Slovenec glas", v: Slovenski koledar, Ljubljana, 1986, str. 126-127 in 152-155. Isti, Amerikanski Slovenec glas, v: Slovenski koledar, Ljubljana 1987, str. 169-174.

3 Mihael Kuzmič, Aleks Kardoš in njegovo delo med prekmurskimi Slovenci v Ameriki, v: Prevajalci Pomurja in Porabja (Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev), Ljubljana 1988, str. 51-58.

4 ASG z dne 14. aprila 1939, str. 3; hrani ga PIŠK v Murski Soboti.

cerkev v Selu tudi ostanek denarja od piknika. Zavedali so se, da so v domačih krajih težke razmere in verniki sami cerkve ne bi mogli zgraditi brez solidarne pomoči ameriških rojakov. Za dokončanje cerkvene zgradbe in za opremo je bilo potrebnih do konca leta ogromno sredstev, zato so se odločili, da bodo še enkrat zbirali pomoč.

Na zavest svojih bralcev je apeliral tudi ASG in jih spodbujal, naj "vsí slovenski bratje i sestre po svoji možnosti aldújejo nikelko centov za Selonsko cerkev, gda ji v tom cili gor poiščejo kolektorje. Brezi naše amerikanske pomoči znabidti ne bodo mogouči gorpostaviti cerkvi, zato se naj vsakši smilúje nad njimi". Zanimivo je, da niso pričakovali od darovalcev velikih zneskov pomoči, saj so bili le-ti na sorazmerno nizki socialni lestvici prebivalstva z nizkimi osebnimi dohodki; iz prakse pa so vedeli, da se tudi s skromnimi zneski lahko zbere izdatna pomoč, ki bi veliko pomenila pri gradnji cerkve in bo pri vernikih doma zbudila globoko hvaležnost darovalcem iz Amerike.

Pri gradnji cerkve v Selu je bil pomemben 20. avgust, ko je bil "fundamentni kamen nouve evang. cerkvi položeni" med dopoldnevno svečano božjo službo ob 10h.⁵

Obred je opravil senior evangeličanske cerkve iz Murske Sobote g. Kovač Števan v navzočnosti duhovnikov iz Križevca, Lendave in Moravca. Ob tej svečanosti so se zbrali verniki iz vsega Prekmurja in se prepričali, da njihova pomoč ni bila zaman. Stene nove cerkve so vidno rastle v tej 11. evangeličanski cerkvi v Prekmurju.

Izčrpno poročilo in zahvalo je glavni zbiralec Aleks Koltai objavil v časopisu:⁶

Vöpokazanje i zahvalnost

Na etom mesti prinesemo na odkritost cejle račune od tisti pejnez, šteri so bili skolektani za nouvo evangeličansko cerkev v Seli, vu starom kraju.

Z ednov potjov lejpo zahvalnost povejmo vsem tistim dobrim sestram i bratam, šteri so nas v tom deli podperali i aldúvali.

Či bi v tom vöpokazanji šteroga darüvnika ime vöostalo, ali bi kakša druga zmešlinga bila, prosim naj se pri meni zglaš i mi vsako falingo vöpopravimo.

Nadale zahvalnosti povejmo Am. Slovincov Glas novinam, štere so nas podperale vu našem kolektanji s svojim pisanjom.

Vküpvzeto računsko vöpokazanje:

<i>1938 leta od piknika ostalo</i>	<i>\$ 305,94</i>
<i>1938 leta na kolekti notripriteklo</i>	<i>38,15</i>
<i>1939 leta kolektanja šuma</i>	<i>347,50</i>
<i>Z Elizabeth, N. J. od Gomboc Ferenca kolekta</i>	<i>86,00</i>

Vsevküper *\$ 777, 59*

Ostanem z poštvüvanjom

ALEX KOLTAI

1257 Mechanic S., Bethlehem, Pa.

Po \$ 5,00 so darüvali:

Rev. Dr. E. A. Stiegler; Dr. Eugene E. Polgar; Mr. i Mrs. Kerčmar Šandor i Mr. Mihalj Antalič.

Po \$ 3,00 so darüvali:

Mr. i Mrs. Joseph Gergar; Mr. i Mrs. Louis Kutoš i Mr. i Mrs. Louis Kovač. - \$ 2,50 so darüvali Mr. i Mrs. Louis Katona.

5 ASG z dne 22. septembra 1939, str. 4, rubrika "Ka novoga vu staroj domovini?"; izvod hrani PIŠK v Murski Soboti.

6 ASG z dne 10. novembra 1939, str. 6; izvod hrani PIŠK v Murski Soboti.

Po \$ 2,00 so darovali:

Mr. Joseph Hari, E. 5th St.; Mr. i Mrs. Joseph Hari; Mr. i Mrs. Joseph Horvat; Mrs. Theresa Smodiš; Mr. i Mrs. Joseph Vitez; Mr. Joseph Kerčmar; Mrs. Lina Banko; Mr. i Mrs. Janoš Kovač; Mr. i Mrs. Peter Kovač; Mr. i Mrs. Stephen Kort; Rev. John Ormay i Mr. i Mrs. John Pörš.

Po \$ 1,00 so darovali:

Mr. Adam Bačić; Mrs. Rozi Čarni; Mr. i Mrs. John Hari; Mr. i Mrs. Steve Fortley; Mr. i Mrs. Peter Svetec; Mr. i Mrs. Stephen Banko; Mrs. Helen Fleming; Mr. Frank Lanšček; Mr. Joseph Kardoš; Mr. John Horvat; Mr. i Mrs. Stephen Horvat; Mr. i Mrs. Louis Kutoš, E. 5th St.; Mr. i Mrs. John Košič; Mr. i Mrs. John Küčan; Mr. i Mrs. Stephen Zalai; Mr. i Mrs. Stephen Gergič; Mr. i Mrs. Joseph Časar; Mr. i Mrs. John Hujs; Mr. i Mrs. Kalman Novak; Mr. i Mrs. Mihalj Lepoša; Mr. i Mrs. Frank Makar, Jr; Mr. i Mrs. Ludvik Kuronja; Mr. i Mrs. Peter Kranjec; Mr. i Mrs. Frank Peček; Mr. i Mrs. Mihalj Cipot; Mr. i Mrs. Stephen Županek; Mr. i Mrs. Emil Županek; Mr. i Mrs. Šandor Kranjec; Mr. i Mrs. John Pörš; Mr. i Mrs. Joseph Küčan; Mr. i Mrs. Matjaš Marič; Mr. i Mrs. Adam Farkaš; Mr. i Mrs. Kerčmar; Mr. i Mrs. Istvan Horvat; Mr. i Mrs. Stephen Banfi; Mr. Ivan Bohar; Mr. i Mrs. Joseph Kerčmar; Mr. Novak Šandor; Mr. i Mrs. Neimeister; Mr. i Mrs. Stephen Peček; Mr. i Mrs. Elek Škraban; Mr. i Mrs. Joseph Cifer; Mr. i Mrs. Frank Baler; Mr. i Mrs. Vincent Cipot; Mr. i Mrs. Louis Miholič; Mrs. Lujza Konačec; Mr. i Mrs. Louis Ropoš; Mr. i Mrs. John Kous; Mr. i Mrs. Šandor Koloča; Mr. i Mrs. John Konkolič; Mr. i Mrs. Matjaš Maček; Mr. i Mrs. John Gorčan; Mr. i Mrs. Vincent Pintarič; Mr. i Mrs. Kalman Šeruga; Mr. i Mrs. Henry Železen; Mr. i Mrs. Frank Kolar; Mr. i Mrs. Kalman Franko; Mrs. Steve Küčan; Mr. i Mrs. Stephen Benčič; Mr. Joseph Luthar; Mrs. Theresa i Sophie Novak; Mr. i Mrs. Stephen Žilavec; Mr. i Mrs. Blaž Bonavič; Mr. i Mrs. Charles Cifer; Mr. i Mrs. Stephen Sukič; Mr. Mikloš Auguštin; Mr. i Mrs. Anton Bratkovič; Mrs. Ana Kardoš; Mr. i Mrs. Kalman Vrtar; Mr. i Mrs. Stephen Persa, Montclair Ave.; Mr. i Mrs. Aleks Smodiš; Mr. Charles Nemčič; Mr. i Mrs. Stephen Prosič; Mr. i Mrs. Peter Poučič; Mr. i Mrs. Lopert Balaž; Mr. i Mrs. Joseph Horvat; Mr. i Mrs. Stephen Bogar; Mr. i Mrs. Frank Bakan; Mr. i Mrs. Lorinc Časar; Mr. i Mrs. Joseph Dervarič; Mr. i Mrs. John Podlesek; Mr. i Mrs. Mike Bükvič; Mr. i Mrs. John Šraj; Mr. i Mrs. Louis Bükvič; Mr. i Mrs. Joseph Kozic; Mr. i Mrs. Mike Dalmati; Mr. i Mrs. Adam Kerčmar; Mr. i Mrs. Stephen Jelenič; Mr. i Mrs. Emerik Terplan; Mr. i Mrs. Joseph Šantoš; Mr. i Mrs. John Horvat; Mr. i Mrs. William Šarkan; Mr. i Mrs. John Lebar; Mr. i Mrs. Šmilek; Mr. i Mrs. Stephen Flandorfer; Mr. i Mrs. Joseph Zelko; Mr. i Mrs. Pavel i familija; Mr. i Mrs. Frank Šebjanič; Mr. i Mrs. John Zakoč; Mr. i Mrs. Mike Šiftar; Mr. i Mrs. Šandor Andreč; Mr. i Mrs. Charles Ritoper; Mr. i Mrs. John Strauss, Mrs. Ana Mandovič; Mr. i Mrs. Ernest Šinko; Mr. i Mrs. Charles Kovač; Mr. i Mrs. Frank Zaun i Miss Ethel Zakoč.

Po 50 centov so darovali:

Mr. i Mrs. Andraš Gregorec; Mr. i Mrs. Vilmoš Küplen; Mr. i Mrs. Frank Žilavec; Mr. i Mrs. Philip Bakan; Mr. i Mrs. George Bakan; Miss Irene Skledar; Mr. i Mrs. Kalman Šostarec; Mr. i Mrs. Laslo Šiftar; Mr. i Mrs. Viktor Novak; Mr. i Mrs. Stephen Jošar; Mr. i Mrs. Stephen Šišmanovič; Mr. i Mrs. Stephen Novak; Mr. i Mrs. Kalman Časar; Mr. i Mrs. Frank Grabar; Mrs. Fani Fartelj; Mr. i Mrs. Andraš Kavaš; Mr. i Mrs. John Krajcar; Mr. i Mrs. John Kovač; Mr. i Mrs. Stephen Krajcar; Mr. i Mrs. Charles Kranjec; Mr. i Mrs. Andrew Markoš; Mr. i Mrs. Louis Hari; Mr. i Mrs. John Šimšak; Mr. i Mrs. Stephen Kühar; Mr. i Mrs. Mike Horvat; Mr. i Mrs. Antail Čizmaric; Mr. i Mrs. Louis Nagy; Mr. i Mrs. Lipot Šanca; Mr. i Mrs. Šanca; Mr. i Mrs. Louis Chouk; Mrs. Kristina Grabar; Mrs. Lina Kardoš; Mrs. John Lepoša; Mr. i Mrs. Frank Svetec; Mr. i Mrs. Fred Recek; Mr. i Mrs. Stephen Grebenar; Mrs. Theresa Kerec; Mrs. John Verban; Mr. i Mrs. Frank Šiftar; Mr. i Mrs. Stephen Zakoč; Mr. i Mrs. Louis Flisar; Mr. i Mrs. Charles Dončec; Mr. i Mrs. John Jošar; Mr. i Mrs. Stephen Sinic; Mr. i Mrs. Mike Janža; Miss Verona Žiško; Mr. i Mrs. Gerlic; Mr. i Mrs. John Gomboši; Mr. i Mrs. Karolj Vöröš; Mrs. Theresa Dominič; Mr. i

Mrs. Alex Turoci; Mr. i Mrs. Šandor Ritoper; Mr. i Mrs. Mikloš Slavic; Korpič Department Store; Mr. i Mrs. Frank Cvörnjek; Mr. i Mrs. Stege Katič; Mr. i Mrs. Mike Melin; Mr. i Mrs. Stephen Küplen; Mr. i Mrs. Joseph Pinter; Mr. i Mrs. Frank Barat; Mr. i Mrs. Joseph Kerčmar; Mr. i Mrs. John Sinic; Mrs. Julia Kúčan; Mr. i Mrs. Frank Sever; Mr. i Mrs. Joseph Kúzma; Mr. i Mrs. Louis Mörec; Mr. i Mrs. John Nemec; Mrs. Laslo Pal; Mr. i Mrs. Frank Talaber; Mr. i Mrs. Stephen Kelemen; Mr. i Mrs. Frank Pinter; Mr. i Mrs. Gergar; Mrs. Theresa Šinko; Mr. i Mrs. Joseph Jankovič; Mrs. Clara Berden; Mr. i Mrs. Louis Vrečič; Mr. i Mrs. Stephen Bükvič; Mrs. Grace Kúčan; Mrs. Rose Kokot; Mrs. Ana Pozvek; Mr. i Mrs. Louis Theresa Zavec; Mr. i Mrs. Charles Mörec, Jr.; Mr. i Mrs. Joseph Török; Mr. i Mrs. John Angerman; Mrs. Ana Kríželič; Mr. i Mrs. Marton Rešetar; Mr. i Mrs. Joseph Miholič; Mrs. Mary Lipič; Mr. i Mrs. Stephen Škerlak; Mr. i Mrs. Frank Ritoper; Mr. i Mrs. Frank Sever; Mr. Alex Balek; Mrs. Marz Miholič; Mrs. Theresa Peček; Mr. i Mrs. Vallen Palek; Mr. Imre Dončec; Mr. George Ruyak; Mr. i Mrs. Stephen Cipot; Mr. i Mrs. Šandor Kerčmar; Mr. i Mrs. Louis Kardoš; Mr. i Mrs. Charles Mörec i Miss Mary Lončar.

Po 25 centov so darivali:

Mr. Josph Kerčmar; Mr. Cahrles Makoš; Mr. John Valentine; Mrs. Elizabeth Felkar; Mrs. Györköš; Mr. Joseph Karba; Mr. i Mrs. Adam Smodiš; Mr. Ivan Rajnar; Mr. Patzi; Mary Časar; Mrs. Ana Horvat; Mrs. Joseph Zver; Mrs. Stephen Ambruš; Mr. i Mrs. Mike Rogač; Mr. Stephen Durič; Mrs. Mary Korpič; Mr George Joó; Mrs. Nemeš; Mrs. Pal Cifer; Jeanette Shop i Miss Irene Peček.

Mrs. Domjan 30c; Mrs. John Havernic 20c; Mrs. Lidvina Jelak 40c i Mr. i Mrs. Mike Dončec 60c.

Selončarje so aldúvali po imeni:

Mr. i Mrs. Stephen Kocet \$10; Mr. i Mrs. Louis Antalič \$25; Mr. i Mrs. Frank Čelak \$25; Mr. i Mrs. Alex Koltai \$25; Mr. i Mrs. John Škalič \$5; Mr. i Mrs. Joseph Kelemen \$5; Mr. i Mrs. Viktor Jakiša \$5 i Mr. i Mrs. Louis Vaš \$15.

Z Steltona, Pa. so aldúvali:

Mr. i Mrs. John Karapančo \$5; Mr. i Mrs. Draga Pal \$3; Mr. Majan 50c; Mrs. Theresa Ferencek \$1; Mrs. John Bükvič 25c; Mr. Josph Dervarič \$1.

Prekmurski rojaki so živeli tudi v večjihkrajih okrog Betlehema, Pa. in v sosednjem N.J. in so se vključili v nabiralno akcijo za pomoč cerkvi v Selu. V zahvali v ASG pa niso bili poimensko vključeni vsi prekmurski darovalci, zato so čez nekaj mesecev poslali dopolnilo s popisom darovalcev iz Newarka, N.J., Elizabetha, N.J. in Perth Amboya, N.J.⁷

**“ELIZABETH, N.J. Zavüpnik: John Počič.
DARUVANJE ZA NOUVO EVANG. CERKEV V SELI**

“Vu Am. Slovincov Glasa novembra 10. 1939 numeri je bilou vöpokazano, ka kelko pejnez je bilou vküper spravleni v Ameriki za nouvo selonsko evang. cerkev. Betlehemiški darüvníki so v tistom vrejmeni po imeni bili vöpokazani, ali falili so z Newarka, Elizabetha i Perth Amboya, ar je samo vu vküpnøj šumi bilou vöpokazano njigovo darüvanje. Zdaj tej dobri darüvníkov imena tudi vöpokažemo, ka kelko je aldüvao za te cio eden i drügi.

Vu Newarki, N.J. so kolektali Počič Ištvan i Mrs. Ladanyi, šterima so sledeči darüvali:

Počič Ištvan \$3; Adam Smodiš \$1; Louis Lanšček (77 Aldine St.) .50; Mike Ivanič 1; Mike Hajdinjak 1; Joseph Andrejek .50; Mike Svetec .50; John Ladanyi 1; Kranjec Lajoš 2; Anton Prasl 1; Frank Slamar 1; Josph Ropoš 1; Frank Pozvek .50; Frank

Werner 1; Fani Erberth 1; Alex Lepoša 1; John Matjaš 1; Bedič Balaž .25; Anton Klepec .25; Clarence Warsbejk .25; William Werner 1; Lina Stunfl 1; Frank Horvat 1; Jožef Dončec 1; Štefan Benko 1; Frank Benko 1; Frank Časar .50; Jožef Zrin 1; Ivan Skledar 1; Mike Rody 1; Štefan Felkar .50; Frank Cvörnjek 1; Frank Pelzar 1; Ivan Solar 1; Frank Zakoč 1; Rozi Sapač .50; Frank Celec .50; Jožef Karba 1; Teši Šinkec .50; Kalman Pasičnjek .25; Štefan Pasičnjek .50; Frank Duh 1; Alex Šinkec .50; Stephen Žizko 1; Štefan Bogar 1.25; Steve Smodiš .50; Mike Horvat 1; Frank Poll 1; Fani Pasičnjek .50; Jožef Novak .50; Imre Zrinski 1 i Frank Sampl 1 dolar.

Vu Elizabethi, N.J. so kolektivali Gomboc Ferenc, njim so sledeči darovali za selonsko cerkev:

Gomboc Ferenc 5; Počič Janoš 2; Zavor Ferenc 2; Mrs. Šeruga Ferenc 1; Ablak Vilma .50; Kardoš Šandor 2; Lanšček Šandor 1; Kološa Karolj 1; Jakiša Vilmoš 2; Miholič Terez 1; Kardoš Jožef 1; Kodila Vince 1; Eva Kodila .25; Erno Kranjec .50 i Pörš Ferenc 50 c.

Vu Perth Amboyi, N.J. so Votek Jožef kolektali, njim so eti imenüvani darovali:

Votek Jožef 1; C. Krutler 1; Vilmoš Miholič 1; Hari Adam 1; Miss Zanty .50; John Vöröš 1; Kardoš Ivan 1; John Kardoš 1; Mr. i Mrs. Louis Hari .50; Adam Prosič 1; Mr. i Mrs. Janoš Gomboc 2; Herceg Janoš .50; John Rody 1; Hašaj Šandor 1; Kulick Mikloš 1; Alex Batha .25; Charles Šarfec .50; Steve Keller .50; Rev. Szathmary Gyula 1; Jožef Korpič .50; Mr. Braun 1; Žilavec Lajoš 1; Časar Ferenc .50 i Frank Smozavic .25 centov."

Dokončanje cerkve je žal preprečil začetek druge svetovne vojne; tudi po njej so se dela zavlekla in "tako so cerkev v Selu s pomočjo verebratov v Prekmurju, Evang. seniorata v SRS, posebno pa z materialno in moralno pomočjo SLZ, celo pa švedske evang. cerkve, končno po 27 letih le dogradili. 24. julija 1966 je bila slovesno posvečena."⁸ Avtor članka tukaj omenja samo pomoč po drugi svetovni vojni, iz česar sklepamo, da v tem času ameriški rojaki niso organizirali novih nabiralnih akcij.

II. Pomoč za tretji veliki zvon cerkvi v Markovcih

Betlehemske rojaki so pomagali z zbiranjem denarja pri nakupu tretjega velikega zvona v katoliški župnijski cerkvi v Markovcih.⁹

Javna zahvala v ASG se glasi:¹⁰

"Jas odpodi podpisani zahvalim vsem onim darüvníkom, ki so darüvali na Markoske farne cerkvi tretji veliki zvon. Zahvalim Mr. Časar Lörinci i Mr. Žlebič Števani, ki so meni pomagali te pejnaze vküp prositi.

Doubili smo 47.00 dolarov. Penezje So domou poslani vu 47.00 U.S. dolaraj, ar so g. Ficko Karolj plebanoš tak želeli. Pošte koštingo so Miss Julia Črenko i Mr. Časar Lörinc plačali. Zahvalim njima tüdi i vsem darüvníkom pa Gosp. Jezuš Kristuš naj zlouna.

Z pozdravlejnjom ostanem

Gostonj Janoš

8 Gl. Nova evang. cerkev v Selu (Prekmurje), v: Evangeličanski koledar 1953, str. 40-41; Selo v cerkveni zgodovini, v: Evangeličanski koledar 1967, str. 61-62. Nepodpisani avtor obeh člankov je bil Aleksander Skalič.

9 Gl. Ivan Zelko, Starčjša zgodovina markovske župnije, v: Stopinje 1981, str. 89-96. Karel Ficko je bil župnik v letih 1919-1948.

10 ASG z dne 28. julija 1939, str. 4; hrani ga PIŠK v Murski Soboti.

Darüvnikov imena i šuma:

Po 2.00 dolara so dali: Bedič Janoš, Korpič Janoš, Časar Ištván i Gostonj Julia; po 1.50 dolara Črenko Julia i Bokan Išván; 1.25 dolara so dali Časar Lörinc; po 1.00 dolar so dali: Žlebič Ištván, Konkolič Jožef, Gostonj Janoš, Hajdinjak Ana, Gostonj Mari, Gostonj Geo. Ištván, Gostonj Vendel, Črenko Terez, Katona Lajoš, Čiček Jožef, Šamanek Karolj, Gašpar Lina, Jakič Mari, Terplan Imre, Svetec Ferenc, Anderko Jožef, Trajbar Terez, Mešič Karolj, Gašpar Ferenc, Horvat Ana, Kovač Janoš, Majcan Ferenc, Jakič Ana, Küplen Mari, Dončec Ferenc, Krenos Jožef, Svetec Lina, Časar Karolj, Novak Mari i Küplen Peter; po 50 centov so dali: Žido Jožef, Dončec Ferenc B., Bedič Ferenc, Fartun Janoš, Kovač Ferenc, Časar Jožef i Markoč Andraš; 25 centov so dali Krajcar Jožef. - Vsevküp 47.00 dolarov.“

III. Pomoč pri obnavljanju cerkve pri Sv. Sebeščanu

V ASG je bila objavljena javna zahvala za denarno pomoč pri obnavljanju cerkve pri sv. Sebeščanu¹¹ v Pečarovcih, ki so jo obnavljali leto prej, v času župnika Janeza Bejeka.¹²

ZAHVALNOST

vsem tistim, šteri so darüvali za sebeščansko cerkev.

Odsposi podpisani se vu imeni Sebeščanske fare prisrčno zahvalim vsem, šteri so darüvali z dobroga srca na siromaško cerkev pri Sv. Sebeščani i po etoj pouti njim povem Boug platí. Tak se tudi zahvalim Zelko Jožefi, ki so mi pomagali pri nabiranju darov ino Slovincov Glas novinam, štere so glasile prošnjo, tak da vnougi, šteri so čteli, so nej čakali, da bi prišo poberat, nego so domou prinesli dar. Vsem v drugi varašaj, šteri ste pisali, da bi prišo poberat k Vam, tak i vnougi i v Betlehemi Vam naznanim, ka zavolo zime i drugi zrokov sam nej mogouči bio tou včiniti, ali kak mogouči bodem, tou ešče spunim. Šteri ste pa daleč, pošlite domou na farov, ali na odsposi podpisani moj atres. Tak ešče ednouk vsem zahvalim i otanem.

z pozdravljenjom
JOHN GOMBOCZ
1247 E. Mechanic St.
Bethlehem, Pa.

Imena darüvnikov, šteri so darüvali za popravlanje cerkvi pri Sv. Sebeščani:

Po 5 dolaraj so darüvali: Horvat Jožef, Janža Peter (Palmerton), Gomboc Ivan i Ropoš Louis.

Po 3 dolaraj so darüvali: Vindiš Konrad, Kranjec Karolj i Mrs. Mary Piff.

Po 2 dolara so darüvali: Sever Frank (Montclair Avenue), Durič Stephen, Sobjak John i Čuk Marton.

Po ednom dolari so darüvali: Vidonja Mari, Sever Frank (Morton St.), Zelko Jožef, Peček Iren, Kocet Steve, Rogan Mike, Majer Roza, Kerec John, Gjergjek Mary, Gomboši Janoš, Neimeister Stephen, Pozvek Mike.“

IV. Pomoč gasilcem v Fokovcih in v Vučji gomili

Zaradi slabega gospodarskega stanja v Prekmurju med vojno, kakor tudi pred njo in kmalu po njej, so tudi gasilska društva s težavo nabavljala svoja osnovna in druga sredstva. V svojih potrebah so se spomnili svojih ameriških rojakov in jih zaprosili za pomoč. V ASG sta objavljena dva takšna primera, in sicer iz Fokovec¹³, za katerega imamo samo zahvalno pismo vodstva gasilskega društva, in iz Vučje gomile¹⁴, v katerem so poleg zahvale navedeni tudi darovalci in zneski njihovih prispevkov.

11 ASG z dne 12. aprila 1940, str. 3; hrani PIŠK v Murski Soboti.

12 Ivan Zelko, Zgodovina župnije Pečaroveci, v: Stopinje 1986, str. 68-76.

13 ASG z dne 14. marca 1941; izvod hrani avtor.

14 ASG z dne 18. aprila 1947; izvod hrani NUK v Ljubljani.

"Zahvalnost z-Fokovec"

V tistom časi je bilou pisano v naši novinaj, ka so vu New Brunswicki dvej dobrivi slovenskivi ženski, Mary Datan i Lina Sabo leipo šumo penez vküper skolektale za nouovo motorno šprickanco vu Fokovci. Za te pejnezni dar so pred kratkim leipo zahvalno pismo doubili z Fokovec od gasilskoga društva, štero je sledeče:

Fokovci, 1. XII. 1940

Poštuvani naši rojakinji!

Na Vaše razveselivo pismo od 11. oktobra Vam komaj zdaj damo odgovor. Tou ma svoj poseben vzrok, za toga volo nam te naše zamüde ne zamerte. Nej dugo po tistom, kak smo pismo v rouke dobili, nas je razveselila leipa šuma 2.500.- din, štero šumo sta darivali i nabrale med našimi vrlimi rojaki tam v Ameriki za našo motorno šprickanco. Iz srca Vam vadlujemo našo prisrčno zahvalo za te Vaš veliko dušni dar, šteri nam preveč dobro pride za povedjani namen, i tou tem bole, ar je pri nas preveč teško kaj vküp spraviti, celou pa takšo velko šumo. Zdaj smo s malo oddehnoli i mamu trdno vüpanje, ka de nam prva rata odplačila zlejka šla. Či ne bi od Vas doubili te šume, ne vemo kak bi vö prišli z našom ratov. Gvüşno bi si mogli nindri na pousodo vzeti, či bi doubili, ar smo tak mislili vküp spraviti tou prvo rato, kaj bi meli edno veselico i ešče s poberanjem, ali veselice so nam nej dovolili i tak tej dohodkov ne bi mogli pridobiti. Zdaj ešče vküp koudivamo po sousedni vesnicaj, ali žmetno vse tou ide, ar je pri nas velka dragoča nastanola zavolo bojne i tak nemremo dosta želeti od ednoga - ednoga.

Vsakši den je vse dragše, zaslužka pa je letos nej bilou, ar sonaši lüdje letos nej mogli v tühino za zaslužkom; šteri so pa vu Francijo ali Nemčijo vö odišli, so tüdi na slabo naleteli, ar je vö vdarila bojna i so vnougi ešče v velko nesrečo spadnoli. Ali mi smo že v njem i nemremo si nači pomagati, šprickanco pa preveč nücamo. Za toga volo nam nemre biti žao i tüdi sami smo si nej krivi, či so takši časi naprej prišli.

Ali mi se vüpamo ešče v bougše čase i ešče kakšo pomouč tüdi znabidti dobimo odkdec.

Vama, dragi rojakinji pa se ešče ednouk najlepše zahvalimo za Vajni trüd naberanja, za Vajni lastivni dar i cejlo šumo, štero smo doubili. Našo prisrčno zahvalo prejk dajte vu Vašem imeni tüdi vsem daritelom, z šterimi se ob priliki najdete i šteri imena ste nam poslali vu priloženom spiski.

Prisrčne pozdrave pošilamo i Vam vse najbougše želejmo!

V imeni cejloga društva:

Vöröš Jožef
sekretar

Hari
predsednik

"Zahvalnost za darivanje gasilskomi društvu"

Mr. Joseph Horvat, 528 E. Fourth Street, Bethlehem, Pa., so pred kratkim pismo doubili iz Jugoslavije z Vučegomile od gasilskoga društva i so ji prosili, naj njim bodo na pomouč in naj prosijo od bližanji Slovencov edno malo šumo pejnez za silne gasilske potrebščine, ar v starom kraji je velko siromaštvo i samij si nemrejo spraviti tej gailske potrebščin. Mr. Horvat so z dobre voule spunili tou prošnjo, štero so v tej dnevaj doprinesli ino vküp so prosili edno malo šumo, štera voznese \$67,00.

Vsem poštuvanim darovnikom na etom mesti povejo leipo zahvalnost, šteri so po imeni nasleduvajouči:

\$7.00 so darivali: Mr. Joseph Horvat z familijov; po 5 dolaraj so darovali: Mr. Joseph Kerčmar, Mr. i Mrs. John Karaponča, Steelton, Pa.; Mr. i Mrs. Louis Antalič ino Mr. i Mrs. Louis Temlin; po 3 dolaraj: Mr. i Mrs. Louis Franko, Hellertown, Pa.;

ino Mr. i Mrs. Adam Gaber, Bridgeport, Conn.; po 2 dolaraj: Mr. i Mrs. Joseph Kůzma, Mr. i Mrs. Christ Benedict; Mr. Michael Antalič, Mr. i Mrs. John Kolar; Mr. i Mrs. Frank Čelak; Mr. i Mrs. Steve Kutoš; Mr. i Mrs. John Podlesek; Mr. i Mrs. Marko Vrezk; Mr. i Mrs. Peter Choke; Mr. i Mrs. Joseph Lanton; Mr. i Mrs. Vincent Banko ino Mr. Joseph Kerčmar i čij. Po eden dolar: Mrs. Theresa Gomboc, Mr. i Mrs. Geza Kovač; Mr. i Mrs. Frank Lepoša; Mr. i Mrs. Karolj Cifer; Mrs. Ana Horvat ino Mr. i Mrs. Alex Koltai.“

V. Pomoč pri obnovi cerkvenih orgel v Puconcih

K normalnemu verskemu življenju vsake cerkvene občine spada poleg rednega dušnopastirskega dela tudi skrb za materialne potrebe občestva. Posebno za tiste stvari, katere pomagajo h globljemu doživljanju Boga. Že od Luthra in reformacije naprej je dan v protestantskih cerkvah potreben poudarek oznanjevalni vlogi cerkvenega petja in glasbe, zato so cerkvene občine že zgodaj nabavljale orgle in z njihovo spremljavo dvigale ne samo kakovost petja, ampak tudi osebno doživljanje bogoslužja.

Prva evangeličanska potolerančna cerkev v Puconcih je bila organizirana sicer dve leti po izdaji tolerančnega patenta,¹⁵ k čemur so pripomogle oviralne akcije katoličanov. Prvo božjo službo je opravil križevski duhovnik Mihael Bakoš 12. oktobra 1783 v “üti Kůhar Ferenca“. Istega dne je bil tudi prvi krst.¹⁶

Leta 1855 ali 1856 so kupili nove 22 registrske dvomanualne orgle z denarjem, ki so ga dobrovoljno prispevali verniki. To je bilo v času petega puconskega duhovnika Aleksandra Terplana.¹⁷

Leta 1965 je dal Adam Luthar, osmi puconski duhovnik, obnoviti orglje v cerkvi, ki so bile v uporabi že 55 let.¹⁸

Pri obnovi orgel v puconski cerkvi so izdatno pomagali tudi ameriški izseljenci iz Prekmurja, predvsem iz betlehemske evangeličanske cerkve v Pensilvaniji. Duhovnik Luthar se je 18. aprila 1965 v domači cerkvi javno zahvalil, po Karolini Škrilec pa jim je poslal tudi osebno zahvalo, kjer je vključen seznam darovalcev.¹⁹ Zahvalo v celoti navajam:

”ZAHVALNOST”

1965 apr. 18., na Vůzemskej nedeli z predance Půconske cerkve.

Pobožno spravišče! Na veselom Vůzemskom svetki edno posebno veliko radost i primerno zahvalnost Vam mam naznanjati.

Glas naše goreče potrebsčine za obnovitev naši 55 letni orgel i vezdašnja bolezná mlačnost vnogi naši farnikov je prišao do naši veredomanji v Ameriki se skrbeči za svojo existenco. Veliki dobročinitel naše cerkve Cipot Vincent je zato pri ednom medsebnom zgovarjanji omeno našoj zlatoj nabiralkinji Škrilec - Kůhar Karolini - půconskoj rojakinji: lůblena Lina hodmo na pomoč pri tom deli našim domanjim!

15 Cesar Jožef II ga je izdal 13. oktobra 1781.

16 O gradnji cerkve in njenem materialnem življenju gl. Evangeličanski koledar 1975, str. 38-41.

17 Rojen 1. maja 1816 v Ivanovcih, umrl 18. marca 1858 v Puconcih, kjer je bil duhovnik v letih 1842-1858. Prevedel je Psalme v prekmurščino in jezikovno popravil Nouvi zakon Š. Kůzmiča. Močno je izboljšal gospodarsko življenje župnije.

18 Adam Luthar (1886-1972); duhovnik v Puconcih je bil v letih 1913-1971. - Ob tej priliki je potrebno opozoriti na potrebo, da bi kakšen umetnostni zgodovinar ali glasbeni raziskovalec strokovno obdelal glasbeno instrumentalno in vokalno delo in življenje med slovenskimi protestanti v 20. stoletju, kakor je obdelano v Trubarjevem času v 16. stoletju.

19 Karolina Škrilec je zahvalno pismo prefotokopirala in poslala kopije vsem darovalcem prispevkov za obnovu orgelj puconske cerkve. Poglejmo en primer:

Darovalcu Ivanu Hašaju, rojenemu v Šalamencih, stalno živečemu v Betlehemu, je poslala tak izvod. Na beli kuverti je v levem zgornjem kotu napisala svoj naslov: 33 Hess Av., Hellertown, Pa. Na sredini kuverte je z lepim čitljivim rokopisom napisala prejemnikov naslov: Mr. John Hassay, 622 Boodhd Av., Bethlehem, Pa. Poštni žig nosi ime pošte Lehigh Valley, Pa. in datum 23. junij 1965. Čez znamko za 5 centov je udarjen poštni žig z napisom “Pray for Peace“ - “Molite za mir“.

Na hrbtni strani drugega papirja fotokopije (tedaj še tudi v Ameriki niso fotokopirali na obe strani papirja) je pošilateljica dodala naslovniku še nekaj besed, napisanih z roko (Lutharjevo zahvalno pismo je natipkano s pisalnim strojem):

Nasha jako dobra i verna Lina se je - kako te vüzemske žene - sasila pali od takšega delovanja; vem je v Ameriki tudi nej vse zlato, ka se sveti; dñok v svojem Božičnom voščili mojej vñni Seleş Gizeli, r. Dervarič je naznanila to našo težko skrb. Za odgovor je dobila 60 dol. nam na pomoč, i to je našo Lino obatrivalo, da je znovič - zdaj že tretjič - z Boga pomočjov nej samo na sebe vzela, nego blajženo tudi dokončala to veliko delo in skrb, pa nabrala na pomoč k našim orgolam od 65 dobrovolni daritelov 375 dolarov.

Dobrovolni daritelji i njihovi darovi so sledeči:

Z Gorice: Bela Seleş i žena, 50 dol.; Vd. Mõrec Franca i sinovje, 5 dol.;

Z Püconec: Ignac Lüthar i žena, 5 dol.; Lipot Šanca i žena, 5 dol.; Kolman Šoštarec i žena, 5 dol.; Lajoš Bac i žena, 5 ol.; Karol Mõrec i žena, 5 dol.; Feri Kovač i žena, 5 dol.; Bertalan Varadi i žena, 5 dol.; Vdova Mõrec Lajoša, 5 dol.; Štefan Mõrec, 5 dol.; Maria Rituper, r. Lüthar, 5 dol.; Adam Hari i žena, 3 dol.

Z Brezovec: Ferenc Peček i žena, r. Irma Banko, 20 dol. (Spom. predga!); Jožef Čerpnjak i žena, 5 dol.; Štefan Perša i žena, 5 dol.; Fana Fartelj, 3 dol.; Ilona Fartelj, 3 dol.; Liza Cifer, 2 dol.; Ana Malok, 2 dol.; Ilka Perša, 2 dol.; Ana Pozvek, 1 dol.

Z Puževac: Vdova Kerec Šandora, 5 dol.; Lajoš Miholič i žena roj. Temlin, 5 dol.; Lajoš Temlin i žena, 5 dol.; Žofi Novak, 5 dol.

"Mr. Hašaj!

Ges san von tüdi poslala, somo ka san mogla čakati, ka so mi več paperoz redili. Gelte kak je to lepo od našega Lüthar dühovnika, kakšo lepo zavalnost so poslali sen darovnikom. Ostanem z pozdravljenjom,

Mrs. Škrilec."

S Karolino Škrilec in njenim možem Henrikom sem se osebno srečal 29. septembra 1982 na njunem domu na Hess 33, Hellertown, v neposredni bližini Betlehema, Pa. Takrat sem bil teden dni na obisku pri ženinih sorodnikih, Ernestu in Trisi Fartel. Skupaj smo preživeli zelo lep večer v zanimivem pogovoru, pristnem prekmurskem ozračju, gledanju družinskih in drugih slik ter ugotavljanju razlike med "bibami in repnjačami", o čemer sem pisal na drugem mestu.

Čez nekaj dni, v nedeljo, 3. oktobra 1982, smo se ponovno srečali v evangeličanski slovenski cerkvi sv. Ivana po jutranjem bogoslužju v prekmurščini, za katero me je bil pastor dr. Frank Flisser zaprosil, naj pripravim pridigo. Ob odhodu iz cerkve mi je Škrilčeva gospa dala kuverto, v kateri je bila neka stara madžarska pesmarica in pismo, namenjeno rojakom v domovini, ki ga tukaj v celoti objavljam:

"Gospo Farar!

Či do kaj vu novine pisali od nas Amerikancov, zavalna bi bila, či bi moji par rejči tüdi naznanili vu svoji novinaj.

Ges san Škrilec Karolina, rojena Kùhar iz Püconec. Ge san odpotùvala z leipe Jugoslavije 1921. leta. Vu zakonski žitek san stopila z Henrik Škrilecom 1925. leta, Juniuša 20. Gospodni Bog me je obdarùvo z lùbenov deklinicov, šterov san ges 1956 leta se povrnola vu moj dom, k lùbenoj materi v Nenčavce. Palik sem gori obiskala vašo leipo Jugoslavijo z mojga žitka parom 1971. leta, ge sva dosta leipoga časa spunjajala 6 kednov. Stanovanje sva mela pri gospej Šamec v Murskoj Soboti i v Zagrebi pri dipl. ing. Koloman Cigüti, žena je Irma. Tüdi sva mela srečo se srečati vu Zagrebi z gospon Ullenom i ženov, šteriva sta nama lùbezen skazala vu svojem domi. Mava dobriva prijatela v Ljubljani, prof. dr. Oto Norčič i žena, šteriva sta naj eti v Ameriki vu najinom domi obiskala 1979 leta. Tak tüdi mava lùbeniva prijatela fiškališa Oskar Norčiča i brata dr. Lajoša Norčiča i ta lùblena mati Emilija Norčič v Nenčavci. Srčno zahvalnost povem vam vsem vu toj lepoj Jugoslaviji. Bojte vsi blajženi, ges pa ostanem vu božem imeni eti, Karolina Škrilec, 33 Hess Ave., Hellertown, Pa. 18055. - Či to za dobro spoznate, mo zavalna."

Po vrnitvi iz Amerike sem že takoj v oktobru poslal teti Trisi Fartel in Karolini Škrilec prekmurski Nouvi zakon, ki sta si ga močno želeli. Iz Lininega sicer osebnega pisma, ki ga je napisala 18. novembra 1982 in v celoti ni za javnost, navajam samo nekaj odlomkov:

"Vsem navkuper vam želejva z mojim Henrikom blajžene Koledne svetke i veselo, zdravo Novo leto. Naj nam Gospodni Bog da to priliko ka mo se ešče ednok vidli vu žitki. Či bi pa Gospodni Bog tak skončo, ka k sebi pozove, te se pa pri njem najdemo, ge se več nigdar ne odločimo. Zdaj pa morem srca zavalnost povedati za te lejpi šenk, šteroga ste meni poslali, za štero sem zahvalna do moje smrti; štero zdržim vu mojem domi i večkrat preštem te Bože rejči. Či bi cejli svet vörvo, ne bi bilo morstva, ali bi si bili vsi kak bratja vu Božem imeni. Ešče ednok srčna zavalnost ze te lejpi spomenek. Ka se nam približajavo tej blajženi Božični svetki, tes ka san prinesla vu mojem srcej staroga kraja, vam doli spišem za Božič. (Sledi stara prekmurska božična pesem.)

Poglednola sva tüdi teto i Erniva, ka smo si malo pogučali pri ocverkov i pogačaj. Z Bogom."

Zal ni bilo prilike, da bi "se ešče ednok vidli vu žitki", ker sta pred mojim naslednjim odhodom v Betlehem umrla.

Z Andrejec: Kolman Vrtar i žena, 5 dol.; Lajoš Kovač i žena, 5 dol.; Štefan Zalai i žena, 5 dol.; Janoš Küčan i žena, 5 dol.; Vilma Rituper 2 dol.

Z Krnec: Vdova Adam Pečeka 10 dol.; Štefan Jošar i žena, 5 dol.; Maria Jošar, roj. Peček, 5 dol.; Ferenc Šiftar i žena, 5 dol.

Z Moščanec: Štefan Rituper i žena, 5 dol.; Fana Hodošček, 5 dol.; Fana Kutoš, 5 dol.; Jenö Bunderla i žena, 2 dol.; Ana Kardoš 2 dol. Terezia Rituper 1 dol.

Z Šalamenec: Ivan Hašaj 5 dol.; Fana Matuš 2 dol.

Z Panovec: Vilma Bobič 5 dol.; Peter Kerčmar 2 dol.

Z Bethlehema: Evang. cerkvi žensko Altarsko društvo 25 dol.; Kannel - pogrebnik 10 dol.;

Z Hellertona: Gos. Prosser 10 dol.

Z Martjanec: Lajoš Katona 5 dol.; Maria Pintarič 2 dol.

Z Markišavec: Vdova Jenö Bokana, r. Rituper, 5 dol.; Lajoš Franko i žena, 1 dol.

Z Vaneča: Šandor Kerec i žena, r. Mikola, 10 dol.; Štefan Banfi i žena, 3 dol.

Z Sebeborec: Vincent Cipot i žena, 10 dol.; Vdova Ferenca Banko 10 dol.

Z Polane: Elek Škraban i žena, 5 dol.; Ferenc Flisar i žena, 5 dol.; Ferenc Grabar i žena, 2 dol.

Z Bokrača: Vdova Ferenca Malačiča 5 dol.

Z Lemerja: Terezija Zrinski 2 dol.

Z Doline: Vdovica Gyurec Luco 5 dol.

Z Križavec: Tereza Horvat 3 dol.

Z Veščice: Maria Gergar 2 dol.

Z Pečarovec: Maria Novak 2 dol.

Z globočine našega srca se zahvaljujemo našim vrlim dalešnjim verebratom ino sestram za njihovo resan predrago podperajočo lübezen, štero so s svojimi lepimi darmi pali skazali našoj Püconskoj gmajni i pali očivesno posvedočili, ka so poleg svoje moči pravedno gotovi tao vzeti vu vseh naši potrebščinaj.

Bog je zevseminami, On je naj nadale tüdi čuva, varje, brani od vsake pogübeli i blagoslavla vu njihovom dühovnom i telovnem življenji, nazadnje pa vse nas ednok pali vküperspravi pri sebi vu večnom zveličanji.

Posebno dosta-dosta zahvalnosti smo pa dužni našoj prelübljenoj, predobroj, vrloj Karolini za Njene vnoge trüde, čedne reči, lepe tanače i velkanske skrbi. Tako je činila Ona, kak Gospon Kristuš veli: (Ap. Dj. 1,8) "Vzemetes moč Duha Svetoga na vas i bodete mi svedocke."

Na njeno vernost do nas, na njeno doprinešeno težko delo stanovito Gospod cerkvi tüdi reče: dobro je, dobra i verna slüžbenica moja, nad malim si verna bila, nad vnogim te zavüпам potom.

Nigdar ne pozabimo naše verne, zlatoga srca Karoline za njene včinjene slüžbe, za našo 180 letno cerkev, nego Jo vu dobrom i lepom spomenki obvarjemo za zdaj i za vsigdar z tem zdüihavom: Bog Jo blagoslovi z obema svojima rokama!!!

Puconci, dne 25. marca 1965

Luthar Adam, s.r.

(Luthar Adam)

častni senior - duhovnik

Štampiljka: Evangeličanski župni urad
PUCONCI

Humanitarna in karitativna pomoč v povojnem času

Čeprav je tüdi Amerika čutila v času druge svetovne vojne gospodarsko breme, se njeno stanje po končani vojni v nobenem oziru ne da primerjati s siromaštvom, uničenjem in pomanjkanjem v Evropi. Država je pomagala Evropi preko svojih inštitucij, posamezniki pa so sami po svoji iniciativi ali organizirano v okviru cerkvenih

ali drugih dobrotelčnih društev pošiljali pomoč v dežele, iz katerih so se priselili v Ameriko. Pomoč so pošiljali predvsem v prvih letih po vojni v obliki rabljenih oblačil, obutve, hrane in zdravil. Naši prekmurski izseljenci so pošiljali pakete tudi sorodnikom, o čemer je še zdaj med ljudmi veliko lepih spominov, povezanih z iskreno hvaležnostjo.

Prejemniki pomoči so se praviloma pismeno zahvaljevali pošiljateljem, sorodnikom, društvom ali cerkvam. ASG²⁰ je objavil del pisma Karla Vaša iz Sela, ki je imel znaten delež tudi pri gradnji evangeličanske cerkve, v katerem se je zahvalil za darilo ameriških rojakov - pakete oblačil in obutve, ki jih je s pomočjo Rdečega križa poslalo "Ameriško luteransko društvo" v svoji humanitarni akciji "Lutheran World Action". Vsebinsko pomoči so razdelili po vaseh; v vas Selo s 750 prebivalci so dobili 75 kosov oblačil in čevljev. Razdelili so jih med najbolj potrebne vaščane, pri čemer se niso ozirali na versko pripadnost pomoči potrebnih oseb. Na enak način so delili pomoč tudi v drugih vaseh.

Pismo ni izražalo le iskrene hvaležnosti siromašnega prekmurskega prebivalstva, ampak je bilo pojasnilo tudi vsem tistim ameriškim rojakom, ki so bili v času akcije mnenja, da pomoč ne bo prišla do potrebnih, ampak se bo kje na poti izgubila. Posebno še, ker so za omenjeno akcijo zbirali denarne prispevke po cerkvah. Duhovnik slov. evang. cerkve Sv. Ivana, dr. Ernest S. Stiegler, je vernike spodbujal, naj za tovrstne darove uporabljajo posebej pripravljene kuverte. Opozoril jih je tudi na dejstvo, da bodo pošiljali tudi zdravila, predvsem penicilin, ki bo mnogim bolnikom pomagal premagati bolezen in jih ohraniti v življenju. Obljubil je, da bodo v prihodnje objavljali imena darovalcev, da "do tam vaši trpeči bratje in sestre vidili vašega srca bratinsko smilenost".

Spodbude za pomoč so bile na primeren način objavljene v več številkah ASG. Posebej zanimiva je tista, kjer so dali za zgled neko znano hrvaško tamburaško skupino, ki je nastopala v Betlehemu z izbranimi jugoslovanskimi tradicionalnimi pesmimi in plesi, bila pa je tudi reden gost na televiziji. Njen vodja je plačal poseben božični paket, "ki se ga bo neka družina v Jugoslaviji gotovo zelo razveselila". Enaka možnost, da bi za božične praznike razveselili svoje sorodnike in prijatelje v Sloveniji, je bila dana vsem ameriškim rojakom, ki bodo poslali \$10 na naslov: CARE, 20 Broad Street, New York 5, N.Y.²¹

Nekaj prekmurskih rojakov je prišlo v Ameriko iz Porabja; pomoč so pošiljali tudi sorodnikom na Madžarsko, tako kakor tistim v Jugoslavijo. Častna sestra Maria Lucia je pisala svoji sestrični v Betlehem (Mr. in Mrs. John Gomboc) iz starega kraja Števanovci o potrebi tamkajšnje katoliške cerkve,²² "ki pomouč prosijo za silne potrebščine v svojo cerkev ino v tom cili se moleč obrnejo k amerikanskim slovenskim bratom i sestram, vu prvom redi k bivšim farnikom Števanovske cerkvi". Najbolj potrebni so bila trije oltarski prtji v velikosti 400 x 60 cm, 600 x 70 cm i 400 x 70 cm. Poleg tega so potrebovali tudi oblačila za ministrante in božične jaslice. Priporočali so, naj jim pošljejo denar, da bodo sami kupili blago in sešili prte, kar bo cenejše, kot da bi jih pošiljali iz Amerike. Za zbiralno akcijo med betlehenskimi rojaki so bile zadolžene Mrs. Gomboc, Ana Horvat (1212 E. Third St) i Mrs. Ana Mešič (Evans St). Darovalci lahko izročijo svoje darove omenjenim gospem doma ali v cerkvi. Urednik ASG je objubil, da bo brezplačno objavil imena darovalcev, čim bodo zbrali primerno vsoto in jo poslali v "stari kraj".²³

Opisani in citirani podatki nam kažejo, da so imeli naši prekmurski ameriški rojaki globoko razumevanje za materialne in denarne potrebe svojih sorodnikov, cerkva in društev v stari krajih, ki so ga izražali na zelo konkretne načine. Pri tem ne smemo

20 ASG z dne 11. oktobra 1946, str. 1; izvod hrani NUK v Ljubljani.

21 ASG z dne 19. oktobra 1946, str. 2; izvod hrani avtor.

22 Gl. Lojze Kozar, Versko življenje v slovenskem Porabju, v: Stopinje 1976, str. 118-120.

Anton Trstenjak st., Števanovci pred sto leti, v: Stopinje 1985, str. 47-49. Trstenjak je zapisal na svojem obisku v Števanovcih nekaj bolj pogostih priimkov (Dončec, Domiter, Horvat, Šomenek, Kovač, Pintar, Mešič), ki se pogosto pojavljajo med betlehenskimi rojaki v Ameriki.

23 ASG z dne 15. novembra 1946; izvod hrani NUK v Ljubljani.

pozabiti, da jih je bila večina v sredini družbene lestvice ali celo pod njo; pomagali so torej bolj iz svojega ameriškega siromaštva kot bogastva. Zato je bila njihova pomoč še toliko bolj dragocena in sprejeta z iskreno zahvalnostjo prejemnikov.

DIE HILFE DER AMERIKANISCHEN AUSWANDERER AUS PREKMURJE IHREN LANDSLEUTEN IN DER "ALTEN HEIMAT" Zusammenfassung

Um die Jahrhundertwende und in den ersten drei Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts wanderten zahlreiche Einwohner des heutigen Prekmurje auch nach Nordamerika aus. Allein, in einigen Fällen auch zusammen mit den Ungarn, haben sie Kirchen gebaut und Vereine gegründet. Besonders zahlreich und national, religiös und kulturell lebendig war die Siedlung in Betlehem. Außer den Sorgen um ihre Existenz und um die Ausbildung ihrer Kinder haben die Auswanderer sehr gerne auch ihren Landsleuten in der "alten Heimat" geholfen, vor allem zur Zeit der Krisen und des Mehrbedarfs. Das Prekmurjer Wochenblatt "Amerikanski Slovincov Glas", das zwischen 1921 und 1954 erschienen ist, hat regelmäßig über solche Aktionen berichtet. In den erhalten gebliebenen Zeitungsexemplaren, die uns zur Verfügung stehen, finden wir die Angaben über die Hilfe der amerikanischen Landsleute beim Bau der evangelischen Kirche in Selo, beim Kauf der dritten großen Glocke der katholischen Kirche in Markovci, bei der Restaurierung der katholischen Kirche St. Sebeščan in Pečarovci, beim Kauf der neuen Feuerspritze und der anderen Feuervorrichtungen in Fokovci und Vučja Gomila, bei der Restaurierung der Kirchenorgel in der evangelischen Kirche in Puconci wie auch die Angaben über die charitative Hilfe der amerikanischen Auswanderer aus Prekmurje ihren Landsleuten nach dem 2. Weltkrieg. Namentliches Verzeichnis der Spender zeigt uns nach der Anführung der Orte und der Namen auch, von wo unsere Landsleute nach Amerika gekommen sind und wo ihre Familienwurzeln in Prekmurje sind.

POLOŽAJ SLOVENŠČINE KOT SREDSTVA JAVNEGA SPORAZUMEVANJA V MANJŠINSKIH POLOŽAJIH

Albina Nečak Lük

Komunikacijski prostor, v katerem je slovenščina sporazumevalno sredstvo, se preko meja Slovenije razteza na Madžarsko, v Avstrijo in v Italijo. Pričujoči prispevek želi osvetliti položaj slovenščine v javnem sporazumevanju ob jezikih večinskih sosednjih narodov ter predstaviti položaj slovenščine v javni komunikaciji na avstrijskem Štajerskem in v Porabju.

Sociolingvistična izhodišča

Osnovno vprašanje, s katerim se pri jezikovnem udejanjanju soočajo govorniki slovenskega jezika v sosednjih državah, je neenakopraven družbeni položaj slovenščine ob jeziku večinskega naroda (madžarskega, nemškega, italijanskega). Za vse slovenske skupnosti v zamejstvu velja položaj diglosije: malo je komunikacijskih kanalov, kjer lahko slovenski jezik deluje kot enakovredno sredstvo javnega sporazumevanja ob jeziku večine. Od tod izhaja omejeno število govornih položajev, ki dopuščajo rabo slovenskega jezika na ravni formalnega sporazumevanja, oziroma zamejitev slovenščine na sporazumevanje v neformalnih položajih. (Gumperz npr. poroča, da mora človek prebiti v neki koroški vasi kar precej časa, preden spozna, da ob nemščini živi še nek drug jezik, slovenski, ki ga v javnosti ni zaznati.)

Glede na postopno socialno razslojevanje slovenskega naroda in postopno širjenje slovenskega jezika na institucionalni ravni so se postopoma razvijale tudi zvrsti slovenskega jezika. Zlasti razvoj funkcijskih zvrsti je v veliki meri tekkel vzporedno z razvojem slovenskega naroda v moderen politični in družbenogospodarski subjekt. Pri slovenskih manjšinah v sosednjih državah pa zlasti zaradi pomanjkanja možnosti, da slovenščina deluje kot enkovredno sredstvo sporazumevanja v javnih sporazumevalnih položajih, prihaja do primankljaja v polifunkcijskem aspektu sporazumevalne sposobnosti govorcev slovenskega jezika.

Takšen položaj je kritičen zlasti glede zborne slovenščine, ki ob pomanjkanju formalnih govornih položajev nima pravega mesta v javnem sporazumevanju. Pripada ji torej le bolj ali manj simbolna vrednost, narodnoreprezentativna vloga, medtem ko je prostora (domain) za njeno rabo/funkcijo, zlasti obvezujočega, malo (Schellander, 1988). Položaj otežuje še sorazmerno velika oddaljenost slovenskih narečij ter govorov od osrednjega slovenskega standarda.

Govori pripadnikov slovenskih manjšin onstran meja Slovenije pomenijo podaljšek naslednjih obmejnih narečij (od severa proti jugu):

- panonskega (prekmurskega narečja s podaljškom goriškega govora v Porabju na Madžarskem ter podaljškom ravenskega govora v slovenskih vaseh na avstrijskem Štajerskem);

- koroškega (rožanski, podjunski, ziljski na avstrijskem Koroškem ter podaljšek v Kanalski dolini v Italiji);

- primorskega (kraški, beneški, nadiški, goriški v Italiji).

Na karto jezikovne oddaljenosti od zborne zvrsti so v različnih obdobjih igrale nacionalistične sile v posameznih okoljih in skušale doseči cepitev slovenske skupnosti na jezikovni podlagi (primer vindiš na Koroškem, vendsko v Porabju, "po naše" na primeru beneških govorov).

Razčlenjenost posameznih narečij na številne lokalne govore (horizontalna razčlenjenost), ki pa je ne spremlja ustrezna razčlenjenost glede socialnih oziroma funkcijskih zvrsti (vertikalna razčlenjenost), je posledica zemljepisne konfiguracije posameznih

območij s slabimi komunikacijskimi možnostmi (zlasti Alpe in Dolomiti, kjer ima malodane vsaka vas svoj govor), upravne razdelitve in večstoletnega stika z sosednimi jeziki. V različnih obdobjih so se ti jeziki (jeziki državotvornih narodov) bolj ali manj intenzivno širili na račun slovenščine, jo izirivali iz formalnih govornih položajev, ali ji niso dopuščali delovati na formalni (institucionalni) ravni. Na ta način se komunikacijski prostor slovenščine postopoma zmanjšuje tako glede kanalov javne komunikacije, glede števila govorcev ter glede govornega repertoarja slovenske jezikovne skupnosti, ki ga rojeni govorci vse bolj razširjajo in dopolnjujejo z jezikom večine.

Izjemen je položaj v Porabju in v Beneški Sloveniji, "kjer proces zlitja s slovenskim jezikom še ni docela izveden" (Orožen, 1981, str. 422). Drugod pa je pomanjkanje stikov z zbornim jezikom povzročilo zastoj v razvoju slovenskih govorov v sosednih deželah, zato se tudi pri rabi knjižnega jezika kažejo znaki arhaičnosti (zastarelo izrazje) ali kaotičnosti zaradi hiperkorekcij (npr. neurejeno prepletanje različnih jezikovnih prvin s pretirano pravilnostjo).

Ob stiku z jeziki sosednjih narodov (madžarskim, nemškim, italijanskim) je postal govor slovenskih manjšin prepleten z interferencami, od fonoloških preko leksikalnih do morfosintaktičnih. Interference segajo v vse delne sisteme slovenskega jezika in povzročajo še močnejšo neustaljenost pogovornega jezika od običajne. Izrinjanje ali celo preganjanje slovenščine iz sfere javne komunikacije v preteklosti in sedanjosti je povzročilo razprševanje oziroma razblinjanje skupnih značilnosti govorcev slovenskega jezika in so zato razlike med individualno govorico pripadnikov slovenske manjšine večje od običajnih.

Družbena podrejenost slovenskega jezika torej negativno žarči na področju 1. jezikovnega znanja (jezikovne zmožnosti), 2. jezikovne kulture (sporazumevalne zmožnosti), 3. jezikovne zavesti, 4. jezikovne rabe (funkcije). V modernem času, v času razvitih komunikacijskih sredstev in postindustrijske družbe, ki povzroča močne premike v horizontalni in vertikalni mobilnosti prebivalstva, vse več pripadnikov slovenske manjšine doživlja in preizkuša moderno resničnost v jeziku večine. Možnosti za udejstvovanje v modernem svetu v slovenskem maternem jeziku so omejene. Zato jezikovni razvoj vse bolj zaostaja za socialnim in začaran krog se vrti naprej. Pomanjkanje javnih govornih položajev, v katerih bi bila primerna raba določenih zvrsti slovenskega knjižnega jezika, peha slovenskega človeka v omejeno interakcijo znotraj njegovega naroda, saj nima možnosti ponotranjiti vseh jezikovnih in zunajjezikovnih sistemov svoje narodne skupnosti.

Na območjih, kjer živijo Slovenci se razvija enosmerna dvojezičnost (Mackey 1970). Dvojezični so samo Slovenci, medtem ko pripadniki večinskega naroda vztrajajo v enojezičnosti. Ob tem lahko opazujemo izrazit generacijski prehod iz slovenske enojezičnosti preko dvojezičnosti v enojezičnost v jeziku večine.

Posebej izpostavljena je slovenska manjšina na tistih območjih, kjer je slovenščina povsem izrinjena iz kanalov javne komunikacije, torej tam, kjer država ni zagotovila delovanja slovenščine na institucionalni ravni. Ob intenzivnejšem socialnem prestrukturiranju ter ob intenzivnejšem prodoru zlasti avdiovizualnih sredstev množičnega obveščanja prihaja do tega, da slovenski jezik oziroma narečje izgublja svoje mesto celo v primarni socializaciji in se otroci srečujejo s slovenščino šele v vrtcu ali v šoli, če seveda starši sploh (lahko) vpšejo otroka v slovensko vzgojno-izobraževalno ustanovo.

Pogojno lahko položaj slovenščine na posameznih geografskih območjih v sosednjih državah, kjer živi slovenska manjšina, razdelimo na dve ravni. Prvo lahko označimo kot položaj ekstremne diglosije, kjer je slovenščina v večjem delu življenja skupnosti asociirana in manifestirana na kontinuumu narečno - govorno - zasebno, jezik večinskega naroda pa na kontinuumu knjižno - pisno - javno (Gruden, 1983). Druga pa bi lahko dobila oznako delne diglosije, kjer slovenščina zaseda poleg neformalnih tudi več ali manj formalnih govornih položajev, ki pa so ustvarjeni in rezervirani za sporazumevanje znotraj slovenske manjšine, medtem ko je jezik večine primerno sredstvo za sporazumevanje v širši skupnosti.

Prvo raven dosega položaj slovenščine na Štajerskem, v Porabju in v Videmski pokrajini, kjer slovensko skupnost označuje, med drugim, šibka socialna razslojenost. Gre za pretežno ruralna območja brez urbanih slovenskih središč, kjer je šibka točka v družbeni sestavi slovenskega prebivalstva prav tisti sloj, ki bi pospeševal potrebo po poznavanju zborne in funkcijskih zvrsti slovenskega jezika. Drugo raven pa dosega položaj slovenskega jezika na Koroškem, Tržaškem in Goriškem.

Izrazito neugoden je položaj slovenskega jezika na **avstrijskem Štajerskem**, kjer določila o položaju slovenske manjšine ter uradni rabi njenega jezika iz Pogodbe o vzpostavitvi neodvisne in demokratične Avstrije nikoli niso bila uveljavljena. Sporazumevanje v slovenskem jeziku je bilo donedavnega, omejeno izključno na najožji družinski krog. Da je slovenstvo v t.i. Radgonskem kotu doživljalo usodo pozabljenе sirote, gre v veliki meri pripisati tudi nezanimanju slovenske matice za njegovo usodo. Po drugi strani pa sta odprta meja ter zanimanje regionalnih intelektualnih krogov (zlasti novinarjev pomurskega Vestnika) za usodo štajerskih Slovencev v zadnjem času privedla do oživljanja zavesti in kulturnega delovanja te manjšinske skupnosti.

Nekaj boljši je z vidika javne rabe slovenskega jezika položaj v **Porabju na Madžarskem**, vprašanje pa je, ali ta kakšnih 20 do 30 let trajajoča skrb madžarske države za komunikacijske možnosti slovenščine v javni rabi, ki je izražena tudi kot načelo v madžarski ustavi, prinaša dejanske ali le papirnatе sadove. Zdi se, da kljub nekaterim možnostim javne rabe (na sodišču, v državni in javni upravi je raba slovenskega jezika dopustna, vendar neuresničena; do nedavnega je bila za slovenske tekste na razpolago ena stran v tedniku za južne Slovence, vendar je bilo tudi ta skromni prostor težko kvalitetno zapolniti; obetaven za razvoj zavesti o pomenu slovenskega jezika v javnem sporazumevanju je štirinajstdnevnik Porabje, ki se za slovenskega bralca bori tudi s prispevki v narečju - praksa, ki jo poznajo zlasti skandinavske dežele; enako jezikovno prakso najdemo pri dislocirani radijski postaji Győr, ki oddaja 30 minut tedensko v slovenskem jeziku in porabskem narečju; tu in tam so ob madžarskih prisotni tudi slovenski napisi na javnih ustanovah, četudi pogosto v napačni obliki) slovenščina v Porabju ne more prodrati v jame govorne položaje. Ob tem je v zadnjem času s smrtjo zadnjega slovenskega župnika v porabskih cerkvah slovenščina izgubila še enega pomembnih formalnih govornih položajev. Bolj ali manj kontinuirano je slovenščina prisotna v kulturni dejavnosti (za ohranjanje lokalne folklore je na Madžarskem dovolj posluha, ne glede na to, ali gre za narodnostno mešana območja ali ne) ter v vzgoji in izobraževanju, kjer v osnovni šoli slovenščino že vrsto let poučujejo kot učni predmet 3 - 4 ure tedensko, uvedena pa je bila tudi v vrtce, najprej kot usmerjena dejavnost 2- do 3-krat, danes pa lahko vzgojiteljica po lastni presoji odloča o prisotnosti slovenskega jezika v vrtcu (seveda je ob tem močno pomembna njena sporazumevalna zmožnost v tem jeziku). Po vzoru dvojezične šole v Prekmurju (za madžarsko manjšino ob slovensko-madžarski meji v Sloveniji je bil uveden dvojezični model vzgoje in izobraževanja, v katerem se izobražujejo tudi slovenski otroci z narodnostno mešanega območja) se v zadnjih letih poučujejo v dveh jezikih tudi nekateri učni predmeti. Da so stoletna ločitev od matičnega naroda, asimilacijski pritiski ter zaprta meja opravili svoje, dokazuje dejstvo, da je število v vrtec vključenih otrok, ki še znajo prekmursko narečje, že pred leti dospelo na ničlo.

Poraznega stanja so se ob povečanem zanimanju za lastne manjšine v sosednih državah, zlasti v Romuniji, začele zavedati tudi madžarske oblasti ter začele pripravljati program oživljanja slovenske materinščine v vrtcih in šolah; iz enojezičnosti v madžarskem jeziku naj bi preko dvojezičnosti slovenski otroci znova prišli do znanja materinščine. Morebiti je za takšen utopistični načrt nekaj upanja v sočasnosti, ko so padli zadnji ostanki železne zavesе in se obeta odprte meje ter intenzivnejša komunikacija z naravnim zaledjem slovenskih vasi v Porabju. Vendar se zdijo perspektive ohranjanja slovenščine v Porabju vprašljive, če opazujemo trende socialnega prestrukturiranja slovenskega prebivalstva. Ob intenzivnejši industrializaciji območja se slovenska skupnost izvija iz ruralne zaprtosti, vendar se njeni pripadniki zaradi pomanjkanja industrijskih obratov v slovenskih vaseh usmerjajo v dnevne

migracije ali celo selijo v večinsko urbano okolje. V tem pa ob vse večjem prodiranju multinacionalnih podjetij v ta prostor postaja jezik dela nemščina. (Temu gre pripisati žalostno dejstvo, da so starši v šolskem letu 1990/91 od 12 prvotno prijavljenih otrok k dvojezičnemu pouku na osnovni šoli v Monoštru vpisali le tri, ostali so se odločili za pouk nemščine). Torej se priložnosti in potrebe za javno rabo slovenščine še zmanjšujejo. Po razpadu Demokratične zveze južnih Slovanov, ki je odtujeno delovala iz Budimpešte, so Slovenci leta 1990 dobili lastno organizacijo "Zvezo Slovencev na Madžarskem" s sedežem v Monoštru. Ekipo mladih intelektualcev, ki so duša organizacije, čaka prav na področju jezikovnega ozaveščanja slovenskega prebivalstva v Porabju še zahtevno delo. Glede perspektiv slovenščine v manjšinskem položaju lahko sklenemo, da se vse slovenske skupnosti v sosednjih državah ukvarjajo z vsakdanjim prizadevanjem za ohranjanje ali širitev slovenskega jezika na ravni formalnih govornih položajev ter za ohranjanje števila slovenskih govorcev. Razvoj polifunkcijske vloge slovenščine ter s tem širitev govornega repertoarja slovenske govorne skupnosti, kar je pogoj za celovito jezikovno udejanjanje na področju javne komunikacije, ovira po eni strani ponekod nerazvita socialna struktura slovenskega prebivalstva in pa nezadostna pravna varnost ter v primerjavi z jezikom večine šibek socialni status slovenskega jezika. Nezadostna institucionalna podpora, zlasti nekonkurenčna prisotnost slovenščine v sredstvih javnega obveščanja, v sferi dela in prostega časa, je ob socialnem prestrukturiranju slovenske skupnosti na nekaterih območjih privedla celo do izrinjanja slovenščine iz formalnih govornih položajev.

V takšnem položaju je posebnega pomena združevalna in povezovalna vloga slovenskega zbornega jezika, ki za dvojezičnega govornika slovenskih skupnosti v sosednjih državah nima samo sporazumevalne funkcije, temveč nosi v sebi tudi močan identifikacijski naboj in prestižno sestavino. Le s polnovredno sporazumevalno sposobnostjo v materinem jeziku, s celovitim jezikovnim repertoarjem je mogoče celovito jezikovno udejanjanje dvojezičnih govorcev, ne da bi bilo treba ob zahtevnejših sporazumevalnih okoliščinah in tematiki posegati po jeziku večine. Pripadniki slovenskih manjšin v sosednjih državah se povečini pomena zbornega govora zavedajo. Kontinuirana skrb slovenskega naroda za dele svojega narodnega telesa v sosesčini, ki se ji v zadnjem času pridružuje poudarjena nacionalna samozavest, rahljanje ideoloških razlik ter demokratizacija v tem prostoru, pa tudi vse intenzivnejše povezovanje in sodelovanje obmejnih regij lahko v prihodnosti ugodno učinkujejo tudi na jezikovna razmerja na obrobju slovenskega etničnega prostora.

IZBRANA LITERATURA:

Domej, K., 1983, Slovenščina v javni rabi v življenju koroških Slovencev v Avstriji. Slovenščina v javnosti, str. 100-108.

Ferenc T. - Kacin Wohinz M. - Zorn T., Slovenci v zamejstvu, Pregled zgodovine 1918 - 1945, Ljubljana 1974.

Gruđen, Ž., 1983, Slovenščina v javni rabi v življenju Slovencev v Italiji. Slovenščina v javnosti, Ljubljana, str. 95-100.

Gruđen, Ž., 1976, Šola in jezikovna kultura. Posvet o slovenskem šolstvu v Italiji. Trst, str. 144-151.

Jurič, M., 1986, Dvojezičnost in identiteta. Koroško Mladje, št. 56-67, št. 62, 76-84.

Kmecl M., Ta hiša je moja, pa vendar moja ni, Sodobna slovenska literatura na Koroškem, Ljubljana 1976, str. 137-172.

Mackey, W.F., 1972, Bilingual Education in a Binational School. Rowley, Massachusetts.

Mukič F. - Kozar M., Slovensko Porabje, Celje 1982.

Nečak D., Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki 1945-1976, Osnutek za politično zgodovino, Ljubljana, 1985.

Nečak-Lük, A., 1984, Od dvojezičnosti v šoli do dvojezičnosti v življenju in ob delu. Dvojezičnost - individualne in družbene razsežnosti. Ljubljana, str. 33-38.

Orožen, M., 1981, Slovenski knjižni jezik in zaton pokrajinskih različic v prvi polovici 19. stoletja. Obdobja 2, Ljubljana, str. 421-439.

Prunč, E., 1977/78, Prispevek k razpravi o aktualnih vprašanih slovenskega jezika in kulture na Koroškem, Jezik in slovstvo, 23, št.6, 244-246.

Schellander, A., 1988, Sodobni slovenski jezik na Koroškem: Vprašanja govornega sporazumevanja, jezikovnega znanja in jezikovne rabe v dvojezični situaciji. Obdobja, Ljubljana, str. 261-274.

Slovenci v Italiji včeraj in danes, skupina avtorjev, Trst 1974.

Svetovna zgodovina od začetkov do danes, Ljubljana 1976.

Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979.

DIE LAGE DES SLOWENISCHEN ALS DES ÖFFENTLICHEN VERSTÄNDIGUNGSMITTELS IN DEN MINDERHEITSSITUATIONEN

Zusammenfassung

Die Autorin stellt die Lage der slowenischen Sprache im Kontakt mit den Sprachen der benachbarten Völker dar und beschreibt ihre Stelle und Funktion bei der Verständigung in der Öffentlichkeit. Auf Grund der soziolinguistischen Analyse stellt sie fest, daß das Slowenische in einer untergeordneten Lage vor allem dann ist, wenn es sich um die Verständigung in den öffentlichen Sprachsituationen handelt, was bei den Sprechern der entfernten Dialekte eine negative Motivation zur Aufnahme der slowenischen Schriftsprache hervorruft. Ihr theoretisches Nachdenken wird durch Beispiele über die Lage des Slowenischen in der Steiermark in Österreich und im Porabje in Ungarn illustriert. Die Autorin bezeichnet sie als die Lage der "extremen" Diglossie, in der die slowenische Sprache bzw. der slowenische Dialekt nur für die Verständigung im einheimischen Kreis geeignet ist, während sie aus den öffentlichen Situationen fast völlig ausgedrängt ist.

DREAMTIME

Ali najstarejša preteklost avstralskih Aboriginov

Irena Šavel

Dreamtime ali čas sanj je ključ za razumevanje miselnega sveta avstralskih Aboriginov. Vzporedno s pojmi tukaj in zdaj obstaja za njih še sanjski čas, ki je davna preteklost, brezčasna doba, prisotna vedno in tudi zdaj. To je brezčasna izkušnja, ki spaja preteklost s sedanostjo in jo veže s prihodnostjo. Preteklost je za njih vedno večna, neskončna in nespremenljiva. Še danes je njihovo življenje, delo in umetnost, močnejše kot pri katerem koli narodu tega sveta, povezano s časom sanj. V različnih predelih Avstralije so si zgodbe domačinov o njihovem izvoru, zgodbe o tem, kako so nastale gore in reke, zgodbe o tem, kako so sledili poti življenja, več ali manj podobne in se kot ljudsko izročilo pripovedujejo iz roda v rod, iz tisočletja v tisočletje.

"Resnica je ta, da so moji predniki Riratjingu prišli v to deželo z otoka Baralku, onstran morja. Ko umremo, se naši duhovi vračajo na Baralku. Djankawu je prišel sem v svojem kanuju s svojima sestrama in potem sledil jutranjo zvezdo od Yelangbara na vzhodni obali Arnhemske dežele. Hodili so skozi deželo in sledili oblakom dežja. Od njih smo se naučili imena vseh živih bitij v deželi in od njih smo se naučili zakone.

Seveda vam bodo Aborigini v drugih predelih Avstralije povedali različne zgodbe o svojem izvoru, o svojem življenju, o svojih običajih. Tako je v Zahodni Avstraliji stvariteljica dežja in svetlobe Wandjina. V Arnhemski deželi, Centralni Avstraliji in v New South Walesu je velikanska mavrična kača ustvarila poti skozi skale in gore, ustvarila pa je tudi reke."¹

Večina Aboriginov je prepričanih, da so njihovi predniki prišli v Avstralijo preko morja v času sanj. V zadnjem času nam podobne ugotovitve ponujajo tudi znanstveniki, saj so raziskovanja pokazala, da se je prva migracija v Avstralijo pričela že pred več kot 40 000 leti, in sicer iz jugovzhodnega azijskega prostora. Prvi, ki se je ukvarjal s prvotno migracijo Avstralije, je bil ameriški antropolog prof. Joseph Birdsell.² Po njegovem mnenju sta obstajali dve možni poti za migracijo. Prva naj bi potekala preko otočja Sulawesi do Sahulskega zaliva v bližini severozahodne Papue - Nove Gvineje. Druga, krajša, pa naj bi potekala preko otočja Timor do obale Kimberley v severni Avstraliji. Za svoja potovanja so ljudje uporabljali kanuje oziroma splave, ki so bili narejeni iz bambusa, ki sicer uspeva na Javi, ne pa v Avstraliji. Če je bilo tako, jim je bila zaradi tega onemogočena pot nazaj.

Znano je, da je moderni človek Homo sapiens v zgodnjem pleistocenu (pred okrog 40 000 leti) naseljeval predel v jugovzhodni Aziji in ob zahodnem pacifiškem obalnem področju. Znana so jamska najdišča Lang Rongrien na polotoku Tajlandu, Leang Burung na otoku Sulawesi v Indoneziji, na otoku New Britain in Matenkupkum na otoku New Ireland. Stoletja so skupine ljudi potovale in se premikale od otoka do otoka in tako prihajale vedno bližje avstralskemu kontinentu. Eden izmed vzrokov tedanjih premikov so bili zelo pogosti vulkanski izbruhi na otočjih jugovzhodne Azije, zato so si ljudje iskali varnejše domovanje. Potovanje oziroma premikanje pa jim je v tistem času omogočala precej nizka vodna gladina in zelo dobra vidnost, saj se je ogenj oziroma dim videl na kateri koli poti do Avstralije. Prvi naseljenci Avstralije so bili tako najzgodnejši svetovni popotniki. V tako zgodnjem obdobju človeške zgodovine

1 J. Isaacs, Australian Dreaming, 1980, 5.

2 J. Flood, Archaeology of the dreamtime, 1983, 34 ss.

je bila prilagoditev na tujem kontinentu v popolnoma novem okolju ena izmed važnejših dosežkov v zgodovini človeštva. V času prve poselitve avstralskega kontinenta sta bili flora in favna bistveno drugačni od sedanje. Podobno velja tudi za geomorfološko podobo in za vremenske razmere. Če vzamemo samo za primer tedanje vodovje, vidimo, da sta bili jezera Willandra in Mungo pred 30 000 leti polni sveže vode, v kateri je bilo veliko število raznovrstnih rib. Okrog leta 10 000, ko so se klimatske razmere spremenile, pa so se jezera začela izsuševati.

Arheološka izkopavanja ob jezeru Mungo leta 1974 so odkrila kamnite artefakte, školjčne lupine in sežgane človeške kosti, stare 26 000 let. Skrbna analiza je pokazala, da je bilo telo umrlega najprej sežgano, nato so sežgane kosti zdrobili in jih skupaj s pepelom shranili. Najdišče Mungo je zaenkrat eno najstarejših evidentiranih pokopov na svetu, kjer je bil pogrebni ritual izveden s sežiganjem človeških ostankov. V bližini so bili najdeni tudi kamniti artefakti, stari 32 000 let. Nadaleč stran od sežganega groba je bil najden skeletni grob, ki je bil posut z rdečo okro. Podobni pokopi iz istega časa so znani še iz drugih avstralskih najdišč, in sicer iz Queenslanda (Kenniff Cave), iz Victorije (Cloggs Cave), iz Zahodne Avstralije (Miriwun) in iz več najdišč Arnhemske dežele. V zadnjem času raziskujejo arheologi tudi naselbine oziroma tabore prvih naseljencev. Ena takšnih je bila ob jezeru Willandra, kjer so bila odkrita ognjišča. Človek, ki je tukaj prebival, je poznal kamnito, pa tudi koščeno orodje. Večino kamnitega orodja predstavljajo prodnjaki (choppers) in odbitki (scrapers). Sodeč po najdenih ostankih hrane v okolici jezera Willandra so se ljudje prehranjevali s školjkami, ribami, emujevimi jajci, s pticami, manjšimi živalmi, pa tudi z večjimi divjimi živalmi, kot so kenguru, divja mačka in vombat.³

Odkritje prve znane pleistocenske človeške lobanje na avstralskih tleh v južnem Queenslandu leta 1886 ni v tistem času vzbujala posebne pozornosti. Za pleistocensko so jo znanstveniki razglasili šele leta 1948. Lobanji, najdeni pri krajih Cohan (1925 leta) in Keilor (1940 leta), sta bili podobni prvi, tako imenovani talgajski lobanji. Leta 1967 je bilo v Kow Swampu odkrito največje pleistocensko grobišče na svetu. Človeške lobanje iz omenjenih najdišč se razlikujejo med seboj; ene so bolj robustne, arhaične (kot je to primer lobanj iz Willandre in Kow Swampa), druge pa so bolj gracilne, nežne (kot je primer iz najdišč Mungo in Keilor). To pa seveda pomeni, da so v času pleistocena bili v Avstraliji različni tipi *Homo sapiens*. Možno je, kot pravijo zagovorniki prve teorije, da sta dve različni skupini prišli na avstralski kontinent v različnih časovnih obdobjih in se kasneje med seboj pomešali. Druga teorija pa zagovarja možnost, da sta dve različni skupini ljudi prišli v Avstralijo v istem času, vendar pa so vstopili na avstralska tla na različnih mestih in se pozneje pomešali med seboj.⁴ Primerjave za gracilni tip človeka lahko najdemo v številnih azijskih hominidih iz časa poznega pleistocena. Tako lahko okostje iz Keilorja primerjamo s fosilnimi ostanki, najdenimi na Kitajskem (Liukiang in Chou-k'ou-tien) iz leta 18.000 pr. n. š., najdemo pa jih tudi v jugovzhodni Aziji (Niah na otoku Sarawaku) in so datirana v čas pred 40.000 leti. Zelo dobra primerjava za robustni tip človeka je v *Homo erectus* iz Jave oziroma v *Sinanthropus* ali Pekinškem človeku iz jame pri Peking, ki je datiran v čas izpred 300.000 do 500.000 let. Vez med *Homo erectus*om in *Homo sapiens*om je Solo človek iz Jave, ki bi lahko bil prednik robustnega tipa človeka. Raziskave so potrdile, da je robustni tip starejši od gracilnega in da je tudi prej stopil na avstralska tla kot gracilni človek. To se je zgodilo nekako pred 70.000 leti.⁵

V Avstraliji je znanih več pleistocenskih najdišč. Med njimi so najpomembnejša Cape York, Arnhem Land, Kimberly, Mount Newman, Devil's Lair, Upper Swam, Kenniff Cave, Burrill Lake, Bass Point, Wallen Wallen Creek, Cranebrook, Lake

³ W. Shawcross, *Skeletons in the Sand*, Geo 3, 1981, 27-49.

⁴ A. A. Abbie, *The Original Australians*, 1969.

⁵ L. Larnach, *The origin of the Australian Aboriginal*, *Archaeology and Physical Anthropology in Oceania*, vol. 9 (3), 1974, 206-13.

⁶ A. G. Thorne, *Regional continuity in Australian Pleistocene hominid evolution*, *American Journal of Physical Anthropology*, vol. 55, 1981, 337-49.

George, Kangaroo Island in Koonalda Cave. Med najstarejše najdišče sodi Cranebrook (New South Wells), kjer so bili najdeni kamniti artefakti, stari več kot 40 000 let. Ornamentirani košeni in kamniti izdelki iz jame Devil's Lair (Zahodna Avstralija) so stari 30 000 let. Med najstarejša kamnita orodja na svetu sodijo kamnite kladivaste sekire, izdelane v pecking tehniki, ki so bile najdene v različnih predelih dežele Arnhem (Severni teritorij). Med zgodnja avstralska orodja sodi tudi tako imenovana kartanska kamnita industrija, ki je bila razširjena na otoku Kanaroo.

Pred 20.000 leti se prvi ljudje na novem kontinentu niso samo uspešno adaptirali, začeli izdelovati kamnita orodja in skrbeli za prehrano, ampak so veliko svojega časa namenjali duhovnemu življenju, ki se odraža predvsem v skalnati umetnosti. V jami Devil's Lair so ohranjeni 20.000 let stari sledovi gravur v kamnu. Podobne gravure so tudi v Ingaladdiju (Severni teritorij). Gravure, imenovane tudi petroglifi, so tudi v Cleland Hillsu nedaleč od naselja Puritjara (Zahodna Centralna Avstralija), ki sežejo v čas 22.000 let nazaj. Gravure predstavljajo šestnajst obrazov, manjše velikosti (širina 10 do 20 cm, dolžina 30 cm), z narisanimi očmi, nosom in ušesi, ki jih znanstveniki pripisujejo človeškim portretom. Podobne tem gravuram so bile najdene tudi v Pilbari (Zahodna Avstralija). V Ingaladdi so narejene gravure v skalnato steno z motivom živalskih sledi, človeških in živalskih stopal ter linearnih brazd. V Early Man najdišču (Severni Queensland) so motivi gravur v obliki krogov, linij črt in ptičjih sledov. Najnovejše raziskave datiranja teh skalnatih gravur s tako imenovano CR (catio - ratio) metodo so pokazale starost 31.500 let.

Poleg graviranja so prvotni Avstralcji skalnate stene tudi poslikavali. V deželi Arnhem (Severni teritorij) je znanih nekaj nad tisoč poslikanih sten. Te poslikave imajo pečat zgodnjega dinamičnega stila največkrat s portreti živali, kot so kenguru, valabis, emu, ekidna, tasmanški tiger in tapir. Datacijo teh poslikav lahko vezemo na te poslikane živali, saj so mnoge izmed teh v Avstraliji izumrle že pred 18.000 leti. V tem dinamičnem stilu so poslikane tudi scene ljudi in živali v naravni kompoziciji vsakdanjega življenja, kot je ples ali na primer lov na kenguruje. Scene so prepolne ekspresivnih momentov, zato tudi poimenovanje dinamični stil, ki je znan tudi pod imenom Mimi umetnost. Zelo podobna zgodnji Mimi umetnosti je stenska poslikava figur, znana pod imenom Bradshaw figure, iz najdišča v Kimberleyu. Figure so slikane z rdečo okro oz. pigmentom; visoke so od 25 do 30 cm. Oboje - Mimi in Bradshaw - figure imajo na glavi pokrivalo, na laketi obročke; oblečene so v krila, v rokah pa držijo sulico ali bumerang. Proti koncu pleistocena se pojavijo Yam figure. Yam je posebna vrsta rastline, ki postane proti koncu pleistocena pomemben del prehrane. Skupaj s figurami Yam se pojavi tudi slikanje mavrične kače (Rainbow Serpent), ki je časovno najdalj trajajoči dokumentiran mit na svetu. V jami Koonalda (Južna Avstralija), ki je bila poseljena med 24.000 in 14.000 leti pr. n. š., je skalnata stena, okrašena v tako imenovanem makaroni stilu. Podobno je okrašena tudi jama Snowy River. Zanimivo je to, da sta obe jami v popolni temi in da sta verjetno rabili za skrivne rituale.⁶

Avstralski domačini so iz časa sanj ohranili tudi legende o gigantskih mitičnih bitjih. Nekatere med njimi se izročajo in pripovedujejo iz roda v rod in sežejo več kot 15.000 let nazaj. Ena od takih zgodb govori o lovu na velikanskega kenguruja z ognjem in orožjem.

„Pred mnogimi leti so se ljudje utaborili ob rekah Lachlan in Murrumbidgee. Dan je bil vroč in ljudje so počivali. Nenadoma so zagledali velikanske kenguruje. Taborišče je oživel in ljudje so si poiskali skrivališča v grmovjih. V tistem času človek še ni imel orožja. Kenguruji so se brez usmiljenja pomikali skozi grmovje in pri tem pobijali ljudi. Ko so odšli, je ostalo le nekaj preživelih, ki jih je poglavar zbral na posvet, in začeli so razmišljati o obrambi pred živalmi. Pri tem so se domislili, da se kot orožje

lahko uporabljajo palica, ščit in bumerang, kar se uporablja še danes. Mnogo mladih žena je izgubilo otroke, zato so se domislili in začeli delati varne zibelke iz drevesnega lubja.

Virroowaa, najpametnejši mož, je sklenil prositi za pomoč Velikega duha. Da bi to lahko naredil, je moral svoja prsa poslikati z znamenji iz bele glin, ki pa se je nahajala na obrežju reke, kjer so taborili velikanski kenguruji. Virroowaa je pogumno prečkal ravnino pred reko in pri tem našel veliko rjavo goano, ki jo je ubil in se z njeno maščobo namazal po telesu, se povaljal po prahu, da je bil rjav kot zemlja. Nabral je listnate veje in jih, ko se je premikal, držal pred seboj. To je bilo prvič, da se je človek zamaskiral. Tiho se je približal kengurujem in ukradel glino na obrežju reke. Namazal se je z glino in napravil skrivna znamenja, ki ga bodo privedla do Velikega duha. Takrat pa je začel pihati vetrič, ki se je sčasoma spremenil v neurje in je povzročil požar. Kenguruji, ki so se spet pojavili na horizontu, so se začeli pred ognjem umikati. Ko se je Virroowaa vrnil v taborišče, je našel umirajočega poglavarja; takoj ga je poslikal s skrivnostno glino in s tem je moč Velikega duha prešla v njegovo telo. Stari mož je spregovoril. Povedal je, da bodo veliki kenguruji nekega dne premagani. Vsak mož pa mora poskrbeti za orožje in za to, da bodo družine na varnem. Ljudje ne bodo več slabotni kakor so bili nekoč.⁷

Pred približno 50 000 leti, ko so prvi naseljenci prihajali v Avstralijo, so tu bile orjaške živali (megafauna), kot so *Rhinocerotus diprotodon*, orjaški kenguru (*Procoptodon*), orjaški wallabies (*Protemnodon*), veliki wombat (*Phascogale*), orjaška ekidna (*Zaglossus*), masivna goana (*Megalania*), veliki emu (*Dromornis*), velikanski lev (*Thylacoleo*), ki pa so začele misteriozno izginjati nekako pred 15 000 leti. Vzrok je verjetno v spremembi vremena, precej pa je k temu pripomogel človek kot lovec.

Zgodbe iz časa sanj in znanstvena raziskovanja potrjujejo, da so ljudje in orjaške živali živeli pred več tisočletji istočasno. Raziskovanja nekdanjih taborov ob jezerih Menindee (New South Wales), Lancefield Swamp (Victoria) in Lime Springs (New South Wales) so potrdila zgodbe iz časa sanj, saj so poleg človeških sledov bile najdene tudi kosti orjaških živali.⁸

Nekako pred 15 000 leti se je začela spreminjati klima, vegetacija in favna. Avstralski kontinent je doživljal nenavadne spremembe. Ob koncu ledene dobe se je začela temperatura dvigovati in s tem v zvezi se je začelo dvigovati tudi morje, kar je povzročilo, da se je obalno področje potopilo in nastali so otoki. Tako je v tem času nastal naprimer otok Keppel, ki je bil približno 5000 let izoliran, nastala je Tasmanija, ki je bila izolirana 8000 let. Okrog leta 5000 pr.n.š. se pojavi novejša kamnita industrija manjših orodij, kot so šilo, rezila in široke sekire. Okrog leta 3000 se pojavi v Avstraliji pes Dingo, kar je povezano s prihodom novih ljudstev. Lingvistična raziskovanja so namreč dala zanimive ugotovitve. Ko so pred 200 leti Evropejci začeli naseljevati Avstralijo, so se domačini ločili med seboj tudi po jezikovnih skupinah. Takrat je bilo znanih približno dvesto različnih jezkov, ki imajo izvor v tako imenovanem protoavstralskem jeziku. Težko je reči, ali je ta protoavstralski jezik tisti, ki je prišel z Dingingom, torej s prihodom novih ljudstev, ali je to jezik, ki so ga govorili ob jezeru Mungo pred 30.000 leti. V Avstraliji sta danes znana dva glavna jezika. Med seboj so si zelo podobni jeziki južne Avstralije, to so Pama-Nyungan jeziki in jeziki severne Avstralije, to so non-Pama-Nyungan jeziki. Slovnico se oba jezika razlikujeta med seboj, imata pa genetično povezavo, torej skupen izvor v tako imenovanem protoavstralskem jeziku. Znanstvena lingvistična raziskovanja so potrdila, da med jeziki Avstralije in zunaj Avstralije (npr. z jeziki Papue New Guinea, z jeziki Azije ali z dravidskimi jeziki južne Indije) ni nobene genetične zveze, čeprav včasih zaznamo neko podobnost.

Podoben pes kot je Dingo je poznan tudi v Indiji in v jugovzhodni Aziji. Ker se je Dingo pojavil tudi v Avstraliji, raziskovalci sklepajo, da sta bili v predneolitskem času

7 C. W. Peck, *Australian Legends*, 1933.

8 P. P. Gorecki, D. R. Horton, N. Stern, R. V. S. Wright, *Coexistence of humans and megafauna in Australia, Archaeology in Oceania*, vol. 19 (3), 1984, 117-19.

dve migracijski poti v Avstralijo. Ena naj bi potekala skozi avstralski sever v deželo Arnhem; ti ljudje so kot orodje uporabljali predvsem šila. Druga pot naj bi potekala skozi severozahodno obalo; ti ljudje so kot orodje uporabljali predvsem rezila. Tako je indijski subkontinent bil verjetno domovina tistih, ki so uporabljali rezila in ki so prinesli v Avstralijo psa Dinga. Tisti, ki so uporabljali šila, pa so verjetno prišli iz Japonske in severovzhodne Azije.⁹

V tem času so na avstralskem kontinentu nastajala že prava naselja. Tako so ob jezeru Condah in ob Condah Swampu (Victoria) bile vasi s kamnitimi hišami, v obliki črke U, ki so bile visoke en meter, v premeru pa so merile tri metre. Obe vasi sta stari približno 3500 let. Ljudje v teh naseljih so se ukvarjali predvsem z gojenjem in lovljenjem jegulj. V naseljih blizu krajev Mount William in Toolondo so imeli domačini izdelan vodni kontrolni sistem za lovljenje jegulj. Obalne vasi pri Currarongu, jama v Durrasu in Wattamolla pri Sydneyu so bile specializirane za lovljenje rib in školjk.

Delo je bilo deljeno; moški so lovili ribe s sulicami, ženske pa školjke s trni in vrivico. V teh naseljih je bilo precej obdelanega kamnitega orodja, orodja iz školjk in koščenega orodja.

Ta tako imenovana ribiška naselja so bila na avstralskem kontinentu izjema, saj je bila večina naselij le prehodnega značaja, brez stavbnih konstrukcij. Aborigini so bili namreč ves čas nomadi in so se selili po določenem času bivanja na enem mestu spet drugam in prav iz tega razloga se tudi gradbeništvo ni moglo razviti. Presenetljivo je tudi dejstvo, da v Avstralijo s prihodom novih priseljencev niso prodrli novi elementi, kot so stalna naselitev na enem mestu, arhitektura, udomačevanje živali, poljedelstvo, lončarstvo itd, torej elementi značilni za vse kamenodobne kulture sveta. Če vzamemo samo za primer najbližjo Avstraliji Papuo Novo Gvinejo, so tamkajšnji prebivalci že okrog leta 9000 pr.n.š. poznali udomačevanje živali (svinja), obdelovali so polja, razvili so vodni sistem za namakanje polj, gradili hiše in živeli v vaški skupnosti. Pri tem je zanimivo tudi otočje Torres Strait, ki je bilo v tistem času nekakšna vez med Papuo in Avstralijo. Vzhodno otočje je poznalo poljedelstvo, torej je bilo kultivirano, zahodno pa ne, saj je v tem delu otočja bilo hrane za preživetje dovolj (morska hrana). Primer kaže, da se je takratni človek prilagajal predvsem okolju in s tem ustvarjal svoj način bivanja in življenja. V tistem času so obstajale vezi med Aborigini in prebivalci otočja Torres Straita, kot tudi z nekaterimi indonezijskimi ribiči, vendar te vezi niso bile nekaj stalnega in globjega, da bi korenito spremenile način življenja Aboriginov. Obstaja prepričanje, da novi element, kot je na primer poljedelstvo, ni moglo prodreti v Avstralijo, kajti Aborigini naj bi bili sovražno raspoloženi do novodošlecev. V vsakem primeru je zveza Aboriginov z zunanjim svetom variirala od pokrajine do pokrajine in od časa do časa. Tako so Aborigini od drugih prevzeli outrigger kanu, ribje trnke, tehniko pletenja; vpliv je posegel tudi v njihovo umetnost (izdelovanje lesenih skulptur) in v rituale. Tako je bil na obali Cape Yorka močan vpliv iz Papue predvsem v kajenju pipe, žvečenju tobaka, v poznavanju outrigger kanuev. V Papui in Torres Straitu so ljudje, kot na vseh kontinentih sveta, skozi ves postglacialni čas, uporabljali za lov lok in puščico. To orožje ni nikoli prišlo v Avstralijo, saj so domačini za lov in ribolov uporabljali le sulico, verjetno iz čisto praktičnih razlogov, ker ima sulica pri lovu na velike živali večji efekt kot puščica.

Pri ekonomski sliki pa ne smemo gledati samo na zunanje vplive, ampak moramo upoštevati tudi stanje možnosti razvoja na domačih tleh, kot tudi dejstvo, da je Avstralija eden najbolj muhastih kontinentov na svetu. Kar se tiče udomačevanja živali, se to ni moglo zgoditi iz preprostega razloga, ker tašnih vrst živali, kot so svinje, krave, koze in kokoši v Avstraliji ni bilo. Prav tako Avstralija ni domovina koruze, ječmena ali pšenice. Poznana je bila le ena vrsta žitaric, to je panicum, ki se je adaptirala na suho zemljo. Te žitarice niso namensko sejali, ampak so jo v predelih, kjer je rasla, poželi s kamnitimi noži. Za mletje te žitarice, pa tudi za mletje sadja in raznih orešchkov, so uporabljali kamnite žrmlje. Da načrtno obdelovanje polj ni

zaživel, je vzrok verjetno v zadostni naravni prehrani. Na tropskem severu je bilo v izobilju morske hrane, raznih sadežev, gomoljev, divjih žitaric, razvit je bil tudi lov na divje živali. V centralnem in južnem delu kontinenta pa praktično ni bilo rastline, ki bi jo lahko kultivirali. Le ob rekah Darling in Cooperis je uspevalo divje proso, ki so ga intenzivno pridelovali. To je bil nekakšen zametek agrikulture. Vzrok, da se poljedelstvo ni razmahnilo, je v samem nomadskem življenju Aboriginov. Posamezne skupine so se pomikale do 500 km na leto, včasih pa se je zgodilo, da se je kakšna skupina selila iz kraja v kraj tudi do devetkrat v treh mesecih. Ker je Avstralija zelo suh in vremensko zelo spremenljiv kontinent, se je način življenja prilagajal predvsem zunanjim okoliščinam.¹⁰

Aborigini so med seboj zamenjevali različne dobrine, pri tem so mišljene tako materialne kot duhovne. Trgovske poti, ki so križale kontinent podolgem in počez, kažejo, da posamezne skupnosti Aboriginov niso bile osamljene, temveč so bile socialno in ekonomsko med seboj povezane. Zelo razširjeno je bilo trgovanje s tobakom oziroma narkotično rastlino pituri, katere domovina je jugozahodni Queensland in centralna Avstralija. Pituri so mešali z alkalinom in ga v glavnem uživali kot tobak, ki je deloval kot stimulativno sredstvo na dolgih potovanjih in pri raznih obredih. Prav tako so trgovali s kamnom, primernim za izdelovanje različnih artefaktov. Najbolj znan rudnik vulkanskega zelenega kamna je bil v Mount Williamu, od koder so kamen razpošiljali daleč naokrog. Pigmente okre, ki so se uporabljali za kozmetične namene, za okraševanje telesa in artefaktov ter za poslikavanje skalnatih sten v jamah, so pridobivali v rudnikih, kot sta Mount Rowland (Tasmanija) in Wilgie Mia (Zahodna Avstralija), in jih razpošiljali naokrog.

Tehnika zidanja je bila za Aborigine neznanka, prav zato tudi niso ustvarjali monumentalnih velikih objektov, kot so to npr. megalitski grobovi ali pa piramide, ki so večinoma nastali pod vplivom religije. Religija je pri Aboriginih zavzemala drugačno formo, saj je bil center za opravljanje religioznih obredov zemlja. To pa pomeni, da prostor za opravljanje obredov ni bil zaznamovan s formalno strukturo, kajti zemlja je bila neke vrste katedrala. Prostor, kjer so se opravljal obredi, je bil skromno zaznamovan z znamenji kar na naravnih tleh ali na drevesih. Znamenje je ponavadi predstavljal ornament v obliki geometrijskega linearnega motiva, narejen s kamnitim orodjem, ali pa je bilo takšno mesto zaznamovano z večjimi kamni, ki so bili razporejeni v krogu, koridorju ali pa so bili samostojno stoječi.

Vsekakor je za poznavanje umetnosti Aboriginov pomembno vedeti, da je njihova umetnost, povezana z obredi in rituali, del religioznega življenja, in da nikoli ni bila umetnost zaradi umetnosti. Skozi slikanje, glasbo in ples so se pripovedovale zgodbe iz časa sanj. Tud v tem mlajšem času je bilo v ospredju poslikavanje skalnatih sten v jamah ali pa tudi na prostem. Največ takšnih najdišč je v severnem delu Avstralije. Še nedaleč nazaj je bilo takšno slikanje označeno kot primitivno, nepomembno, danes pa je ta umetnost poslikavanja skalnatih sten priznana kot najbolj kvalitetna umetniška zapuščina tega sveta. Ena najbolj znanih poslikav tega časa so figure Wandjina v Zahodni Avstraliji in slikarje iz Grampiansa v Victoriji. Najbolj barvita "galerija" je v pokrajini Cobar (New South Wales), kjer naslikane majhne rdeče in bele figure plešejo okrog kamnitih sten. Prav tako lepe so skalnate poslikave v Kimberleyju (Severni teritorij) in na polotoku Cape York, kjer naturalistične slike prikazujejo živali, rastline, ljudi in ptice. Nasprotno tem poslikavam se ob obali New South Walesa pojavljajo na kamnito podlago vgravirane človeške in živalske figure v naravni velikosti. Gravure v Woodstocku prikazujejo tako imenovani dramatični kompoziciji ljubezenske pare, bežeče in plesoče figure. V Central Highlandu (južni Queensland) so posebne stenske gravure s tako imenovanimi šablonami in prikazujejo človeške roke in noge, kamnita orodja ter bumerange.

10 R. Kimber, *Beginnings of farming, Mankind* vol. 10 (3), 1976, 142-50. J. Flood; *Archaeology of the dreamtime*, 1980, 229-245.

V Avstraliji je doslej znanih več kot 50 000 arheoloških najdišč. Največ jih pripada zadnjim tisočletjem. Večina najdišč leži ob morski obali, na ducate jih je ob bregovih rek, na stotine je poslikanih ali graviranih skalnatih sten v jamah, ki pa lahko kažejo tudi kakšne druge znake človekovega bivanja v njih. Večina odkritih najdišč pa ima zelo malo ohranjenih materialnih ostalin. Vzrokov za to je več. Med prvimi je gotovo to, da so Aborigini daleč pred vsem dajali prednost duhovnemu življenju, tudi pred materialnimi dobrinami, med drugim pa tudi to, da so bili Aborigini nomadi, ki so se ves čas selili iz kraja v kraj in nosili s seboj samo najnujnejše stvari. Za Aborigine torej velja, da so ljudstvo, ki je bilo zelo revno v posedovanju materialnih dobrin, toda zelo bogato v duhovnem življenju.

DREAMTIME - ODER DIE ÄLTESTE VERGANGENHEIT DER AUSTRALISCHEN ABORIGINEN

Zusammenfassung

Dreamtime oder die Zeit der Träume ist der Schlüssel zum Verständnis der Gedankenwelt der australischen Aboriginen. Parallel zu den Begriffen hier und jetzt besteht für sie noch die Traumzeit, die schon eine uralte Vergangenheit, ein zeitloses Zeitalter ist, das immer, und auch jetzt, anwesend ist. Das ist eine zeitlose Erfahrung, die die Vergangenheit mit der Gegenwart verbindet, die gleichzeitig mit der Zukunft verbunden ist. Die Vergangenheit ist für die Aboriginen ewig, unendlich und unveränderlich.

Die erste Migration nach Australien fing vor schon mehr als 40.000 Jahren an, und zwar verlief sie vom südöstlichen asiatischen Gebiet aus, über die Inselgruppen Sulawesi und Timor, bis zur nördlichen australischen Küste. Jahrhundertlang wanderten und bewegten sich verschiedene Gruppen der Menschen von einer bis zur anderen Insel und so näherten sie sich immer mehr dem australischen Kontinent. In einem so frühen Zeitalter der Menschengeschichte war die Anpassung auf einem fremden Kontinent und in einer ganz neuen Umwelt eine der wichtigsten Leistungen in der Geschichte der Menschheit. Am See Mungo wurden die verbrannten Menschenknochen entdeckt, was zunächst eine der ältesten evidentierte Bestattungen ist. In der Nähe gefundene Artefakte sind 23.000 Jahre alt. Der größere Teil der ältesten Gräberfelder in Australien (Kenniff Cave, Cloggs Cave, Miriwn, Arnhem Land, Kow Swamp, Willandra, Kaylor) hat Skelettgräber. Die Menschenschädel unterscheiden sich voneinander; einige sind robust - archaisch, einige aber schmal - grazil. Das bedeutet, daß es im Pleistozän in Australien verschiedene Typen von Homo sapiens gab. Die Untersuchungen haben ergeben, daß der robuste Typ älter als der grazile ist, und daß der robuste Typ auch früher den australischen Boden betreten hat. In Australien gibt es im Pleistozän viele bekannte Fundorte (Cape York, Arnhem Land, Kimberly, Mount Newman, Devil's Lair, Upper Swam, Kenniff Cave, Burril Lake, Bass Point, Cranebrook, Kangaroo Island, Koonalda Cave), wo die Stein- und Knochenartefakte gefunden wurden.

Das geistige Leben spiegelt sich zu dieser Zeit vor allem in der Felsenkunst. In einigen Höhlen (Devil's Lair, Clelen Hills, Pilbara, Ingaladdi, Early Man) sind an den Felswänden die Spuren der Gravuren erhalten geblieben, die von den Fachleuten auf die Zeit vor 31.500 Jahren zurückdatiert werden. Außer der Gravierung war auch die Bemalung der Felswände bekannt. An den Felswänden sind die Szenen aus dem alltäglichen Leben gestaltet (Mimi Kunst), die Figuren (mit dem roten Ocker gemalt), die mit Kopfbedeckungen und Ellbogengürteln versehen sind; sie haben Röcke an und in der Hand halten sie eine Lanze oder einen Bumerang (Bradshaw Figuren). Gegen Ende des Pleistozäns kommen die Yam Figuren und die Regenbogenschlange zum Vorschein. Vor ungefähr 15.000 Jahren fingen auf dem australischen Kontinent die ungewöhnlichen Veränderungen an, die mit dem Steigen der Temperatur verbunden wurden. Um 5000 v. Chr. kommen in Australien neue Völker zum Vorschein, mit ihrer Ankunft auch die neuere Steinindustrie der kleineren Werkzeuge, wie Ahlen, Klingen und Beile sind. Zu dieser Zeit sind auf dem australischen Kontinent bescheidene Siedlungen vor allem an der Küste entstanden. Die Mehrheit der Siedlungen hatte nur einen übergehenden Charakter, denn die Aboriginen als Nomadenvolk wanderten nach einer bestimmten Zeit des Aufenthalts an einer Stelle in einen anderen Ort, deswegen hatte sich das Bauwesen nicht entwickelt. Auch die Elemente, die für alle Kulturen der Steinzeit auf der Welt charakteristisch sind (feste Besiedlung, Architektur, Tierzähmung, Ackerbau, Töpferhandwerk), haben sich in Australien nicht entwickelt. Der Grund dafür ist das nomadische Leben, aber auch trockenes und unbeständiges Wetter, so daß sich die Lebensweise vor allem den äußeren Umständen angepaßt hat. Wenn man die Kunst der Aboriginen kennen will, muß man wissen,

daß ihre Kunst ein Teil des religiösen Lebens ist, daß sie mit Zeremonien und Ritualen verbunden ist, und daß sie nie die Kunst für die Kunst war. Durch Malen, Musik und Tanz wurden Geschichten aus der Zeit der Träume erzählt. Auch in dieser jüngeren Zeit war im Vordergrund die Bemalung der Felswände in den Höhlen, die als die Qualitäts-Kunstnachlassenschaft dieser Welt bezeichnet wird. Eine der bekanntesten Bemalungen aus dieser Zeit sind die Figuren Wandjina in Westaustralien und die Malereien aus Grampians in Victoria, sehr schöne Wandbemalungen gibt es auch in Kimberlay und in Cobar.

POSLEDICE SPREMENB V DRUŽBENEM USTROJU KITAJSKJE ZARADI VPLIVA ZAHODNIH GOSPODARSKIH IN DUHOVNIH SMERNIC

Jana Rošker

Preden bom začela obravnavati zgoraj navedeno tematiko, bi rada vsaj na kratko orisala nekaj bistvenih metodoloških problemov, s katerimi se sooča vsak, kdor poskuša z metodami zahodne znanosti prodreti do določenih dejstev o izvenevropskih kulturah. Pri tem se namreč vedno pojavlja nevarnost nereflektiranega oziroma enostranskega dojemanja tuje stvarnosti, ki se kaže že v samih jezikovnih, s tem pa tudi v miselnih in duhovnih strukturah. Tako prihaja pri tem velikokrat do deformacije pri interpretaciji posameznih zgodovinskih dejstev, pa tudi samega zgodovinskega procesa. Takšne deformacije pa nastanejo v veliki meri tudi pri vsakem poskusu zgodovinske analize, in sicer prav zaradi nepremišljene uporabe zahodnih metodoloških kriterijev in kategorij, saj so le-te same po sebi plod čisto določenega zgodovinskega procesa in čisto določene, z njim najtesneje povezane družbene ureditve. Tudi vzorci zgodovinskih raziskav samih se namreč osmerjajo po paradigmah, ki izhajajo iz lastne zgodovine.

Če se hočemo kljub tej problematiki dokopati do kolikor toliko veljavnih hipotez, se nam bo to posrečilo samo pod pogojem, da pazljivo in temeljito obravnavamo zakonitosti specifično imanentne logike, ki vlada v kulturnem krogu, ki je predmet raziskave. Pri tem moramo upoštevati vse karakteristike, ki jo ločujejo od zakonitosti naše duhovne in življenjske stvarnosti.

S pričujočim kratkim pregledom določenega obdobja modernejšje kitajske zgodovine bi rada nakazala vsaj nekaj bistvenih smernic, ki so - če jih opazujemo s stališča sodobne kitajske stvarnosti - privedle do nekaterih bistvenih sprememb v sedanjem ustroju kitajske družbe. Te smernice izhajajo iz tiste menjave tradicionalnih kulturnih, socioloških in zgodovinskih vrednot, do katere je prišlo na Kitajskem v času ekspanzivnega vdora zahodnih gospodarskih, s tem pa tudi kulturnih in miselnih vplivov v vse ravni kitajske stvarnosti. Ševeda je v časovno in vsebinsko ozko začrtanem okviru tega razgovora težko podati kakršno koli poglobljeno analizo tega vprašanja, kljub temu pa se mi zdi pričujoča tema zanimiva za vsakogar, ki je navajen kritično razmišljati v kontekstih zgodovinskih razmerij, ker menim, da nam lahko odpre obilo novih pogledov na določena vprašanja, ki se na eni strani vedno znova pojavljajo pri vsakem raziskovalnem zgodovinskem delu, na drugi strani pa skozi širjenje tega splošnega obzorja nudi tudi pomoč v okviru možnosti za bolj diferencirano interpretacijo posameznih zgodovinskih dejstev.

Pri tem namreč ne gre samo za fenomen, ob katerem opazimo, da se določene bistvene značilnosti zgoraj omenjenih menjav na vseh ravneh družbene stvarnosti pojavljajo v zgodovini tako rekoč vseh dežel tako imenovanega tretjega sveta, potem ko so se bile le-te prisiljene soočiti z zahodnim kapitalom v vseh njegovih pojavnih oblikah, ampak jih lahko z določenimi, modifikacijami opazamo tudi med posameznimi ključnimi obdobji oziroma razponi lokalno-teritorialne narave v zgodovinskem procesu našega lastnega kulturnega kroga.

Ravno ta vidik pa tvori - mimogrede rečeno - po mojem mnenju tudi edino moralno oz. etično opravičilo vsakega evropskega raziskovalnega dela, katerega predmet je katerikoli izvenevropski kulturni krog. Zato bi morala vsaka tovrstna raziskava iskati svoj najpomembnejši cilj in smoter predvsem v boljšem in globljem razumevanju lastne tradicije, saj nam spoznanje in študij vsake drugačnosti omogoča predvsem določeno mero "zdrave distance" skozi katero nam je potlej mogoče opazovati veliko prvin, ki so se nam poprej zdele same po sebi umevne, v novi luči in iz povsem novega zornega kota.

Razen tega se mi zdi ta tema zanimiva tudi zaradi tega, ker obdobje, ki ga tukaj obravnavamo in ki je trenutno že vidno v kontekstu zgodovinskih dimenzij, v marsikaterem pogledu spominja na trenutno kitajsko stvarnost. Kot vemo, je ta dežela nekaj let po ustanovitvi Ljudske republike Kitajske leta 1949 iskala rešitev iz vseobsegajoče krize predvsem v naslonitvi na stalinistični režim pod "bratskim" okriljem SZ. Ko pa je med obema državama prišlo do političnega razkola (v letih 1958-1968), se je Kitajska pričela tako v gospodarskem kot v političnem in ideološkem pogledu vse bolj zapirati. To materialno in tudi duhovno zapiranje Kitajske na vseh ravneh družbene stvarnosti pa je v marsikaterem pogledu - če smo seveda sposobni opazovati preko formalnih, velikokrat celo samo terminoloških sprememb - spominjalo na tradicionalni konfuciantistični in predvsem po smrti Mao Zedonga ter po političnem padcu njegovega ideološkega naslednika Hua Guofenga se je Kitajska pod vodstvom reformske politike Deng Xiaopinga pričela ponovno v vseh pogledih odpirati zunanemu svetu. V zvezi s tem je prišlo seveda ne samo do znatnih zahodnih gospodarskih naložb, ampak tudi do revolucionarnega preobrata v samem načinu proizvodnje in uprave, v političnih in ideoloških smernicah ter do bistvenih sprememb v sociološkem ustroju Kitajske. Vsi ti preobrati in njihove posledice pa, kot rečeno, kažejo veliko bistvenih značilnosti, ki so se prvkrat pojavile že med prvim širokim odpiranjem Kitajske evropskim vplivom ravno v obdobju, o katerem želimo govoriti, se pravi na koncu 19. in vse do poznih 30. let našega stoletja.

Vsi stiki s kulturnimi krogi, katerih izhodišče tvori tako tradicionalni način proizvodnje kot tudi miselnost, ki se ob klasične evropske bistveno razlikuje, so mogoči edino na podlagi vsaj osnovnega poznavanja teoretičnega ozadja sociokulturnih odnosov, ki predstavljajo poglobitveni kriterij delovanja njihove družbene stvarnosti.

Poglejmo torej na kratko in v grobih potezah, kakšen je bil socialni ustroj tradicionalne Kitajske, preden je prišlo do družbeno relevantnih stikov z zahodnim svetom.

Kitajska, predvsem območje, ki velja za t. i. "zibelko kitajske kulture", to je območje ob reki Huang he (Rumeni reki), sodi med dežele s t. i. azijskim načinom proizvodnje. Vse od prvih začetkov tega, kar imenujemo kitajska kultura oz. civilizacija, t. j. od stalne naselitve prebivalstva in tvorbe prvih fevdalnih držav, je bila pretežna večina tamkajšnjega prebivalstva kmečkega izvora. Kmetom je vladalo lokalno plemstvo z različnimi stopnjami teritorialne oblasti. Geografske meje po navadi niso bile jasno začrtane.

Prvi mogočnik, ki je združil vsekitajsko državo pod svojo vlado, je bil Qin Shihuang, ki je leta 256 pr. n. št. ustanovil dinastijo Qin, se oklical za prvega cesarja te mogočne države in s tem naredil konec prejšnjim lokalnim fevdalnim deželnim oblastem. Centralna vladavina se je z občasnimi krajšimi prekinitvami obdržala tudi po padcu njegove in po pričetku naslednje dinastije Han (206 pr. n. št. - 220) ter vse do konca 19. in do začetka 20. stoletja.

Po ustanovitvi vsekitajske države je imel največjo oblast v rokah cesar, ki je predstavljal ne samo najvišjo politično, temveč tudi najvišjo kulturno avtoriteto Kitajske. Agrarno državo je upravljal birokratski aparat, katerega uradniki so prihajali iz sloja veleposestnikov. Ta sloj, ki ga zaradi pomanjkanja ustreznjšega izraza v sinologiji imenujemo "gentry", je bil v sociološkem pogledu sestavljen iz peščice velikih družinskih klanov. Jedro vsakega klana je živelo na svojem veleposestvu, katerega zemljo so obdelovali kmetje. Pri teh ni šlo več za tlačane, ampak za neke vrste zakupnike, ki jih je z veleposestnikom vezalo pogodbeno razmerje. Lastništvo zemlje, ki je predstavljal edini družbeno relevantni kapital tradicionalne Kitajske je dajalo temu sloju ekonomsko oblast, hkrati pa so taisti klani imeli tudi politično oblast, saj so bili vsi, tudi najvišji državni uradniki, člani gentryjskih klanov. Najbolj nadarjeni sinovi teh klanov so se od mladih nog morali posvečati študiju konfucianskih klasikov, ki so tvorili temelje državne ideologije in političnih teorij, ter se navadno takoj po

polnoletnosti naselili ali pa v glavnem mestu lastne province, kjer so opravljali različne upravne in politične funkcije. Manj nadarjeni sinovi so ostajali na posestvu ter se ukvarjali z upravljanjem in ohranitvijo družinskega kapitala.

Članom ostalih slojev je bila politična kariera tako rekoč onemogočena. Kmetje niso imeli ne časa ne finančnih sredstev, s katerimi bi svojim otrokom lahko omogočili dolgoletno, za to kariero nujno potreben študij konfucianskih klasikov. Trgovci pa so v tem sistemu bili odrinjeni na najnižjo stopničko družbene hierarhije, zakaj celoten gentryjski sloj je budno vzdrževal svoj monopol nad politično in ekonomsko oblastjo. Tako so uradniki z izdajo različnih zakonov in pravilnikov trgovcem onemogočali razvoj večjega kapitala, razen tega pa se nobenemu članu trgovskega stanu praviloma ni posrečilo priti do kakršne koli politično povezane uradniške službe. Za nastop takšne službe je namreč vsakdo med drugim potreboval tudi priporočilno pismo katerega visokih uradnikov, ti pa so svoje kandidate seveda vselej izbirali iz vrst lastnega, t. j. gentryjskega sloja. Za nemoteno delovanje tega sistema je bila seveda potrebna tudi močna družinska zavest o medsebojni odvisnosti posameznih članov vsakega klana, povezana s čutom organske pripadnosti in odgovornosti do lastne skupnosti. Ta čut pa je na Kitajskem vseskozi podpirala ne samo vsa konfucianska ideologija s svojim etičnim kodeksom, temveč preprosto celotni kompleks vseh proizvodnih, družbenih in sociopsiholoških smernic.

Svojo zgodovino so Kitajci vselej pojmovali kot ciklično dogajanje brez pravega, t. j. časovno determiniranega začetka in konca v evropskem smislu historiografske linearosti. Kitajska zgodovina je, poenostavljeno rečeno, zgodovina neskončno ponavljajočih se dinastij. Vsak začetek nove dinastije je pomenil revolucionarno spremembo na vseh ravneh družbene stvarnosti. Kriza, ki je bila privedla do padca prejšnje dinastije, je bila na novo "rešena" z odpravo odvečnih birokratskih in gentryjskih privilegijev, s pravičnejšo razdelitvijo zemlje med ubožane kmete in s prestrukturiranjem politične ter upravne oblasti. Ker pa je osnovni ustroj družbe ostal v bistvu nespremenjen so posamezni upravniki in veleposestniki sčasoma v večdesetletnem procesu polagoma znova pričeli širiti svojo lokalno oblast znotraj obstoječega birokratskega aparata, seveda vselej na račun kmečkega prebivalstva, ki sčasoma ni bilo več zmožno nositi vsega bremena vedno višjih davkov, ob postopnem manjšanju lastninskih pravic do zemlje, ki jo je obdelovalo. Precej pomemben dejavnik pri vsakem padcu dinastije pa so predstavljala tudi t. i. "barbarska" plemena bojevitih nomadov, predvsem na severni in zahodni meji, ki so seveda vsako notranjo krizo in oslabeitev dežele izkoristila za pomnožene vojaške vpade in za širjenje svojega vplivnega območja, kar je vselej seveda še zaostriло položaj ob takšnih obdobjih že tako izmzgani kitajski družbi. Zaradi tega je na eni strani prišlo do množičnih uporov in vstaj kmečkega prebivalstva, na drugi strani pa tudi do krvavih bojev za oblast med posameznimi visokimi uradniki in gentryjskimi klani. Vsi ti dejavniki so ponavadi privedli do državljanske vojne, ki se je končala s padcem stare in z ustanovitvijo nove dinastije.

Ta položaj se je spremenil šele v zadnjih desetletjih 19. stoletja, to pa zaradi bistvenih sprememb v proizvodnem in družbenem ustroju Kitajske, ki so bile dolgoročnejša posledica zahodnih vplivov. Postopna industrializacija in zametki tržnega gospodarstva zahodnega tipa so v povezavi z eksplozivnim naraščanjem natalitete krizo poslednje kitajske dinastije Qing neprimerno zaostriли in jo ravno zaradi teh, tradicionalni Kitajski tujih dejavnikov, privedli do tolikšne kvalitativne drugačnosti, da nikakor ni bila več rešljiva samo z ustanovitvijo nove dinastije. Leta 1911 je prišlo do padca zadnje kitajske dinastije in za ubožano ter na zahodnem trgu popolnoma zadolženo Kitajsko se je pričela doba "meščanske republike" (v resnici je seveda šlo za vojaško diktaturo, ki pa je bila deležna vsestranske podpore zahodnega sveta) pod vodstvom generala Yuan Shikaija.

Čas padca zadnje kitajske dinastije in temu sledečo dobo Republike Kitajske (1912-1949) lahko danes že opazujemo in vrednotimo v zgodovinskem kontekstu. Zato jo lahko razumemo predvsem kot obdobje narodne konsolidacije in kot obdobje iskanja nove poti, na kateri bi bilo mogoče najti rešitev iz vseobsegajoče socialne in

gospodarske krize. Ta čas je na Kitajskem prevladoval vakuum realne politične oblasti, ki je vedno znova privedel do spopadov na gospodarskem in notranjepolitičnem področju. V notranjosti države je bil položaj podoben državljanski vojni: odkriti boji za oblast so potekali predvsem med predstavniki posameznih lokalnih vojsk in njihovimi voditelji. Zunanjepolitično pa je Kitajska postajala vedno bolj ekonomsko odvisna od Japonske in zahodnih sil.

Istočasno pa pomeni to obdobje na Kitajskem tudi čas nove intelektualne dinamike in vseobsežnega iskanja nove politične ter družbene ureditve. Čeprav meščanski revoluciji iz leta 1911 ni uspelo spremeniti oz. odpraviti niti utečenih družbenih in gospodarskih struktur tradicionalne Kitajske niti njene vedno bolj pereče odvisnosti od zahodnih sil, lahko vidimo njen pomen predvsem v ustvaritvi določenih razmer (predvsem političnih in ideoloških), ki so pozneje olajšale oz. sploh omogočile vse epohalne spremembe, na katerih temelji sodobna Kitajska.

Tako sodijo v ta čas tudi začetki kritičnega razmišljanja o razdoru tradicionalnih političnih in gospodarskih struktur ter o uničenju vsestranske uporabnosti celotnega starokitajskega sistema vrednot, kar je kot nujna posledica spremljalo pohod zahodnega vpliva na Kitajsko. O uničenju tradicionalnega kitajskega družbenega ustroja, se pravi enote agrarnega gospodarstva in zgodnjeindustrijske proizvodnje, ter s tem povezanim uničenju ravnotežja med dejanskimi potrebami in njihovo zadovoljitvijo v družbi je eden tedanjih mlajših intelektualcev zapisal naslednje:

“Poprej je bil kitajski narod poleg z agrarnim gospodarstvom zaposlen tudi s stranskimi vejami proizvodnje. Prav v nobeni provinci ni bilo agrarno gospodarstvo ločeno od njih. Po končanem poljskem delu so se ljudje zbirali po bližnjih trgih, kjer so se lahko ukvarjali še z gradbeništvom, transportom, trgovino itd. Danes je drugače. Vse pomembnejše proizvodne panoge, kot so tkalnice, farme sviloprejk in rudniki, so v rokah velikih kapitalističnih podjetij, ki se ponajboj z razvito industrijsko tehnologijo. To pa seveda kmetom onemogoča vsakršno udejstvovanje na teh področjih. Tudi gozdarstvo, lov, gojenje rib in drvarstvo postaja monopol kapitalistov. Trgovina cveti v velemestih, zato pa propada na nešteti manjših tržiščih. Kmetje se ne morejo več poklicno ukvarjati s panogami postranskega zaslužka. Če se odločijo za katerega teh poklicev, to lahko store samo v večjih mestih. Ta pa so ponavadi daleč od njihovih vasi in tudi transportna sredstva so iz dneva v dan dražja. Če hočeš torej biti zaposlen v velemestu, se moraš tam tudi naseliti. Tisti, ki ostajajo po vaseh, pa nimajo več nikakršnih možnosti za postranski zaslužek, ampak bi morali živeti izključno od obdelovanja polj.

Na ta način so agrarno gospodarstvo popolnoma ločili od ostalih proizvodnih panog. Ker pa so davki in dajatve na kmetijsko proizvodnjo ob tem ostali prav tako visoki, kot so bili poprej, ta zaslužek sam po sebi seveda ne zadostuje več za preživetje kmečkega prebivalstva. Zaradi tega se po vaseh širi neznosna revščina. Tisti kmetje, ki so za zaslužkom pobegnili v mesto, pa se morajo pokoriti svojim delodajalcem in opravljati najslabše plačana dela. Včerajšnji svobodni kitajski kmet je danes padel na raven tlačana. Ta pojav je iz dneva v dan vidnejši.”

Vse to pa se je odrazilo v bistvenih spremembah političnega sistema, ki so vplivale na vsakega posameznika na Kitajskem. Isti avtor na primer piše:

“Politični sistem Kitajske je skozi tisočletja opredeljevalo načelo ne-vmešavanja. V zadnjih letih pa se je to načelo omajalo zaradi vpliva t. i. zahodne civilizacije. Začelo se je z zaslepitvijo naših ljudi zaradi njenih materialnih dosežkov, posledica tega pa je tudi težnja po prevzemu njenega političnega sistema. Tako počasi tudi v politični sferi Kitajske izginja tendenca ne-vmešavanja. Že samo v zadnjih petih letih so se vidni znaki te kvazi kulture, kot so policija, vojska ali t. i. svobodna podjetja, neverjetno razmnožili. Posledica vsega tega je neprestano nižanje življenjske kakovosti, pa tudi neprestano manjšanje neformalne - notranje svobode kitajskega prebivalstva.”

Večina takratnih velikanskih sprememb v družbenem ustroju Kitajske je bila rezultat gospodarskega poloma, le-tega pa so v veliki meri posredno in neposredno pogojevali stiki z zahodnim svetom. Na pragu 20. stoletja so vedno širši krogi prebivalstva spoznali, da bo Kitajska prisiljena, če bo hotela še naprej obstajati kot samostojna država, prevzeti vsaj zahodno tehniko in industrijo, če že ne celotnega zahodnega sistema vrednot ter zahodne miselnosti in etike. Vendar kitajske banke niso razpolagale z dovoljšnjo mero kapitala. Vsako jemanje kreditov v tujini pa je deželo privedlo do ponovnih političnih porazov.

Tudi v času republike je gentryjska družba še naprej obstajala, čeprav je vidno izgubljala dejanski vpliv. Vendar je še vedno igrala eno prevladujočih vlog v spopadu različnih družbenih sil. Kljub temu pa je gentryjski sloj vidno slabel. Zemlja, se pravi glavni vir in edina naložba njegovega kapitala, je neprestano izgubljala vrednost. Medtem je bilo namreč tudi na Kitajskem že mogoče najti nove, drugačne možnosti za naložbe. Toda gentryjski sloj se je na vse kriplje upiral in še slišati ni hotel za kapitalizacijo zemlje, katere lastnik je bil. Na drugi strani pa si je ta sloj seveda prizadeval ohraniti tradicionalni kmečki način proizvodnje. Vojaški poveljniki in generali, ki so tudi izhajali iz gentryjskih vrst, pa so večino finančnih sredstev porabili predvsem za vzdrževanje svojih zasebnih vojsk.

Tako je prišlo do odvisnosti notranjekitajskih cen od cen na svetovnem trgu, kar je zelo okrhalo prejšnji monopol gentryjskega gospodarstva. Zahodnonemški sinolog Wolfgang Eberhard je takole opisal takratno kitajsko krizo:

“Kitajska svila je na primer morala tekmovali z japonsko in med drugim tudi z umetno svilo; zato je bilo domačo svilo, ki je bila kakovostno neenaka, vedno težje spraviti v promet. Pod vplivom vedno globlje v Kitajsko vdirajoče kapitalistične ekonomije pa se je tudi ta dežela sama polagoma spremenila v neke vrste “kapital” v zahodnem smislu. Postala je objekt spekulacij za ljudi s kapitalom. Njena vrednost ni bila samo v zakupništvu, temveč vse bolj tudi v možnostih za graditev železnic, javnih zgradb itd... Gentryjska družba ni bila sposobna, da bi sodelovala pri kapitalističnih manipulacijah, saj je bila že od nekdaj brez pravega finančnega kapitala. Bogatstvo, ki so si ga bili nagrabili kot lastniki zakupniških posestev, so predstavniki tega sloja porabili popolnoma neproduktivno za svoje v najširšem smislu razkošno življenje.”

Po odpravi tradicionalnega sistema izpitov (1904-1905) pa je bil ta sloj še ob svoj upravno-politični monopol. Gospodarski in družbeni razvoj je doprinesel k izoblikovanju novih družbenih sil, ki so z gentryjskimi predstavniki stopile v boj za politično oblast. Poleg gentryjskega sloja je bilo na Kitajskem v tem času že mogoče najti zametke meščanstva. Ta srednji sloj je v agrarni družbi prav kmalu pričel igrati pomembno vlogo, čeravno je bil kot sloj številčno slaboten. Vendar v tradicionalni Kitajski ni bilo niti sledu o kakršnikoli buržoaziji kot “razredu”, o meščanskem sloju torej, ki bi se bil svojih specifičnih interesov tudi zavedal. Ko pa je tradicionalna ureditev pod vplivom zahodnega vdora konec 19. stoletja doživela polom, je to privedlo do raznovrstnih reakcij, ki so med drugim pospešile tudi nastanek meščanstva. Med drugimi so k temu srednjemu sloju sodili tudi poprej podjarmljeni trgovci in bankirji. Le-ti so svoj cilj videli predvsem v izgraditvi zahodnega velekapitalizma, ob pomoči zahodnih sil (!) seveda. Vendar kitajsko meščanstvo te dobe ob marsikaterem vprašanju ni bilo enotno. Tako so se njihova mnenja križala na primer ob vprašanju, kakšen odnos naj bi zavzeli do kmetov, ki so predstavljali veliko večino prebivalstva. Na drugi strani pa se je ob preživelem gentryjskem sloju, ki je očitno trpel v agoniji brezizhodnosti, polagoma izoblikovala še ena opozicijska skupina, namreč tako imenovani “moderni”, t. j. po zahodnih merilih izobraženi študentje. Pri le-teh je sicer v večini primerov še vedno šlo za sinove veleposestnikov, ki jim je sorodniški vpliv v najvišjih državnih institucijah omogočil štipendije, s katerimi so jih poslali študirat v tujino. Med njimi pa je bilo tudi vedno več sinov premožnejših trgovcev, ki so lahko tak študij plačevali tudi iz lastnega žepa.

Toda celo tisti "novi intelektualci", ki so izhajali iz vrst tradicionalnega visokega sloja, so se v veliki večini odtujili interesom lastnega, gentryskega sloja. Eden najvažnejših vzrokov za to je bil seveda razpad tradicionalnega sistema vrednot, zakaj konfucianizem na noben način ni mogel zadovoljiti celovitosti tistih meril socialne interakcije, ki jih zahteva moderna industrializirana družba. Zato pa tudi njihovo poznavanje zahodnih ideologij vseh vrst in smeri nikakor ni ostalo brez posledic. Društva takšnih, v tujini izobraženih razumnikov, ki so na Kitajskem pričela množično nastajati že konec 19. stoletja, so v političnem pogledu iz dneva v dan povečevala svoj vpliv. Pomemben tovrstni dejavnik pa so tvorili tudi študentje in akademiki domačih, kitajskih univerz. Te strokovne institucije zahodnega tipa so na Kitajskem pričeli uvajati na pragu 20. stoletja, in sicer največkrat z izdatno pomočjo zahodnih držav, predvsem ZDA. Akademiki s teh ustanov so bili za razliko od tistih, ki so študirali v tujini, povprečno bolj nacionalistično usmerjeni, zato pa se je v njihovi miselnosti manj odražal vpliv različnih zahodnih ideologij, pa tudi njihovo poznavanje trenutnega položaja na Kitajskem je bilo globlje in obširneje, kot pa pri njihovih na tujem izobraženih kolegih. Istočasno pa se je v nekaterih velemestih, predvsem v Shanghaiu, oblikoval tudi številčno slaboten proletarijat, ki se je za svoj nastanek imel seveda zahvaliti novim industrijsko-kapitalističnim podjetjem.

Zdaleč največji družbeni sloj na Kitajskem pa so še vedno predstavljali kmetje. Ti so bili povečini politično nezainteresirani in neizobraženi. Vendar pa so pod vplivom različnih pojavov, ki so spremljali razpad gentryskega sloja, nepopisno trpeli. Seveda so bili tako davki kot tudi cene zakupništva v tem času nepopisno visoki. Zato je bilo kmetstvo pripravljeno pridružiti se vsakomur, ki bi mogel obljubiti, da bo temu neznosnemu položaju na kakršenkoli način naredil konec. Kmetje, ki so svojega največjega sovražnika videli v predstavnikih gentryskega sloja, so si ob tem predstavljali predvsem kmečke upore in vstaje tradicionalnega tipa, ki bi se lahko, kot ponavadi, končali samo s padcem vladajoče dinastije.

Kar pa zadeva politično-ideološko oz. filozofsko plat opisanega položaja, je v tem času na Kitajskem večini "politično mislečih" ljudi postalo jasno, da bodo morali prevzeti "vsaj" zahodno tehnologijo, če bodo hoteli še naprej živeti v samostojni državi. Zato to obdobje oblikuje tudi ogromno število različnih poskusov posodobitve in reform. Prvotni cilj vseh teh poskusov je bil nekakšna sinteza, v kateri naj bi bilo mogoče ohraniti tradicionalno duhovno esenco ob istočasnem prevzemu zahodnih metod in tehnologije. V tem pogledu so znane teorije o konkretnem "konfucianskem jedru", ki naj bi ga povezali z zahodnimi "uporabami" (metodami). Kljub temu pa se je izkazalo, da so bili vsi poskusi rešitve konfucianizma kot dominantne gonilne sile kitajske družbe obsojeni na poraz. Tako se je na Kitajskem pričel vseobsegajoč, boleč proces "uvidenja" struktur in mehanizmov resničnosti, se pravi nujne potrebe po radikalni odpravi vse tradicije.

Osnovna dilema te usode, ki je kitajski kulturni krog povezala z vsemi izvenevropskimi narodi, ki so se na podoben način znašli v odprti, neenaki konfrontaciji s t. i. "razvitimi" deželami, se je pokazala v položaju, ki je bil v določenem smislu shizofren. Dejstvo, da je ob dotiku z zahodom sinocentristični svetovni nazor starodavnega izročila razpadel in da je kot posledica tega razpadel tudi celotni tradicionalni družbenopolitični sistem skupaj z vsemi etičnimi in нравstvenimi načeli, samo po sebi namreč še ni bilo najhujše. Veliko bolj boleče je bilo spoznanje, da je edina mogoča obramba lastne "preživele" kulture pred agresivnimi impulzi zahodne, materialistične civilizacije samo prevzem taiste, kitajskemu svetu popolnoma tuje civilizacije in njenih vrednot. Zato je kitajski nacionalizem, ki se je bil prvič prebudil v 13. stoletju z vpadom Mongolov, ki so takrat zasedli deželo, odtlej potekal po dveh miselnih tirnicah, ki sta se med seboj izključevali.

S tem, ko se je pojavila navedena dilema, ki je že ob prelomu stoletja predstavljala družbeno relevanten dejavnik v procesu kitajskega soočanja z zunanjim svetom, je bil postavljen nov mejnik v panorami ciklične kitajske zgodovine. Vprašanje o tem, ali je v 21. stoletju še mogoče ohraniti življenjsko esenco lastne, na zaključeni in zaprti

socialni homogenizaciji temelječe tradicije in ali je to tradicijo mogoče rešiti pred izgonom v folkloristično muzealnost eksotike, tudi danes zavzema prvenstveno mesto znotraj intelektualnih diskurzov sodobne Kitajske.

DIE ART UND DIE FOLGEN DER VERÄNDERUNGEN IN DER GESELLSCHAFTSSTRUKTUR CHINAS UNTER DEM EINFLUß WESTLICHER WIRTSCHAFTLICHER UND GEISTIGER RICHTLINIEN

das erste expansive Eindringen des westlichen Kapitals und seiner ideellen Grundlage an der Schwelle des 20. Jahrhunderts Zusammenfassung

Die Kernfrage des vorliegenden Artikels bildet die Problematik der Berührung des chinesischen und des europäischen Gedankengutes, die ihre ersten konkreten Auswirkungen etwa in der Zeit des ersten Drittels des 20. Jahrhunderts zeigte. So bildet diese Epoche auch den engeren zeitlichen Rahmen der Auseinandersetzung. Eine weitere, wenn auch abstraktere, Zielsetzung dieser Untersuchung bildet auch das bewußte Bemühen um die Weiterentwicklung und Forderung alter Gemeinsamkeiten verschiedener Traditionen, und zwar nicht durch Zerstörung der jeweiligen Kulturgehalte bzw. eine kulturelle Uniformierung, sondern im Sinne einer allgemeinen Völkerverständigung. Da es sich hierbei v.a. um eine historisch bedingte Gegenüberstellung bzw. Konfrontation der europäischen Zivilisation mit der chinesischen handelt, soll betont werden, daß die vorliegende Untersuchung von der Überzeugung ausgeht, der zufolge beide genannten Traditionen gleichermaßen wertvolle und wichtige Elemente der menschlichen Geschichte sind, und daß auf dieser Basis auch ein größeres Verständnis für ihre Unterschiede erlangt werden soll.

Dabei wird besonders viel Gewicht auf einige methodologische Aspekte gelegt, da es sich im Rahmen einer Geschichtsschreibung, deren geistige und materielle Voraussetzungen, und theoretische Strukturen sich wesentlich von der westlich-europäischen Auffassung unterscheiden, keinesfalls um einen "objektivierenden" Vergleich beider erwähnten Kulturkreise handeln kann. Dasselbe gilt natürlich auch für jede Untersuchung einzelner Elemente verschiedener Traditionen schon alleine deswegen, weil jeder einzelne Begriff, der dabei verwendet wird, innerhalb eines bestimmten Kulturkreises eine bestimmte Bedeutung in sich birgt, die nur im Zusammenhang mit der gesamtgesellschaftlichen Komplexität und den sich aus ihr ableitenden (Wert)Normen zu begreifen ist, auch wenn der rein äußerliche, formale Inhalt des Begriffes dabei gleich bleibt. Auch die Muster der historischen Untersuchungen orientieren sich nämlich unwillkürlich an Paradigmen, die der eigenen Geschichte entnommen sind.

Im Rahmen des vorliegenden Berichts wurde deshalb v.a. der Versuch unternommen, den Prozeß des ersten großangelegten Eindringens des westlichen Kapitals nach China, sowie die materiellen und geistigen Auswirkungen, die dieses Eindringen zur Folge hatte, von dem Aspekt der charakteristischen, strukturellen Bezüge der gesellschaftlichen Wirklichkeit Chinas, sowie ihrer spezifisch immanenter Logik aus zu beleuchten.

Den Ausgangspunkt der Untersuchung, die in Kürze auch die soziale und politische Struktur der traditionellen chinesischen Gesellschaftsordnung zu beleuchten versucht, bildet die Zeit des Untergangs der letzten Dynastie. Sie kann heute bereits im historischen Zusammenhang betrachtet und bewertet werden. So kann man sie v.a. als eine Phase der nationalen Konsolidierung und des Suchens nach einem Weg, der das Land aus der allumfassenden sozialen und wirtschaftlichen Krise führen sollte, betrachten. Zugleich stellt diese Zeit in China jedoch auch eine Epoche der intellektuellen Dynamik und politischer sowie sozialer Neuordnungsbemühungen dar. Obwohl diese Bemühungen keineswegs zu einer Veränderung oder gar Beseitigung der Abhängigkeit Chinas von den ausländischen Mächten führen konnten, so schufen sie allerdings doch bestimmte Voraussetzungen (unter anderem jene ideologischer und politischer Natur), die die späteren epochalen Veränderungen in China erleichtert bzw. überhaupt ermöglicht haben.

POROČILO O ARHEOLOŠKEM IZKOPAVANJU V BUKOVNICI LETA 1991 Irena Šavel

Vas leži 6 km severno od Dobrovnika, v kotlini ob Bukovniškem potoku in med nižjimi griči, kjer so polja, travniki in gozdne površine. Kot arheološko najdišče se Bukovnica prvič omenja leta 1955 (J. Šašel, Doneski k zgodovini Prekmurja, Kronika 3, 1955, 40), in sicer kot najdišče iz mlajše kamene dobe. F. Baš (Spomeniško Pomurje, 1958, 6) omenja, da se neki predel gozda proti Čikečki vasi imenuje Pri gomilah, gozd proti Dobrovniku pa Klošter. S. Pahič (AV 11-12, 1960-61, 103) omenja da je v gozdnih okrog vasi bilo po pripovedovanju domačinov šest rimskih gomil.

Martin Györek, domačin iz Bukovnice, je na poljskih površinah okrog današnje vasi pobiral kamnite predmete, kamnite sekire, dele različnih eneolitских keramičnih posod ter drugih keramičnih izdelkov in jih prinašal v soboški muzej. Številčnost teh predmetov je vzbudila pozornost in tako je ekipa soboškega muzeja v letih 1986-87 opravila mikrotopografske raziskave tega predela in ugotovila, da so sledovi bivanja iz konca mlajše kamene in bakrene dobe zaznavni na poljih z ledinskimi imeni Kot, Trebež, Duge njive, Obriže, Žgaline, Vlasunjek, Breg in Seča.¹

Leta 1987 je na njivah z ledinskim imenom Kot na severozahodni strani vasi pričel Pokrajinski muzej M. Sobota naselbino raziskovati. Raziskovanja so potekala tudi naslednje leto in spet zaživela v letu 1991.²

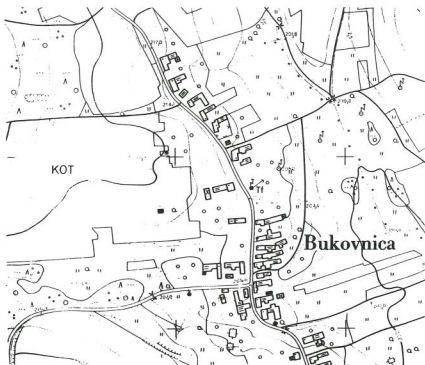

*Sl. 1 - Polja z imenom Kot v Bukovnici, kjer je bila bakrenodobna naselbina
Abb. 1 - Felder mit dem Namen Kot in Bukovnica, wo eine kupferzeitliche Siedlung war.*

1. I. Šavel, Kamniti predmeti iz Bukovnice, Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 15, 1987, 127-139.

2. Raziskovalna naloga je potekala v sklopu projekta Kulturna dediščina Prekmurja. Zastavljena je bila kot sistematična večletna akcija. Vmesne prekinitev so nastale zaradi preskromno odobrenih sredstev.

Izkopavanja v letu 1991 so potekala od 16.9. do 11.10.³ na njivi Franca Puhana, Bukovnica 28, na zahodni strani vasi. Pri izkopu smo se omejili na kvadrante št. 349/374 in št. 350/375. V kvadrantih 349/374 je bila izkopana površina 8 x 6 m. Z izkopom za planum 1 smo posneli orno plast zemlje v debelini od 25 do 14 cm. Površina planuma je bila dokaj enakomerna, pokrivala ga je rumenorjava ilovica, v kateri so se po temeljitem strganju pojavile temnejše lise. Najbolj izrazita in tudi največja se je pojavila v kvadrantu 349 in sicer v mkv. 54-55 in 64-66. Imela je obliko nepravilnega kroga s premerom 1,60 m. Na površini je liso sestavljala mastna rjavkastosiva zemlja, po sredini lise so se vlekli opečen hišni namaz, opečena zemlja in delci žganine. V bližini je bila prav tako večja in po barvi temnejša lisa s premerom 1,20 x 1,50 m. Površina lise je bila brez najdb. Prav tako temnejša in brez najdb na površini je bila lisa v mkv. 75 z dolžino 50 in s širino 15 cm. Geodetski posnetek.

*Geodetski posnetek Bukovnice z vrisano točko izkopavanja v letu 1991.
Geodetische Aufnahme von Bukovnica mit dem eingezeichneten Punkt der Ausgrabungen im Jahre 1991.*

3. Pri izkopavanju so poleg podpisane sodelovali Jože Varga, konservator muzeja, Vesna Veberič kot risarka, Marko Kren, Dušan Černela, Branko Novak in Milan Ošlaj.

Ostala površina v tem kvadrantu je bila brez najdb. Nekoliko temnejša je bila površina v kvadrantu 374 (mkv. 21-40), zato smo to površino poglobili še za en planum. Izkazalo se je, da je tudi pod to površino bila že popolnoma sterilna rumenkasta ilovica. Ostalih površin za planum 2 nismo odpirali.

Prerezi vseh treh lis na površini planuma 1 so bili naslednji: lisa v mkv. 54-55, 64-66 je segala 25 cm pod površino planuma 1 in je imela podolgovato obliko, največjo globino je dosegla na sredini, kjer je bila tudi koncentracija najdb največja (opečen ilovnati premaz, delci keramičnih posod in drobci živalskih kosti). Prerez je pokazal, da je lisa ostanek večje, vendar plitkejše jame. Lisa v mkv. 73-74 je segala 20 cm pod površino planuma 1, bila je nepravilne podolgovate oblike, v njej ni bilo najdb. Prerez lise v mkv. 75 je pokazal, da je lisa ostanek manjše plitkejše jamice, ki je segala 5 cm pod površino, v njej pa ni bilo najdb.

V kvadrantih 350/375 je bila izkopana površina 10 x 9 m. Z izkopom za planum 1 smo posneli orno plast v debelini od 24 do 15 cm. Površino je pokrivala rjavkasta zemlja. Že pri prvem izkopu je bilo v mkv. 13-15, 25-26 (kvadrant 375) precej fragmentov keramičnih posod, v mkv. 37 pa je bila ploščata kamnita sekira. Ker s tem prvim izkopom še nismo naleteli na sterilno plast, smo površino planuma 1 poglobili za 20 cm. Struktura zemlje je bila skorajda nespremenjena. V kvadrantu 350 se je v mkv. 52 pojavila manjša temnejša okrogla lisa s premerom 30 cm. Na površini je liso sestavljala sivkasta mastna zemlja z drobci žganine in delčki opečene zemlje. Prerez lise je pokazal do 30 cm globoko jamico kot odtis nekdanjega kola. V tem planumu se je v kvadrantih 350 (mkv. 91), 375 (mkv. 1), 349 (mkv. 100) in 374 (mkv. 10) pojavil obris precej velike temnejše lise s premerom do 2 m. Na površini so liso sestavljali temno rjava mastna zemlja, drobci opečene ilovnatega namaza, žganina in kosi prazgodovinskih črepinj.

Površino planuma 2 smo nato poglobili za še en izkop. Keramičnih in drugih najdb skorajda ni bilo, pač pa so se po strganju pojavile manjše okrogle lise. V kvadrantu 350 se je poleg že znane v mkv. 52 pojavila še manjša okrogla temnejša lisa v mkv. 94. Ob njej je bila nekoliko podolgovata lisa, ki je segala naprej v kvadrant 375. Lise v kvadrantu 375 (mkv. 4, 4-5, 13-14, 16-17, 24, 26, 36, 21) so bile okrogle oblike s premerom od 14 do 20 cm. Na površini so jih sestavljali temnejša rjavkasta zemlja, drobci žganine in drobci opečene ilovnatega premaza. Edina lisa v mkv. 4 je bila podolgovate oblike (del lise iz kv. 350, mkv. 94). Prerezi lis so pokazali, da so lise odtisi nekdanjih v zemljo zabitih kolov. To so manjše jamice z zašiljenim dnom, ki so segale od 6 do 20 cm pod površino planuma 3. Sl. 2.

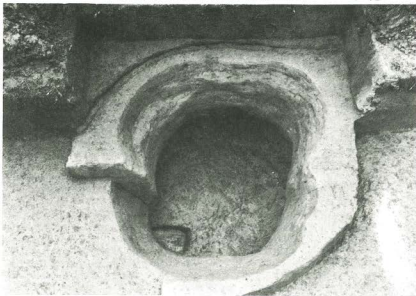
Prerez čez veliko temno liso v kvadrantih 350, 349, 374, 375 je pokazal, da je to ostanek dokaj velike jame, ki je segala 1,80 m pod površino. Pri dnu je dosegla širino 1,60 m. Jama se je od vrha proti dnu ožila, pri 1,30 m globine pa je to obliko začela spreminjati, saj se je na tej globini spet razširila. Mogoče je razširitev jame nastala zaradi podtalnice, ki je tudi med izkopavanjem vedno znova polnila jamo. V spodnjem delu jame je bila precej močna plast žganine, ki pa bi lahko bila sekundarnega izvora. Jama je bila od vrha do tal zapolnjena z deli keramičnih posod, z drobnimi kamnitimi orodji, deli kamnitih sekir, z opečenim ilovnatim premazom, ki pa je bil na dotik zelo krhek in se je takoj zdrobil, predvsem zaradi tega, ker je bil prepojen z vodo. Sl. 3.

Vse lise so ležale na rumenkasti sterilni ilovici in zato tudi površine planuma 3 nismo več poglobljali. Pri letošnjih raziskovanjih v Bukovnici (raziskovali smo površino 138 m²) so bili odkriti ostanki oziroma sledovi nekdanjih v zemljo zabitih debelejših nosilnih kolov, ki so svojčas bili med seboj povezani v neko leseno konstrukcijo (hišo?). V bližini tega objekta je bila tudi večja jama, ki je lahko služila v shrambene ali pa kakšne druge namene, po uporabi pa so jo prebivalci naselja zapolnili z odvečnim, torej odpadnim materialom. Izkopane prečične materialne ostaline, večinoma lončene posode različnih oblik, nam tudi letos potrjujejo rezultate prejšnjih izkopavanj, in sicer, da je naselbina v Bukovnici bila poseljena v času bakrene dobe (eneolitik) in da sodi v krog lasinjske kulture.

Sl. 2 - Izkopana površina z veliko jamo in manjšimi jamicami kot ostanki nekdanjih lesenih kolov.

Abb. 2 - Ausgegrabene Oberflächen mit einer großen und mehreren kleineren Gruben als Reste von ehemaligen Holzpfählen

Sl. 3 - Večja jama po izpraznitvi.

Abb. 3 - Eine größere Grube nach der Ausgrabung

ALI JE BILA V HODOŠU ROMANSKA CERKEV?

Branko Kerman

Hodoš leži na severnem predelu Goriškega, tik ob slovensko-madžarski meji. Vas se razprostira ob magistralni cesti, ki vodi iz Murske Sobotice preko Gornjih Petrovcov do mejnega prehoda Hodoš. Naselje se je razvilo ob Dolenskem potoku, ki se južno od vasi izliva v Veliko Krko.

Arheološko preteklost tega kraja zaznamujejo predvsem gomilna grobišča v gozdovih severovzhodno od Hodoša proti državni meji (Pahič S., 1960-1961, 104). S topografskimi obhodi v zgodnji pomladi l. 1991 nam je uspelo v veliki meri locirati gomile.

Dve razkopani gomili sta nad vasio v majhnem gozdčku z ledinskim imenom Kóhegy. Kilometer od omenjenih gomil, vzhodno od ceste, ki vodi iz Hodoša v Dolence, so v gozdu Gospodsko tri močno uničene gomile (prim. Šavel I., 1991, 75).

Ena gomila se nahaja blizu nekdanje karavle jugoslovanske vojske na prostoru z ledinskim imenom Gyöngyös. Več gomil jugovzhodno od vasi na poljih Čerta pa je bilo razoranih pred leti, ko so ta predel meliorirali (prim. Šavel I., 1991, 76).

Nad današnjo samopostrežbo v Hodošu smo na dvignjeni terasi, katero omejujejo z leve strani stara cesta, z desne strani pa nova, obe pa se na vrhu stekata v eno, locirali prostor nekdanje srednjeveške cerkve. Zemljišče najdišča je last Kerčmar Elizabete, Hodoš 27 (parc. št. 2387, 2388, k. o. Hodoš). Cerkev je stala na ravnem platuju, kjer je danes njiva in sadovnjak (Priloga 1).

Pri rekognosciranju prostora smo odkrili na obrobju obdelovalne površine večjo količino opeke, ki so jo domačini zaradi lažje obdelave zemlje odstranjevali.

Da je lokacija točna, nam potrjuje kupoprodajna pogodba zemljišča iz l. 1900. V njej je govora o "cerkvenem hribu", ki je bil v lasti szombathejske rimokatoliške škofije.

I. Zelko, eden največjih poznavalcev srednjeveške zgodovine Prekmurja, pravi, da je "cerkev stala sredi naselja, na odličnem prostoru in orientirana proti vzhodu", da je bila romanska, njen zavetnik pa je bil sv. Andrej. Dolga je bila 9 do 10 m, široka pa 6 do 7 m. Po tlorisnem tipu in dolžini je bila sorodna domanjševski romanski kapeli. Imela je polkrožno apsidno z obokanim prezbiterijem, z oknom na vzhodni strani apside ter s pravokotno ladjo. Za časa turških vpadov je bila cerkev močno poškodovana, l. 1732 prenovljena, nastala pa je tudi sprememba v svetniškem zaščitniku cerkve - posvečena je bila v čast sv. Elizabeti. Leta 1826 je pogorela in bila opuščena. Okoli l. 1900 so bili še vidni ostanki sten. Ves gradbeni material, ki je od cerkve ostal in bil uporaben, so domačini razvozili (Zelko I., 1940, 70, Isti, 1959, 235-238).

Po mnenju Zelka je v Hodošu obstajala cerkev že v 12. stol. uradna škofijska poročila pa govorijo o ustanovitvi hodoške župnije okoli l. 1100 oz. "parochia antiquissima, saec. XII. ineunte erecta" (Zelko I., 1959, 236).

Vsekakor pa je starost fare in cerkve povezana z nastankom vasi Hodoš.

Krajevno ime Hodoš se prvič omenja l. 1331 v zvezi z Velikimi Dolenci "sacerdos de Sancto Nicolao de Hudusfeu" in leta 1370 prav tako v zvezi z Velikimi Dolenci "poss. Hudusfeu Zenthmiclos alio nomine Dolynch" (Zelko I., 1959, 238, Zelko I., 1982, 32, 42).

Najpomembnejši zgodovinski vir, ki govori o poziciji Hodoša v zgodnjem srednjem veku, je vezan na formiranje prvotne madžarske mejnoobrambene črte (gyepűvonal) v letih med 955 in 1077, ki so jo Madžari zavarovali z mejnimi stražarji (spekulatores). V to mejno vojaško formacijo je spadal del severnega Goriškega z gornjim tokom rečice Krke in predelom Hodoša (Zelko I., 1963, 39, Karta 1; Zelko I., 1982, 4, karta

Priloga 1. Katastrska skica terena z lokacijo cerkve
 Beilage 1 - Katasterskizze des Terrains mit der Kirchenlokation

1; Zelko I., 1959, 238). Hodoš je bil del madžarske stražne pokrajine, imenovane Őrség; v srednjeveških listinah se navaja kot "Hodos in districtu Eurség" (1452) (Zelko I., 1982, 42).

Zahodno od Hodoša se je razprostirala slovenska pokrajina Tótság (Slovenska krajina). Poimenovanje Tótság se je stoletja uporabljalo v cerkveno- in civilno-administrativni terminologiji in sega v čas, ko je gornje Prekmurje pripadalo győrski škofiji, tj. okrog l. 1176 (Zelko I., 1982, 88-89).

Arheološka izkopavanja

Arheološka izkopavanja hodoške cerkve so potekala od 23. 8. do 30. 8. 1991, in 96 sicer v sklopu Etno delavnice Markovci 1991. Pri delu je sodelovalo 5 osnovnošolcev

(udeleženci tabora). Zaradi kratkega termina, začelo se je namreč šolsko leto, smo dela na terenu morali predhodno končati. Zato smo se odločili po predhodnih konsultacijah za poskusno sondo, da bi preverili oz. določili lokacijo cerkve. Zakoličili smo manjšo sondo velikosti 2x5 m na meji med parc. št. 2388 in 2387, 2 m v smeri vzhod-zahod in 5 m v smeri sever-jug (sl. 1).

Sl. 1 - Odpiranje sonde v smeri sever - jug
Abb. 1 - Öffnung einer Sonde in Richtung Nord - Süd

Pri odpiranju prve plasti smo opazili razliko v sestavi zemeljskih plasti; na južni strani sonde se je pojavila plast, sestavljena iz zdrobljene opeke, malte in gramoza, ki se je vlekla 1,80 m od južnega profila proti severnemu, zaključeval pa jo je močno preperel leseni tram, širok 20 cm. Ostali del izkopnega polja je zapolnjevala rjava orna prst. Ostanke gradbenega materiala ob južnem profilu so izgledali nekompaktno - kot nasutje.

V globini 60 cm so bili odkriti manjši fragmenti stenskih slikarij (fresk), in sicer v kombinaciji bele in temno rjave barve.

Ob južnem profilu smo v globini 1 m prišli do sterilne plasti, toda viden je bil le negativ temeljev severnega zidu nekdanje cerkve (sl. 2). Na dnu je bil zid, širok 1 m, proti vrhu pa se je razširil na 1,30 m. Temelji so bili prazni in zasuti z neuporabnimi ostanki gradbenega materiala.

Zatorej so podatki I. Zelka točni, saj pravi, da so domačini uporaben material razvozili in ga uporabili za gradnjo.

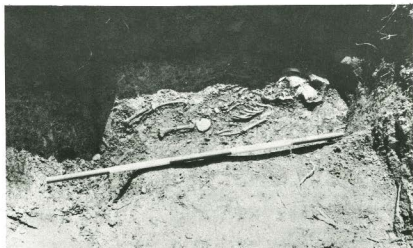
Zraven severnega zidu je bil odkrit (globina 1m) močno preperel otroški skelet, dolg 70 cm, smer pokopa z-v, brez pridatkov. 2 m od omenjega zidu se je pojavil drugi

Sl. 2 - Zasuti temelji severnega zidu cerkve.

Abb. 2 - Die zugeschütteten Fundamente der nördlichen Kirchenmauer

otroški skelet (globina 1 m), dolg 70 cm, smer pokopa z-v, brez pridatkov (sl. 3). Tik ob njem (globina 1,20 m) pa skelet odrasle osebe, dolg 1,60 m, smer pokopa z-v, brez pridatkov.

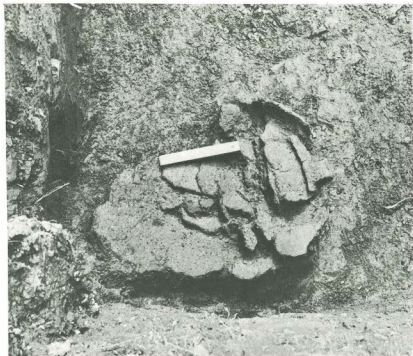
Sl. 3 - Otroški skelet, smer pokopa Z-V

Abb. 3 - Skelett eines Kindes, Bestattungsrichtung West - Ost

Ob vzhodnem vogalu severnega profila je bila odkrita delno poškodovana večja prazgodovinska posoda (sl. 4).

Arheološka izkopavanja na Hodošu potrjujejo zgodovinske vire, ki govorijo o nekdanji cerkvi. Vendar so dosedanje podatki s terena preskromni, da bi lahko skeptali, za kakšno slogovno pripadnost cerkve gre. To nam bo postalo bolj jasno morda takrat, ko bomo odkrili celotno površino že locirane cerkve.

Na koncu lahko rečemo, da je bil prostor nekdanje hodoške cerkve najverjetneje poseljen že v prazgodovini. Nadaljnja raziskovanja bi nam dala tudi odgovor, ali je na Hodošu res obstajala romanska cerkev.

Sl. 4 - Očiščena prazgodovinska posoda
Abb. 4 - Ein gereinigtes vorgeschichtliches Gefäß

Literatura

- Pahič S., 1960-1961; Antične gomile v Prekmurju, Arheološki vestnik 11-12, 88-146 (Ljubljana)
 Šavel I., 1991; Topografsko območje XX (Prekmurje), Arheološka topografija Slovenije, SAZU (Ljubljana)
 Zelko I., 1940; Iz naše preminčnosti, Kalendar Srca Jezušovega, 63-74 (Crenšovci)
 Zelko I., 1959; Romanska arhitektura in naselitvena zgodovina Prekmurja, Zbornik za umetnostno zgodovino 5-6, 235-244 (Ljubljana)
 Zelko I., 1963; Murska Sobota kot sedež arhidiakonata in cerkveno upravna pripadnost Prekmurja v srednjem veku, Kronika 11/1, 38-51 (Ljubljana)
 Zelko I., 1982; Prekmurje do leta 1500, Historična topografija Slovenije I, SAZU (Murska Sobota)

ROMANSKA ARHITEKTURA V ZALSKI ŽUPANIJI

László Kostyál

Območje županije Zala, ki je gričevnato, pokrito z gozdom in ga delijo v močvirnate doline potoki in reke, je bilo naseljeno že v prazgodovini. Po rimski osvojitvi Panonije so na vzhodnem delu današnje županije nastale pomembne naselbine (Valcum - Fenékpusztá, Salla - Zalalövő) in tod je peljala ena najpomembnejših trgovskih poti, t. i. jantarska pot. Prva stoletja preseljevanja narodov v Zali niso pustila veliko sledov. V prvi polovici avarske vladavine je reka Zala predstavljala mejo avarskega naselitvenega območja (Pókaszepetk, pokopališče Kehide), medtem ko je t. i. keszthelyjska kultura tudi zahodno od Blatnega jezera ohranila poznoantično izročilo. Kot nam je danes znano, je ostal severozahodni del županije tudi v 8. in 9. stoletju še naprej redko naseljen, na južnem delu in okoli ustja reke Zale pa se je naselilo relativno veliko število ljudi (Zalavár in okolica, Zalakomár, Zalasabab, Balatonmagyaród) tudi nosilcev kostelske kulture (pozneje se je to ljudstvo poznoavarske dobe v 9. stoletju postopoma asimiliralo med priseljene Slovane).

Takrat je bil Zalavár (Mosaburg) središče pokrajine, kjer so pod vladavino Pribine (od 840 do 861) in njegovega sina Koclja (861 do 871) posvetili več cerkva. Njihovih ostankov še ni mogoče točno identificirati, čeprav so v okolici Zalavárja odkrili več cerkvenih ruševin, ki delno datirajo v to obdobje, toda nobena od njih nima konkretnega in iz virov znanega imena.

Madžarski naseljenici županije Zala niso zasedli, njihovo zapuščino so našli samo na nekaterih mestih vzhodno od Zale (Zalaszentgrót, Zalavár). Zahodno od reke pa se je verjetno razprostirala nenaseljena goščava. Naseljevanje se je začelo konec 10. stoletja (Zalaszentmihályfa, Bezeréd ter pokopališče Pusztaszentlászló) in se je v 11. stoletju zagotovo razširilo na celotno območje županije. V njenem zahodnem delu, v Stražni pokrajini, so živeli stražniki, medtem ko so se v notranjosti med griči izoblikovala drobna naselja, v dolini Zale in Válicke, oz. vzhodno od njiju pa so nastale vasi.

O naših najzgodnejših cerkvah (kot tip zgradbe so njihove sledi najzgodnejše med vsemi v državi) vemo žal zelo malo. V Zalavárju so leta 1019 posvetili benediktinsko opatijo v čast sv. Hadrijana, kar lahko rekonstruiramo po risbi G. Turca iz 16. stoletja. Po risbi sodeč naj bi bazilika imela dva zvonika in tri ladje, od katerih se je samo glavna zaključevala polkrožno. Razen odkritih delov temeljnih zidov samostana, ki je bil v času Turkov preoblikovan v grad in poškodovan, po Rákóczyjevem osvobodilnem boju s pomočjo cesarjevih privržencev pa pognan v zrak, poznamo danes samo nekaj v kamen izklesanih risb. Nekatere od njih imajo tudi umetniško vrednost. Na otoku Zalavár - récskút so prav tako odkrili ostanke bazilike iz 11. stoletja s tremi ladjami, z na zunaj ravnimi, navznoter pa polkrožno zaključujočimi se apsidami; pred zahodnim pročeljem je predverje.

Temelje okroglih cerkva iz 11. stoletja so sicer izkopali v Letenyju Nándor Fáradi, v Keszthelyju Károly Sági, v Nemesbük - Királyházi pa László Vándor, a poznamo le njihov tloris. Tedanje cerkve, ki so bile zgrajene po odloku kralja sv. Štefana, poznamo zelo slabo. Predpostavljamo lahko, da niso bile grajene iz trdnega materiala, po vsej verjetnosti so bile lesne, prepletene s šibjem in ometane z blatom. Množično propadanje teh stavb ob koncu 11. stoletja je vzpodbudilo odlok Ladislava I. o gradnji cerkva, dejstvo pa je, da konkretni rezultati niso znani. Ernő Marosi je opozoril, da so "v srednjem veku in celo 18. stoletju v vsaki vasi začeli z nezahtevnimi zgradbami in so se šele pozneje odločili za obstojnejše, kamnite stavbe. Cela vrsta srednjeveških listin priča o tem, da so v vaseh stale lesene cerkve, ki so jih včasih preselili..." bodisi

tako, da so jih razstavili, ali pa so jih odveкли cele.

V 12. stoletju se je gradnja cerkva v določenem smislu spremenila. Ustanovitelji niso bile več vasi, ampak veleposestniki, ki so cerkve posedovali in imeli nad njimi patronat. Opremljali so jih, skrbeli zanje, izbirali župnike, a zahtevali tudi delež od njihovih prihodkov. Cerkve so postale njihovo reprezentativno mesto in kraj pokopavanja. Tudi zato so bile grajene iz trajnejših materialov in če so bile možnosti, tudi v razkošnejši izvedbi. S povečanjem veleposesti so postale vaške župnijske cerkve neustrezne, zato so začeli graditi zasebne samostane, ki so kazali tako stan kot dostojanstvo ustanovitelja. Prve cerkve v županiji Zala, ki še danes stojijo ali pa so vsaj delno ohranjene, izvirajo s konca 12. in iz 13. stoletja. Izmed zasebnih samostanov zanesljivo stojita le dva: benediktinska opatija v Nagykapornaku, ustanovljena okoli leta 1170, in pred letom 1230 ustanovljena cerkev premonstratencev v Túrjahu (prej omenjena, močno preoblikovana). Lokacija benediktinske opatije v Csátáru, ki jo je leta 1137 ustanovil grof (comes) Martin in je bila posvečena leta 1149, je bila dolgo časa sporna. Cerkev iz 13. stoletja, ki stoji v vasi še danes, evidentirajo kot župnijsko cerkev, za kar so njene mere dokaj velike. Ostanke, ki bi pričali o samostanu poleg cerkve, niso našli (čepprav bi ta lahko bil tudi iz lesa) in niti dejstvo, da ima en sam zvonik ter eno samo ladjo, ne kaže na samostansko cerkev. Raziskave se čedalje bolj nagibajo k domnevi, da je bila to cerkev nekdanjih benediktinev. V polpreteklosti so v Zalavégu odkrili ostanke troladijske opatijske cerkve (v župnijski cerkvi), a o njej še ne vemo veliko.

Opatijsko cerkev v Kapornaku, ki so jo zagotovo zgradili v 60. in 70. letih 12. stoletja, so v 16. - 17. stoletju skupaj s samostanom preoblikovali v trdnjavo (poznano jo tako kot tisto v Zalaváru z risbe G. Turca iz leta 1570), v 18. stoletju pa so jo prezidali v baročnem stilu. Stranske ladje so porušili, glavno ladjo razširili, stolpi so dobili nove kape in okna. Izvirni sta zgolj apsida ter členitev pročelja. Slednje spominja na tisto v Lébényju in Ákosiju: slemenasto srednjo ladjo obdajata dva masivna, relativno nizka stola. Tloris s tremi polkrožnimi apsidami prav tako spominja na cerkev v Lébényju.

Več izvirnega je ohranila proštjska cerkev v Túrjahu, čepprav so tudi to prezidali. Izvirni tloris je bil podoben cerkvi v Jáku: srednjo od treh polkrožnih apsid so podaljšali za kvadratno polo. Od 18. stoletja naprej so apside zgoraj ravne, portal pa je vključen v baročni okvir. Leta 1922 je portal med dvema zvonikoma med "verodostojnim" preoblikovanjem dobil današnjo ravno podobo, stolpa pa piramidasto kapo. Po tej plati je bila izvirno podobna cerkvi v Kapornaku. Plastični okras na kapitilih stebrov, ki delijo ladjo, ter ostalih stebrih in rebrastem križnem oboku je danes v županiji enkratno, pričajo pa o mojstru, ki naj bi se učil v Franciji, kar kaže na žive vezi in tradicijo premonstratencev, ki so se na Madžarskem nedolgo tega udomačili.

Skupne značilnosti cerkva v Nagykapornaku, Lébényju, Túrjahu in Jáku kažejo na to, da se niti pri benediktincih niti pri premonstratencih (čepprav so pri slednjih dveh prisotne francoske poteze in oblike detajlov) ni - podobno kot pri cistercijskih - izoblikovala redovniška delavnica, ki bi bila bolj ali manj enotna po vsej državi. Podoba zgradb sta določili regionalna tradicija in "moda", kar kaže tudi razvojna linija cerkva v Kapornaku, Lébényju, Jáku. Takšen tip cerkve (sem sodi tudi cerkev v Túrjahu) izvira iz bazilik v južni Nemčiji.

V 13. stoletju se je razširila tudi gradnja vaških cerkva iz trajnejših materialov (župnijske cerkve). Pretežna večina cerkva je, podobno tisti v Túrjahu, zgrajena iz opeke in spada v tisto zahodno-prekodonavsko skupino opečnatih cerkva v županijah Zala in Vas, ki jo je pred nekaj leti opredelila Ilona Valter kot delo mojstrov enotne delavnice. Znotraj skupine lahko opazimo več različnih tipov tlorisov, ker pa so nastali v relativno kratkem času 80 - 90-let, jih lahko obravnavamo skupaj. Nekdanjim tedanjim župnijskim cerkvam so podobne po tem, da stojijo na sredi srednjeveške vasi, neredko na vrhu hriba, in predstavljajo najpomembnejšo zgradbo v njej. Ob njih je vaško pokopališče. Pogosto je vas dobila ime po patronu cerkve (Szentmihályfa, Szentpál, Szentgyörgy itn.), ali pa je vas, v kateri je bila cerkev, pripadajoča več

naseljem, dobila predpono "cerkvena" (egyházas): npr. Egyházaspakod.

Vaška cerkev je bila sestavljena vsaj iz dveh temeljnih enot: iz ladje, kjer je bilo ljudstvo med obredom, in iz apside (prezbiterija), kjer je duhovnik opravljal obred. Takšno zasnovno kažejo okrogle cerkve. K stavbi so pogosto priključili še tretjo enoto, stolp. Brez stolpa so zgradili pokopališko kapelo v Kehidi (nekoč župnijska cerkev), cerkev v Zalaminszentu in po vsej verjetnosti tudi tisto v Búcsúszentlászlóju. Pri cerkvah, ki so bile na zahodni strani prezidane, se poraja dvom o obstoju zvonika. Pogost je tudi zahodni kor, ki je bil največkrat narejen iz lesa. Svojevrstno inačico predstavlja zahodni kor z vraščenim centralnim stolpom, ki se je izoblikoval v srednjeveški Madžarski in katerega najlepši primerek najdemo v cerkvi v Zalászentmihályfa (Bóde). Po mnenju Géze Entza sega njegov izvor do Westwerkov južnonemških cerkva. Kor v majhnih vaških cerkvah predstavlja reducirano inačico zahodnih korov, kombiniranih s pročelnim parom stolpov družinskih samostanov. Njihov namen danes še ni povsem pojasnjen, a so prav gotovo v povezavi z ustanovitvijo cerkve. Na podlagi nekaterih virov lahko predpostavljamo, da so v negotovih časih služili kot shramba za velikoposestnikove dobrine, a so imeli tudi liturgičen pomen, verjetno kot prostor za zasebno molitev.

Med cerkvami moramo ločiti okrogle, centralnim podobne stavbe, in longitudinalne stavbe. Od okroglih je skorajda popolnoma ohranjena le cerkev v Kallódsu, poškodovana je cerkev v Bagodvitenyjédu (na nekdanjem Szentpálu); od sicer veliko zgodnejših rotund v Letenyju, Keszthelyju in Nemesbük-királyházi pa so ostali kvečjemu temeljni zidovi. Vera Molnár, ki proučuje rotunde, obe okrogli cerkvi, ki ju sedaj raziskujejo, skupaj s cerkvijo v Selu (nekoč v Železni županiji, danes v Sloveniji) obravnava kot posebno podskupino. Po tlorisu so si zelo podobne, njihova ladja je sorazmerno majhna, na vzhodni strani pa se ji pridružuje apside v obliki podkve. Tudi zunanji okrasji so si podobni, zidove delijo lizen ali polstebri. Vhod pri cerkvi v Szentpálu in apsidu v Kallódsu so poudarili s slepo arkado, kar že samo po sebi kaže na povezavo med delavnicami. To dokazujejo tudi drugi motivi, poleg omenjenih lizen še sedišča v šilasto zaključenih zidnih nišah. Po mnenju Molnáreje so cerkev v Szentpálu zgradili konec 13. stoletja in je veliko preprostejša od nekoliko zgodnejše v Kallódsu. Medtem ko je slednja konstruirana natančno, s kvalitetno oblikovanimi detajli, je konstrukcija cerkve v Szentpálu bolj poljubna, njeni detajli so bolj grobi. Značaj detajlov v Kallódsu kaže na zvezo s osrednjeavstrijskimi karnerji, po Molnáreju pa je "to pozno skupino omogočila svojevrstna tradicija lokalnih zidarskih delavnic; ne moremo jih ločiti od ostalih vaških cerkva na tem območju."

Dejansko pa je nekatere dele obeh rotund, lizenasto, zunanjo členitev (Búcsúszentlászló, Csátár, Dobronhegy itn.), notranje zidne niše (Zalaminszent, Egregy, Vasboldogasszony itn.) mogoče najti tudi na podolžnih cerkvah v županiji. Te predstavljajo več različnih tipov, a njihovi motivi velikokrat kažejo presenetljivo podobnost. Tako sta si npr. po proporcionalnem sistemu, po rahlo koničasti obliki oken pa tudi po okrasju oblikovanem kot zobčasti trak (npr. v Egregyju), blizu cerkev v Búcsúszentlászlóju in pokopališka kapela v Kehidi. Pogost okrasni motiv je tudi ločni venec, tako v Búcsúszentlászlóju, Dobronhegyju in Becsehely-Poli. Že omenjene zidne niše spadajo med značilnosti zahodno-prekodonavske skupine cerkva. Lahko so šilasto zaključene (npr. Kallósd, Szentpál, Zalaminszent) ali polkrožno obokane (npr. Búcsúszentlászló, Egregy). Njihovega namena danes še ne poznamo točno. Dvojna oltarna niša na južni strani je verjetno bila duhovnikovo sedišče, pri ostalih pa ne najdemo skupnega sistema niti v velikosti, niti v razporeditvi in izdelavi.

Oblika cerkvenih apsid kaže v tem obdobju le malo raznolikosti: zaključujejo se v pokrožnem loku ali pa ravno. Po mnenju Károlyja Kozáka slednji tip na severnem bregu Blatnega jezera izvira iz srede 13. stoletja. V Zali je takšna cerkvena apside v Egregyju, Zalászentlászlóju in Szécsiszigetu. Velika večina pa se jih zaključuje polkrožno in so v nasprotju z nerazčlenjenimi ravnimi apsidami; členjene so z lizenami in so velikokrat okrašene z ločnimi vencí. Okna najdemo večinoma le na vzhodni in (ali) južni strani apside (to velja za oba tipa apsid). Ladjo na južni strani deli dvoje

ali troje oken, medtem ko je severna stran, ki je po splošnih ugotovitvah hladna in vetrovna (tudi po poganski tradiciji zli duhovi prihajajo s te strani), vedno nečlenjena. Na cerkvenem stolpu so lahko spodaj ena nad drugo v več ravneh nanizane line z ravnimi ali polkrožnim zaključkom, zgoraj pa bifore.

Poznamo več tipov in konstrukcijskih rešitev stolpov. Najbolj razvita rešitev je, ko stolp stoji pred zahodnim pročeljem ladje; konstrukcijsko sta zidana skupaj, na spodnji ravni so večinoma nanizane line, na zgornji pa bifora. Najmonumentalnejši primer tega tipa je stolp cerkve v Csátáru (bifora je danes zazidana), skromnejšo izvedbo najdemo v Salomváru, Csesztregu in Egregyju. Druga inačica istega tipa sta provokotna cerkvena stolpa v Andrásbidi in Dobronhegyju.

Drugo skupino predstavljajo tisti cerkveni stolpi, katerih vogali na zahodnem pročelju ležijo na konzolah, njihov vzhodni del pa podpirata dva stebra. Takšne primere najdemo v Zalaszentgyörgyju, Vasboldogasszonyju in v ruševinah cerkve v Kustányju, medtem ko zahodni del stolpa cerkve v Szécsiszigetu ne leži na konzolah, ampak na močnih stebrih.

V Zali poznamo samo en primer tretjega tipa, t. j. v Zalaszentmihályfa. Tretjina stranske dolžine ogromnega kvadratalega stolpa izstopi pred ravnino zahodnega pročelja. Del pritličja, ki je v notranjosti cerkve, in prvega nadstropja tvorita zahodni kor zgradbe.

Pri zunanem okrasju cerkva je pogosto poudarjen večinoma preprost talni zidec (Bűcsúszentlászló, Csátár, Boncodfőde, Dobronhegy itn.). Na glavni apsidi v Kapor-naku pa poznamo tudi njegovo bolj profilirano in kvalitetnejšo inačico.

Pri cerkvenih slavalokih poznamo zelo malo inačic. Ti so ali polkrožni (Egereg, Dobronhegy, Kehida) ali pa že kažejo vplive gotike in so rahlo zašiljeni (Kallósd, Csátár, Becsehely-Pola). Večinoma pa so nerazčlenjeni. Podobno obliko kažejo tudi portali. Na žalost se jih je le malo v celoti ohranilo. Nekatere izmed njih so krasili kiparsko izdelani timpanoni (Zalaháshágy, Zalaszentmihályfa, Ujduvár, morda Szécsisziget) drugod pa najdemo pod polkrožnim vrhom portal brez stebrov (Becsehely-Pola, Bűcsúszentlászló) s preprostim, neokrašenim timpanonom. Dokaj preprost je tudi vhod v spodnjem delu stolpa (Csátár, Csesztreg, Andrásbida, Dobronhegy). v nasprotju s skupino, kjer je vhod na južni strani. Rahlo šilasto oblikovano konico najdemo že na spodnjem delu zidu med dvema stebroma portala v Szécsiszigetu, vendar se na portalih na splošno raje kot pri drugih elementih (npr. v zidnih nišah s sediščem, na slavalokih ali na oknih) oklepajo bolj konzervativnega polkrožnega loka. Večina izvirnih portalov je bila v 18. stoletju prezidana.

Svojevrstno rešitev razkriva cerkveni stolp v Egeregju. Slemenasta kapa ne le da nima primere v okolici, tudi med vsemi madžarskimi spomeniki komajda najdemo podoben primerek. Seči bi morali vse do transilvanske Zeykfalve v županiji Hunyad, da bi našli podobno. Takšna kapa je bila verjetno tudi na stolpu v Óraljabolgdósfáni, ki je vzorčni primer cerkve v Zeykfalvi, in na stolpu nekoliko podobne cerkve v Demsusu (tudi kapa cerkvenega stolpa v Lébényju je podobna, a je bila narejena v preteklem stoletju). Géza Entz predpostavlja, da je bil ta tip v 13. stoletju razširjen po vsej državi, vendar so stavbe, ki so predstavljale vez med obema območjema že izginile.

V županiji Zala imamo torej danes le arhitekturne spomenike iz zadnjega obdobja romanike. Gledano s srednjeevropskega zornega kota jih odlikuje posebna kakovost. Velika večina spomenikov je bila porušena med več kot stopetdesetletno turško vojno. Objekti, ki so ostali in preživeli baročno preoblikovanje (le-to je bilo sicer dobronamerno, vendar velikokrat ni prizaneslo niti vrednejšim starejšim zgradbam), tudi v svoji okrnjenosti pričajo o eni od cvetočih obdobj madžarske zgodovine.

Andrásbida, cerkev Vseh svetih

Vas leta 1211 omenjajo kot Lovászi, 1269 pa po prejšnjem posestniku kot Andrásbida. Cerkev zgradili sredi 13. stoletja. Prvič jo omenjajo leta 1278. Med boji proti Turkom bila poškodovana, od leta 1617 je ne uporabljajo več. Leta 1746 so jo začasno, leta

1785 pa dokončno obnovili. Leta 1973 so jo restavrirali pod vodstvom OMF (Nadzor spomeniškega varstva).

Zgradba je pravokotne oblike, obrnjena prot vzhodu; apsida z ravnim vrhom je baročna. Cerkveni stolp postavljen pred zahodno pročelje ladje, njun zid je skupen. Vhod je bil tudi izvorno ob vzhodu stolpa. Vsa tri južna okna ladje so v 18. stoletju povečali in jih na novo obokali. Spredaj je pod piramidasto kapo stolpa bifora, na obeh straneh pa okno s polkrožnim vrhom. Zahodni kor cerkve je izviren, presekani z veliko, plosko obokano odprtino.

Bagodvitenyéd, cerkev sv. Pavla, ruševina

Ime vasi prvič omenjajo leta 1371, skupaj s sinovima Miklósa Szentpálja, Pavlom in Egyjedom. 1408. leta je Antal, sin Lőrincza Szentpálja, omenjen v neki diplomi.

Cerkve je bila zgrajena v drugi polovici 13. stoletja. 1333. leta papeški register desetini omenja duhovnika Martina. V turškem obdobju so zapuščeno, porušeno stavbo rekonstruirali v baročnem stilu (ok. 1755). Od 1860 v cerkvi ne mašujejo več.

Arheološke raziskave so pokazale, da je bila okrogla opečnata cerkev z apsidno v obliki podkve prvotno obrnjena proti vzhodu. Zunanost razčlenjujejo enostavni talni zidci in polstebri. Vhod je bil prvotno na zahodni strani, poudarili so ga s predzidom. Vhodna vrata, ki so bila zazidana pozneje, so velika, njihova struktura je verjetno portalna. V notranjosti so šilasto zaključene zidne niše, na južni strani tri (na najbolj južni so vidne sledi freske), na severni strani dve; ena od njiju je s segmentnim lokom. Prvotno je cerkev pokrivala obokana kupola, apsidno pa četrtrinska kupola. Ob prezidavi v 18. stoletju se je lega zgradbe spremenila, na mestu porušenega vzhodnega dela so zgradili baročno ladjo, apsida pa je tam, kjer je bil zazidan vhod.

Becsehely-Pola, cerkev Vseh svetih

Vas Polo omenja nek dokument leta 1273, ko je bila v lasti grofa Petra. Cerkev so zgradili sredi 13. stoletja. 1332 omenjajo njenega duhovnika, 1355 pa stavbo. Med leti 1600-1690 je vas plačevala za cerkev Turkom letni davek. Od 1698 je bila podružnica Tótszentmártona, od 1747 Becsehelyja. Tedaj še ni imela cerkvenega stolpa, zgradbo samo pa so po letu 1716 razširili. 1790. leta so prezidali zahodni del, 1966 pa jo obnovili.

Izvirno je bila opečnata stavba z ravnim stropom in stolpom, ki ga ne poznamo, s pravokotno in proti vzhodu obrnjeno polkrožno absido. Severno stran ladje in apside razčlenjujejo line (5 oz. 8), ki izhajajo iz talnega zidca. Na severni strani ladje, po običaju tistega obdobja, ni bilo oken, na južni strani sta bili dve lini; na vzhodnem delu apside je bila ena sama lina. Okna ladje so ob prezidavi v 18. stoletju povečali, nato okoli 1790 zazidali in naredili dvoje večjih baročnih oken. Portalna vrata se odpirajo na južni strani, nad njimi so našli sledi trikotnega timpanona. Ob rahlo šilastem slavlolu je po ena oltarna niša, v južnem zidu ladje pa sta ob apsidi dve prav tako šilasti niši. Apsida je pokrita s četrtinsko kupolo. Obok ladje je bil izdelan v 18. stoletju.

Bezeréd, cerkev sv. Katarine

Vas prvič omenjajo leta 1236. 1327 omenjen kraljev človek Peter Bezerédi, 1343 pa Pavel in Jakob, sinova Lászlá Vörösa Bezerédija. 1412 in 1445 vas omenjajo pod imenom Kisbezeréd.

1333. leta je njen duhovnik Miklós plačal 16 (szeles) denarjev kot papeško desetino. 1359. leta pišejo o cerkvi sv. Katarine. Leta 1554 porušeno cerkev so leta 1738 obnovili in jo med leti 1818-28 povečali proti zahodu.

Nizka stavba, ki jo zaključuje polkrožna, s četrtninsko kupolo pokrita apsida, je obrnjena proti vzhodu. Prvotnih oken ne poznamo. Danes so na južnem zidu tri okna, na južni strani apsida je kvadratno okno iz prejšnjega stoletja. Zakristija na severni strani je dodatek iz 18. stoletja. Prvotni vhod je bil verjetno v južnem zidu. Zunanji zid je nerazčlenjen. Slavolok je polkrožen, izbočen, nastal pa je verjetno z modifikacijo prvotnega. Zidovje je izvirno samo na severni strani in na severnem zidu apsida ter od jugozahodnega vogala do roba vhoda. Preostali del je baročna prezidava.

Boncodfölds, cerkev sv. Ane, prvotno Kozme in Damijana

Vas je bila v 11. stoletju last Salomvárijev, od 1370 pa Kávásijev.

Cerkev zgradili sredi 13. stoletja. Leta 1333 je njen duhovnik Janecz plačal 25 (széles) denarjev za papeško desetino, leta 1334 pa 20. 1489 omenjajo njeno pravoslavno župnijo (parohijo). 1570. leta so jo Turki porušili. V letih 1751-55 so jo zgradili na novo in jo posvetili v čast sv. Ane. V letih 1775-77 jo je Filip Wolf Luchserer, zidarski mojster iz Zalaegerszega, razširil, vendar 1778 še ni imela stolpa. 1978. leta v njej potekalo raziskovalno delo in restavracija.

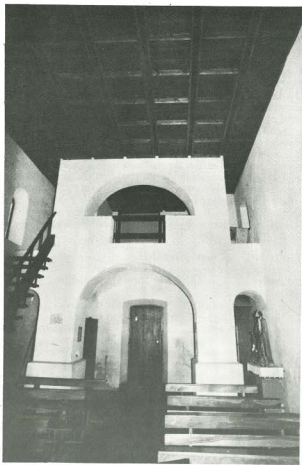
Cerkev z eno samo ladjo in s polkrožno apsido je obrnjena proti zahodu. Apsida imela dvoje romanskih oken (eno je gledalo proti zahodu, drugo, ki še danes obstaja, pa na jug), sledi obeh oken je uspelo raziskovalcem najti tudi na južnem zidu. Prvotni vhod je neznan. Apsido členijo ploske lizene, ki izhajajo iz talnega zidca, a se prekinajo v enotni liniji nad oknom. Apsida je pokrita s četrtninsko kupolo, obok ladje izvira iz 18. stoletja. Glede na to, da ni bilo izkopavanj, obstoj romanskega stolpa ni dokazan.

Bóde (Zalaszentmihályfa), cerkev sv. Mihaela

Vas Szentmihályfa prvič omenjajo 1410 pod imenom Végzalátnok, ko je bila v lasti družine Salamonvári. 1424. in 1426. leta uporabljajo obe imeni. Tedaj je bila vas v lasti družine Terjék.

Cerkev so zgradili okoli leta 1220. Na koncu 13. stoletja so dozidali večjo apsido v gotškem stilu. Leta 1424 jo prvič omenjajo, 1550 omenjen duhovnik Andrej. Med turškim osvajanjem je vas izumrla, tudi cerkev je bila poškodovana. Vas je ponovno nastala 1,6 km stran. Okoli leta 1750 cerkev zgradili na novo, apsido pa so povečali. Do leta 1755 je bila podružnica Zalaszentgyörgyja, nato Boncodfölds. Leta 1923 so jo restavrirali in 1970-71 obnovili.

Opečnata stavba z eno samo ladjo je obrnjena proti vzhodu, prvotna apsida je bila polkrožna. Tri romanska okna v južnem zidu so rekonstruirali v letih 1970-71. Cerkveni stolp, ki je v primerjavi s cerkvijo dokaj velik, se boči iz ladje le za tretjino svoje širine. Zadnji, vzhodni zid leži na dveh stebrih in tvori hkrati zahodni kor. Ta je v prvem nadstropju stolpa prelomljen s polkrožno odprtino, ki ima v spodnjem delu zarezo v obliki pravokotnika. Severozahodni in jugozahodni vogal stolpa se k severni oz. južni strani ladje priključuje z obokom. Stopnice, ki vodijo na kor, so na južnem delu stolpa, ki se dviguje nad ladjo. Na vseh štirih straneh so trojne bifore, spodaj ob pročelnem delu se odpira okno z rešetkami. Kapitela dveh stebrov enega od oken so našli ob prenavljanju; eden upodablja kravo, drugi pa ovno glavo. Vhod v cerkev je na zahodni strani v podnožju stolpa v veliki, polkrožni niši. Portalni okvir je približno do višine ramen vodoravno rebrast, više polžast. Relief polkrožnega timpanona nad portalom upodablja jagnje s križem v vitičasto okrašenem okvirju (Agnus Dei), poleg pa je orel (simbol Janeza Evangelista).

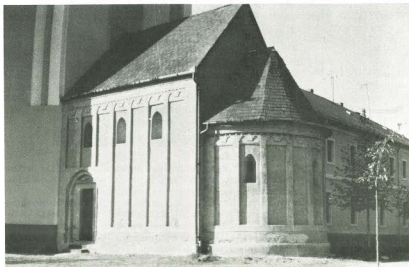

Búcsúszentlászló, cerkev sv. Ladislava

Vas leta 1270 omenjajo pod imenom Szentlászló kot last gradu v Pölöski.

Tedaj je morala stati tudi cerkev, zgradili pa so jo verjetno sredi 13. stoletja. Med turškim pustošenjem je bila vas uničena, cerkev pa je obdajala gosta goščava in tako je ostala relativno cela. Od 1694. leta so bili branitelji cerkve namesto dotedanjih puščavnikov frančiškani. Med leti 1714-24 zgradili baročno samostansko cerkev, restavrirali pa so tudi romansko stavbo, ki je ostala cerkvena kapela. 1801 jo je obovil

Ambrogio Bornati. Po letu 1874 in med 1925-30 so jo prenovili, 1969 pa spomeniško obnovili.

Pravokotna stavba s polkrožno apsido je obrnjena proti vzhodu. Južni zid členi troje lin, apsidno dvojico lin in lizene, ki ležijo na talnem zidu. Le-ta je okrašen z ločnimi vzorci, nad katerimi je zobčast ornament. Portal s ploskim izboklim zidom se na vrhu polkrožno zaključuje na južni strani. Na novo zgrajeni slavalok zvesto sledi polkrožni obliki izvirnika. Apsido pokriva četrtsinska kupola, ravni ladijski strop izvira iz 18. stoletja.

Csesztreg, cerkev sv. Mavricija

Vas je bila leta 1275 v lasti mojstra Hahóta. 1334 je kralj Karel Robert na prošnjo župana Nikolaja odredil obhod meje. Od leta 1335 je bila vas last Bánffyjevih, leta 1381 omenjajo Spodnji in Zgornji Csesztreg. Od leta 1469 je trg. V letih 1576, 1596 in 1656 so Turki naselje uničili.

Cerkev sv. Mavricija so zgradili v drugi polovici 13. stoletja, leta 1334 pa je prvič omenjena. 1501. leta je imel duhovnik Blaž enega kaplana. Konec 16. stoletja cerkev prešla v protestantske roke, od 1665 bila znova katoliška, tedaj so jo tudi prenovili. Podatki iz let 1668, 1691 kažejo, da je stal stolp, ladja je imela raven strop in da je bil prezbitenij obokan. V 18. stoletju je bilo njeno stanje čedalje slabše. Leta 1803 je sledila baročna obnova, István Dorffmeister jo je okrasil s freskami. 1975. leta spomeniško obnovljena.

Stavba z eno samo ladjo je obrnjena proti vzhodu. Na pročelju je stolp, poldogovat prezbitenij pa se zaključuje s tremi stranicami osmerokotnika; po mnenju Ilone Valter izvira iz 2. polovice 18. stoletja, po mnenju Józsefa Németha pa iz 15. stoletja. Ima dvojico zgodnjegotskih oken, ki kažeta na 14. stoletje. Glavni portal se odpira pod stolpom na zahodni strani, zunaj je polkrožen, znotraj pa je šilasto zaključen. Obe strani apside osvetljuje po eno okno, ladjo pa po dvojico baročnih oken. Na zahodni strani stolpa sta ena nad drugo dve lini.

Dobronhegy, cerkev sv. Nikolaja

Vas je leta 1271 kraljica Elizabeta predala Emeriku, sinu Itemérja, ki je bil prednik družine Nádasdy-Darabos. Leta 1381 je bila v lasti Nádasdyjevih in Dobronyjevih, leta 1600 so jo po padcu Kaniže zasedli Turki.

Cerkev prvič omenjajo leta 1361, 1421. in 1590. leta, ko poročajo o njenem duhovniku. Leta 1748 so jo po turškem opustošenju restavrirali, 1938 pa obnovili. 1975. leta so jo raziskali in spomeniško obnovili.

Opečnata stavba z eno samo ladjo, pravokotnim stolpom in polkrožno apsido je obrnjena proti vzhodu. Na vseh štirih straneh stolpa so vidna romanska okna. Na vzhodni strani apside je prav tako romansko okno, na južni strani in v južnem zidu ladje je po eno baročno okno. Z lizenami členjeno apsidno podpirata dva polstebra. V višini zgornjega ladijskega venca se stolp zoži in tu opazimo ločno okrasje. Na obeh straneh slavaloka so zidne niše: na severni strani dve, na južni štiri. Obok je iz 18. stoletja. Na podobno členitev apside naletimo tudi v Boncoföldu.

Csatár, cerkev Brezmadežnega spočetja

Leta 1137 je grof Martin v Csatáru ustanovil benediktinsko opatijo, katere cerkev so posvetili 1149. O vasi priča delitvena razprava pred kapitljem v Egru iz 14. stoletja. V 17. stoletju je bila vas zapuščena, prebivalstvo se je vrnilo okoli leta 1700.

Župnijsko cerkev omenjajo leta 1336, 1515. leta je bil njen duhovnik Blaž. Leta 1738 so stavbo obnovili, zaradi poškodb iz turškega obdobja. 1755. leta zgrajena južna stenska kapela. Cerkevno-upravni pomen cerkve, ki še danes stoji, ni docela pojasnjen. Najverjetneje je šlo za srednjeveško župnijsko cerkev, ker natančna lokacija opatije ni znana, vendar pa tudi ni izključeno, da je bila zgradba v lasti redovnikov.

Opečnata stavba ima eno samo ladjo, pročelni stolp in polkrožno apsidno. Na južni strani ladje in apside ostalo dvojno okno, ki sta močno preoblikovani. Na vseh štirih straneh stolpa odkrili zazidane bifore. Apsido členijo močno izbočene lizene, ki potekajo od talnega do venčnega zidca. Navznoter rahlo zašiljen slavlolik posnema prvotnega. Apsido pokriva četrtinska kupola. Obok ladje, zahodni kor, zakristija in stranska kapela so iz 18. stoletja.

Egregy, cerkev sv. Magdalene, prvotno sv. Katarine Aleksandrijske

Egregypusztó prvič omenjajo 1221. leta, ko jo je grof Atyus Sal pustil ženi. 1226. leta so jo zastavili Lórentekom. Leta 1273 in leta 1328 Egregy omenjajo ob obhodu meje, od 1341 je bil njen lastnik Beke, Lórintov sin. Od konca 14. stoletja naprej so se lastniki pogosto menjavali. Pred 1626 so uničili vas Turki.

Cerkev so zgradili po letu 1221 (tedaj je Egregy omenjen kot pusta), po vsej verjetnosti v drugi četrtini ali sredi 13. stoletja. Prvič je omenjena 1341. leta. 1731 so jo prezidali v baročnem slogu, v letih 1964-65 pa spomeniško obnovili.

Opečnata zgradba z eno samo ladjo je obrnjena proti vzhodu, stolp je pred skorajda kvadratno ladjo z ravno apsido. Stolp pokriva slemenasta kamnita kapa. Ladja ima raven strop, spodnji del stolpa je križno obokan, kasetirani banjasti obok apside je baročen. Apsida bila prvotno obokana s četrtinsko kupolo. Vhod je na južni strani, prvotni portal je zamenjal baročni. Obe lini na južni steni ladje ter po ena lina na vzhodnem in južnem zidu apside so izvirne. Na vseh štirih straneh stolpa druga nad drugo dvojne, trojne in potem zopet dvojne bifore. Pod okni zasledimo zobčasti okras. V notranjosti ladje severno stran členijo tri zidne niše, južno pa dve niši s polkrožnim zaključkom. Polkrožni slavolok je po vsej verjetnosti izviren. Zidove krasí več konsekracijskih križev. Stavba je bila poslikana tudi zunaj, večinoma z ornamentalnim okrasjem. Na južnem zidu stolpa našli tudi sledi figuralne poslikave.

Kallósd, cerkev sv. Ane, prvotno sv. Nikolaja

Vas je bila v začetku 13. stoletja v kraljevi posesti, od 1263 je bil lastnik Orosz (serviens), 1281 je postal lastnik njegov sin Karancs, po njegovi smrti leta 1341 pa János Kanizsai in njegov brat. V 14. stoletju omenjena tudi kot Karancsfalva (Karancseva vas).

Od 15. stoletja je bila last opatije v Kapornaku. 1333 je bil duhovnik v cerkvi Domokos, 1341 jo omenjajo kot kamnito cerkev, po nekem podatku iz leta 1360 je bila posvečena sv. Nikolaju. 1419 je bil duhovnik Filipov sin Lőrinc, 1521 pa Peter. 1550. leta ni bilo župnika. Leta 1740 so jo prenovili v baročnem slogu, v 19. stoletju jezuiti dozidali predverje. Leta 1989 so raziskali zidove ter pred obnovo porušili predverje.

Opečnato okroglo cerkev s podkvasto apsidno z notranjim premerom 5,8 m, od zunaj členijo polstebri (v županiji Zala je to edinstven primer, v Avstriji pa so pogostejši). Polstebri so zgoraj odsekani, spodaj pa nelomljeni prehajajo v oblat profil in se stapljajo s podnožjem. Okoli apsida se talni zidec ostro izboči v višini polstebrov. Na južni strani so tri lene, na vzhodni strani apsida pa ena. Vhod je na jugovzhodni strani. Ladjo pokriva kupola, apsidno pa četrtinska kupola. Znotraj, v jugozahodnem delu zida, sta dve rahlo zašiljeni zidni niši s sediščem, v severozahodnem jih je pet. Med apsidno in severovzhodno nišo je stopnišče, ki vodi na prižnico. Njen spodnji del osvetljuje okroglo, zgornjega pa polkrožno okno. Da bi bilo dovolj prostora za stopnice, je sosednja zidna niša v primerjavi z ostalimi dokaj nizka. Na kapitelih stebrov med nišami je profilacija istovetna apsidnemu vencu.

Kehida, pokopališka kapela, posvečena sv. Petru, pozneje sv. Nikolaju

Leta 1232 je bila Ketud-hidja zbirno mesto plemičev županije Zala. Na začetku 14. stoletja so bili lastniki János Koppányi, Miklós Héder in Lőrinc, kanižki župan. 1523. leta je kralj podaril vas Dénesu Hasságiju. 1690 je bila vas zapuščena, nato so jo v 18. stoletju ponovno naselili.

Cerkev je bila zgrajena sredi 13. stoletja. Prvič jo omenjajo leta 1322. Njeni duhovniki so bili: 1333 Tomaž, 1419 Nikolaj, 1512 Ambrož. Leta 1550 ni bilo duhovnika. Leta 1747 so cerkev na novo zgradili. Iz 19. stoletja izvira grobnica družine Deák. V letih 1974-75 je bila spomeniško obnovljena.

Opečnata stavba brez stolpa in s polkrožno apsidno je obrnjena proti vzhodu. Vhod je na južni strani. Južno stran ladje členi dvoje oken z rešetkami, južno in vzhodno stran apsida pa deli po eno okno, prav tako z rešetkami. Okno na zahodnem pročelju je baročno. Pod streho vzdolž ladje je več zobčastih vzorcev. Apsida je obokana s četrtinsko kupolo. Znotraj, na obeh straneh slavaloka, stojita enostavna stebra. Kapela po vsej verjetnosti ni istovetna z župnijsko cerkvijo v srednjeveški vasi. Omenjene podatke (do 1747) László Vándor, ki se v novjšem času ukvarja s proučevanjem stavbe, omenja sicer v zvezi s cerkvijo, ki je izginila med turškim pustošenjem, a

obravnavani spomenik enači s cerkvijo v sosednjem Kiskallódsdu, ki je bila prvič omenjena leta 1260 in je bila v turških časih porušena. O njej imamo zelo malo podatkov.

Nagykapornak, benediktinska samostanska cerkev Kristusa Odrašenika, prej sv. Marjete, nato Kozme in Damijana

Okoli leta 1150 je benediktinsko opatijo ustanovila družina Kadar, po izumrtju družine pa je pripadla Henrikmu, sinu Bele III. Wolferja Némethújvárija. 1217 se je opat udeležil sestanka benediktinskega reda v Lateranu, kar zgovorno priča o pomenu samostana. V 14. in 15. stoletju so cerkev preoblikovali v gotskem slogu. V srednjem veku je bil Kapornak velikokrat prizorišče državnih sestankov. Leta 1560 so cerkev utrdili proti Turkom, 1575 je prenehalo delovanje konventa. Pozneje so samostan večkrat oblegali Turki. Leta 1701 so v utrdbo preurejeni samostan porušili cesarjevi možje, med leti 1736-79 so ga jezuiti obnovili, leta 1868 in 1913 so ga prenovili. Leta 1989 so raziskali apsidno in obnovili ladjo.

Prvotno je imela stavba tri ladje in dva pročelna stolpa. Obrnjena je bila poti vzhodu. Tri polkrožne apside izhajajo iz iste ravni. Predverje med stolpoma se je ohranilo vse do danes. Slavolok pred glavno apsidno je trojno stopničasto oblikovan in se zaključuje polkrožno. Vse tri ladje so imele ravno streho, križni oboki stolpov so ohranjeni še danes. V tretjem nadstropju južnega stolpa so našli ostanke zazidanih bifor. Današnja oblika z eno samo ladjo je cerkev dobila v 18. stoletju. Od prvotne zgradbe ostali le glavna apside in pročelni par stolpov s predverjem med njima.

Pakod, cerkev Marijinega vnebovzvetja, prej Kozme in Damijana

V letih 1272-76 so bili posestniki sinovi Blaža Pakodija, in Jurija Tilajija. Prvi so potem dobili posest slednjih, a so jo morali vrniti. V 14. in 15. stoletju je imela vas več lastnikov (Szentgróti, Megyeri, družina Köcsi). 1361. in 1364. leta omenjajo Pusztapakod, 1392 Pakod, ki ga imenujejo tudi Barlabáshida. 1412 omenjajo Egyházpakod, 1490 pišejo ločeno o (Egyházas) Pakodu in Pusztapakodu, kar priča o dveh različnih krajih. V 17. stoletju vas uničili Turki, a je bila pozneje ponovno naseljena.

Cerkev je bila zgrajena sredi 13. stoletja, prvič jo omenjajo leta 1342. Njeni

duhovniki so bili: 1437 Nikolajev sin Nikolaj, 1437 Klemen in 1442 Mihael. Leta 1724 ruševine cerkve obnovili, 1752. leta pa razširili.

Cerkev je opečnata stavba z eno samo ladjo, obrnjena proti vzhodu, in s polkrožno apsidno. Med obnovo leta 1983 našli prvotni južni vhod. O njeni nekdanji podobi vemo le malo, današnji izgled je cerkev dobila v 18. stoletju.

Pusztaderics-Szompácspuszta, cerkev Angelov varuhov, prej Device Marije

1342. leta je bila vas v lasti Ladislava Káldija in njegovih sinov. Leta 1536 jo je posedoval Dénes Háshágyi, 1564 Tomaž Sztézlászlói. Konec 16. stoletja so jo Turki uničili.

Cerkev zgradili sredi 13. stoletja, prvič pa jo omenjajo 1342. 1421. leta je bil njen duhovnik Koloman, 1550 ni bilo duhovnika. Viri iz leta 1554 poročajo, da je duhovnik Peter deloval v dokaj slabih okoliščinah in da so Turki zgradbo porušili. 1755. leta so jo na novo postavili, 1907 in 1935 restavrirali.

Opečnata cerkev z eno ladjo in s polkrožno apsidno je obrnjena proti vzhodu. Ob zahodnem zidu ladje leži vzhodna stran zahodnega stolpa. Na vseh štirih straneh obeh spodnjih nadstropij stolpa so romanske line, v zgornjem nadstropju pa polkrožna okna. Na severni strani je kamnita konzola, ki upodablja človeški lik. Vhod je v spodnjem delu stolpa. Na južnem zidu je dvojno okno, na vzhodni strani apside pa povečano okno. Na vseh štirih vogalih ladje je opazno armiranje.

Salomvár, cerkev Janeza Evangelista

Prednik družine, ki je posedovala vas Salomvár oz. Salomonvár, je živel v prvi polovici 13. stoletja, njegove sinove, Demetra in brate, omenja neka listina iz leta 1254. Družina je izumrla na začetku 15. stoletja. Prvotno ime vasi je Harkály (Demetrove sinove so imenovali tudi Harkályji). Ob vasi so zgradili utrdbo Salomonov grad, ki jo prvič omenjajo leta 1352. Ime je dobila po graditelju Salomonu Vörösu, sinu grofa Demetra. Večkrat tudi omenjajo, da je bilo njegovo drugo ime Harkály.

Cerkev so zgradili v prvi tretjini 13. stoletja. Leta 1333 je bil njen duhovnik Tomaž. 1366 omenjajo cerkev Janeza Evangelista iz Salomvára. Ob koncu 13. stoletja in v začetku 14. stoletja so zgradbo razširili. V 15. stoletju cerkev in njene duhovnike večkrat omenjajo, 1513 pa ji pripadajo samo tri podložniške domačije. 1554 je pokopališče zapuščeno, cerkev poškodovana. Leta 1718 so cerkev ponovno zgradili, 1771. leta pa dogradili oboke, kor z orglami in dopolnili oz. opremili apsidno. V letih 1886-89 je bila obnovljena. 1970 potekala restavracija zunanjsčine, leta 1980 pa arhitektonska raziskava notranjsčine.

Opečnata stavba ima eno samo ladjo, masivni stolp, katerega pročelje je obrnjeno proti zahodu, in prvotno polkrožno apsidno, ki je obrnjena proti vzhodu. Na prehodu iz 13. v 14. stoletje so ladjo na vzhodnem delu povečali, apside je dobila raven zaključek, ki so jo v 18. stoletju preoblikovali v poligonalni prezbiterij. Vhod je bil prvotno v spodnjem delu stolpa. Na stolpu romanske line s kamnitimi okvirji, v južnem zidu našli zazidano romansko lino ter dve zgodnjegotski, v severnem zidu pa eno zgodnjegotsko lino.

Szécsiziget, kapela

Vas je bila leta 1322 v lasti Štefana Hahóta, 1379 v posesti njegovega sina, bana Nikolaja Hahóta. 1403. leta jo je kralj dodelil Nikolaju Széchyju. Vas Petróc, v kateri je stala nekdanja župnijska cerkev, je v 17. stoletju izumrla.

Srednjeveški viri cerkve ne omenjajo. Zgrajena je bila v drugi polovici 13. stoletja. Turki so jo porušili. 1794 so jo ponovno sezidali. Tedaj je bilo treba zahodni del okrepiti z dvema stranskima podpornima stebroma. Leta 1982 bila arheološko raziskana.

Opečnata zgradba z zahodnim stolpom in ravno apsidno je obrnjena proti vzhodu. Zidovi so načlenjeni, le na južni strani ladje ter apside najdemo po eno okno. Nad portalom je lina. Ponovi se na vseh štirih straneh stolpa. Konstrukcija stolpa je dokaj

zanimiva: zahodni del držita dva stebra, zid pa se nadaljuje nad rahlo koničastim vrhom šele od drugega nadstropja navzgor. Prvotni polkrožni vrh portala so v 18. stoletju ločili z zidom.

Vasboldogasszony, cerkev Marijenega vnebovzvetja

Vasica Boldogasszony je bila leta 1354 last cistercijske opatije iz Monostra. V 16. stoletju so jo Turki uničili, pozneje ponovno naselili. 1354 omenjajo vas in iz tega sklepamo, da je stala tudi cerkev. Posvečena je bila Mariji.

Cerkev je bila zgrajena v začetku 13. stoletja. Prvič omenjena 1409. leta. V turških časih je pogorela, leta 1698 stali le zidovi in stolp. Leta 1710 jo je restavriral Pál Festetics, 1754. leta je imela še južni portal, leseni kor in prižnico. Viri iz leta 1779 poročajo, da je bila v slabem stanju. Leta 1975 potekala arhitektonska raziskava.

Opečnata stavba z eno ladjo in s polkrožno absido je obrnjena proti vzhodu. Stavba je zvečine romanska, tudi stolp; ta je zunaj postavljen na konzole, znotraj na stebre. Zunanji zid je nečlenjen, okna so iz 18. stoletja. Na vzhodnem delu apsida našli zazidano lino.

Vhod je bil prvotno na južni strani. Na južni strani apsida sta dve zidni niši s sediščem, v vrhu šilasto zaključeni. Apsido pokriva četrtsinska kupola, ladjo pa raven strop. Današnji kor so zgradili v 18. stoletju.

Zalaezerszeg-Zalabesenyő, cerkev sv. Katarine

Besenyő je bil 1326 in tudi 1338 last plemičev iz Besenyőja. Od 1444 last družin Kisbucsaí, Csányi, Sitkei, Tapán in Szentmihály. V 18. stoletju je vas propadla.

Cerkev so sezidali v drugi polovici 13. stoletja. Leta 1333 in 1334 je njen duhovnik Janez plačal sedem grošev papeške desetine. 1486. leta je bil župnik Janez, 1550 v njej deloval duhovnik Nikolaj. Leta 1690 je bila cerkev zapuščena, stolp porušen. 1780. leta je bila obnovljena, 1978 adaptirana.

Opečnata zgradba z eno samo ladjo, pročelnim stolpom in ravno absido je obrnjena proti vzhodu. Stolp stoji pred zahodnim pročeljem, vzhodni del leži na dveh masivnih zidnih stebrih. Prvotni vhod je bil na južni strani (danes ob vnožju stolpa). Lizene na južnem zidu, ki so nekoč členile zunanji zid, so odrezane, na severnem zidu in na

vzhodnem delu apside so se ohranile do danes. Odkrili tudi romansko lino, ki je zazidana v vzhodnem delu apside. V notranjosti apside odkrili ostanke križnega oboka, današnji ladijski obok izvira iz 18. stoletja. V severni ladijski zid vklesali dve polkrožno zaključeni zidni niši.

Türje, premostratenska cerkev Device Marije

Viri leta 1211 omenjajo Jakoba iz Türj, 1429 pišejo o Szentamástürjah, 1483 omenjajo Velike in Male Türje ter Türje.

Proštijo je ban Dénes Szentgróti ustanovil pred 1230. 1230 omenja samostan Nikolaj Türjei v svoji oporoki. 1251. leta je Dénes Szentgróti podaril samostanu zemljiško posest. V turških časih je bila cerkev zapuščena, njeno stanje se je slabšalo. Leta 1741 so jo obnovili. 1762. leta srednjo polkrožno apsidno porušili, namesto nje zgradili ravno zaključen prezbiterij. Na severni strani dozidali kapelo, ki jo je - poleg prezbiterija -

poslikal mojster István Dorffmeister. V letih 1900-1921 je cerkev restavriral Kálmán Lux.

Opečnata bazilika z dvema zahodnima stolpoma, tremi pari stebrov in parom zidnih stebrov s stopnicami ter tremi ladjami je obrnjena proti vzhodu. Prvotno je imela tri polkrožne apside. Srednja je za eno polo daljša od ostalih dveh. Glavno ladjo pokriva križnobrebrasti obok, apside in stranski ladji pa križni obok brez reber. Obok glavne ladje se dviga iz konzol oz. kapitelov stebrov. Glavna in obe stranski ladji so osvetljene z dveh strani. Na pročelju baročnega portala je gotska bifora, nad njo rozeta. Nad stolpi so strelske line ter druga nad drugo tri, srednji podobne bifore. Gotski slavolok krasijo ornamentalni vzorci, kapitele stebrov in slopov pa rastlinski vzorci, vsi oblikovani v kamnu. Na kor med stolpoma vodi stopnišče v severnem stolpu.

Zalaháshágy, cerkev sv. Trojice

Vas se prvič omenja leta 1328. V srednjem veku je bila last družine Háshágy. V 17. stoletju so jo Turki požgali.

Cerkev je bila zgrajena v prvi tretjini 13. stoletja, nato so jo v drugi polovici stoletja prezidali. Viri iz leta 1424 omenjajo vaško cerkev in njenega duhovnika. Med leti 1550 in 1554 je bil duhovnik Andrej. Leta 1680 sta bila stolp in apside porušena, 1745. so ju ponovno zgradili. V letih 1736-78 je bila cerkev v rokah evangeličanov. Viri iz leta 1830 poročajo, da je potrebna prenove. Leta 1975 spomeniško raziskana in obnovljena.

Zgradba z eno ladjo in ravno apsidno, katere temelji izvirajo iz 2. polovice 13. stoletja, ko so jo širili, je obrnjena proti vzhodu.

Prvotna srednjeveška cerkev tvori srednji del današnje. Podporni stebri na vogalih in pročelni stolp so iz 18. stoletja, na južnem delu polkrožno romansko okno. Našli tudi ostanke nekdanjega južnega portala s timpanonom. Notranji zid stavbe razčlenjenevale lizene. Nekaj jih je še ohranjenih. S prezidavo v 2. polovici 13. stoletja je cerkev dobila tri velika okna s polkrožnim vrhom. Relief timpanona južnega portala, ki je vzidan v notranjo steno ladje, izvira iz obdobja med 1230-1240. Upodablja roparsko žival, ki drži križ (glavni lik) in fantastične živalske figure. Slogovno najdemo podobne poteze tudi v plastičnem okrasu cerkve v Jáku. V apsiidi je bil najden kapitel stebra z akantovimi listi, ki je verjetno pripadal istemu pročelju.

Zalalóvo-Mindszent, cerkev Vseh svetih

Vas prvič omenjajo 1414, ko sta bila lastnika Tomaž Pethő Gersei in mojster Janez. 1419 in 1473 je omenjena kot sosedna okoliških vasi. Dokument iz leta 1419 prča, da je bilo njeno drugo ime Kerekgárdony. V 16. stoletju več manjših lastnikov: družine Choron, Ugod, Szécsi, Pethő Gersei. V turških časih, po letu 1600, je vas propadla, zemljiški posestnik je postal paša iz Kaniže, ostali pa so tudi madžarski zemljiški posestniki. Lastniki vasi, ki je bila ponovno naseljena v 18. stoletju, odtlej različne plemiške družine.

Cerkev so zgradili sredi 13. stoletja. 1550. in 1554. leta omenjajo viri duhovnika Ambroža. Po turškem pustošenju 1735 ostale le ruševine. 1743 so cerkev obnovili, 1972 pa so jo spomeniško raziskali ter jo prenovili.

Opečnata cerkev ima eno samo ladjo in prvotno polkrožno, proti vzhodu obrnjeno apsidno (današnja je iz 18. stoletja). Na žalost ne vemo, ali je imela stolp, toda kapitel, ki upodablja živalske like oz. človeške obraze, po vsej verjetnosti izvira iz romanske bifore. Takšno okno bi bilo mogoče pričakovati na stolpu, čeprav sledov niso našli. Z ozirom na to, da poznamo podobne tipe stolpov, ki se naslanjajo na pročelje in na notranje opornike, ni povsem izključena domneva, da je tudi tu bil postavljen stolp. Ladijske zidove členijo lizene. V južnem zidu so tri romanska okna (rekonstruirana). Strop ladje je raven in ustreza prvotnemu stanju. V severnem in južnem zidu najdemo po dve šilasto zaključeni zidni niši. Tudi v južnem delu zahodnega zidu so našli zazidano, na pol porušeno zidno nišo. Niše delijo polstebri s stiliziranimi bazami in kapiteli.

Zalaszentábró, cerkev sv. Kozme in Damijana

Vas prvič omenjajo leta 1236, pred tem je bila last Jánosa Kaplonyja. Takrat se je namreč začel pred volilnim knezom Dénesom spor med Jánosevimi dediči ter Zlandusevimi in Vindorjevimi dvorjani za posest v Szántóju. Knez je razsodil v Zlandusevo korist. Leta 1239 in 1266 je Bela IV. potrdil knezovo razsodbo.

1239. leta prvič omenjajo tudi cerkev Kozme in Damijana, ki je bila verjetno neka zgodnejša cerkev. Romanski del današnje cerkve zgradili pred 1257, vendar šele po vdoru Tatarov. Njena predhodnica je bila verjetno romanska kapela, ki so jo odkrili v neposredni bližini. Leta 1333 je duhovnik Demeter plačal deset grošev, leta 1334 in 1335 pa 40 denarjev papeške desetine. 1419. leta je bil duhovnik Mihael, Janezov sin.

Prva gotoka razširitev cerkve je verjetno sledila kmalu po njeni postavitvi. V drugi polovici 14. stoletja so jo razširili proti zahodu. V 15. stoletju razširili tudi prvotno, še vedno uporabljano cerkev. Nekdanjo kapelo, ki je severno od današnje, so prav tako razširili proti zahodu in obenem zgradili južno kapelo. Po turških osvajanjih v 18. stoletju so stavbo na novo obokali in na novo zgradili tudi severni zid. Prva romanska cerkev je podobno kot druga obrnjena proti vzhodu, apsida je polkrožna. Apsida delno še stojiče druge romanske cerkve je bila ravna, na zahodnem pročelju ni bilo stolpa. Tri line, ki so bile zelo visoko, so členile južni zid in vhod, ki je bil na sredi. Pod okni našli ostanke fresk.

Zalaszentgyörgy, cerkev sv. Jurija

V drugi polovici 13. stoletja je bila vas last Csabija iz družine Reszneki. 1326. leta mu jo je kralj znova podaril, potem ko je Salamon Vörös porušil grad. 1403. leta je kralj zaradi nezvestobe vso posest odzval Resznekičevim in Szentgyörgy podaril Mihályju Egerváryju.

Cerkev so zgradili sredi 13. stoletja. Leta 1342 jo viri prvič omenjajo kot posest Resznekičev. Med leti 1403 in 1416 je bil njen duhovnik Tomaž. V 15. stoletju je dobila novo širšo poligonalno apsido. Leta 1554 je bil njen duhovnik benediktinski redovnik. 1755. so jo po turških opustošenjih obnovili. Leta 1975 potekala arhitekturna, nato 1980. leta arheološka raziskava. Leta 1985 je bila cerkev dokončno spomeniško obnovljena.

Romanska cerkev je opečnata stavba z eno samo ladjo in polkrožno apsido, obrnjena proti vzhodu. Vhod je bil na zahodni strani pod stolpom, ki so ga nosile konzole. Južni zid členile tri line nad katerimi je bil ločni venec. Stolp krasi polkrožni zaključek, v katerega so vrezali strelno lino. Med raziskavo našli klesane kamne neznanega izvora, ki jih datirajo v tretjo četrtino 12. stoletja in bi naj bili zgodnejši od stavbe.

UPORABLJENA LITERATURA

- Entz Géza: Még egyszer a nyugati káptokokról, *Építés-Epítészettudomány* XII, 1980, 133-142.
 Entz Géza: Gerő László: A Balaton környék műemlékei, Budapest 1958.
 Gerevich Tibor: Magyarország románkori emlékei, Budapest 1938.
 Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény román és átmeneti stílus műemlékeinek rövid ismertetése, Budapest 1876.
 Koppány Tibor: A Balaton-felvidék románkori templomai, Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei I, 1963, 81-114.
 Marosi Ernő: Magyar falusi templomok, 2. izdaja, Budapest 1975.
 Fülep Lajos: A magyarországi művészet története főszerekei, 5. izdaja, Budapest 1972.
 Németh József: Zala megye műemlékei, Zalaegerszeg 1979.
 Rómer Flóris: Archeologiai levél Zalamegyéből, Vasárnapi Ujság, 1863 (več nadaljevanj).
 Rómer Flóris: Román-és átmenetkori építmények hazánk területén, Archeológiai Közlemények X/2, 1876, 1-61.
 Valtér Ilona: Romanische Sakralbauten Westpannoniens, Eisenstadt 1985.
 Valtér Ilona: Románkori templomok kutatása Zala megyében, Műemlékvédelem, 1976/2, 82-88.
 Valtér Ilona: Románkori falusi templomok Zala megyében, Művészet, 1977/4, 5-9.
 Vándor László: Ismeretlen Árpád-kori templomok Zala megyében, Műemlékvédelem, 1976/2, 89-91.

- Bogyay Tamás: A kallosdi kerek templom, Dunántúli Szemle VII, 1940, 267-277.
- Bogyay Tamás: Akapornaki egykori bencés apátság XII. századi bazilikája, Történetírás, 1938, 153.
- Bogyay Tamás: A szentmihályfai templom, Budimpešta 1937.
- Détszky Mihály-Sedlmayer János: A zalaszántói plébániatemplom restaurálása, Műemlékvédelem, 1958/2, 84-87.
- H. Vladár Agnes: A zalaszentmihályfai r.k. templom helyreállítása, Magyar Műemlékvédelem, 1971/72, 171-178.
- Istvánfi Gyula: A kehidai temetőkápolna helyreállítása, Műemlékvédelem, 176/2, 92-97.
- Kozák Károly: A zalaszántói templom feltárása és környékének középkori története, Archeológiai Értesítő LXXXIX, 1962, 220-235.
- Nagyfalussy Lajos: A kapornaki apátság története, Kalocsa 1942.
- Sz. Czeglédy I. - Entz G. - Reisinger M. - Mende F.: Az egregyi Árpád-kori templom, Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 6, 1967, 197-213.
- Valter Ilona: A becsehelyi polai r.k. templom, Magyar Műemlékvédelem, 1967/68, 335-343.
- Valter Ilona: A búcsúszentlászlói r.k. templom helyreállítása, Műemlékvédelem, 1974/I, 16-21.
- Valter Ilona: Pusztuló románkori kerektemplom Bagodvitenyén, Műemlékvédelem XI, 1977/2, 72-75.
- Valter Ilona: A zalalövő-zalamindszenti r.k. templom kutatása, Zalai Gyűjtemény 6, 1976, 171-195.
- Valter Ilona: A zalaszentmihályfai r.k. templom kutatása, Magyar Műemlékvédelem, 1971/72, 145-160.

DIE ROMANISCHE ARCHITEKTUR IN ZALA

László Kostyál

Zusammenfassung

Die ersten architektonischen Denkmäler der romanischen Zeit gehen in die erste Hälfte des 11. Jahrhunderts zurück. Außer des Planes des ehemaligen Gespanschaftssitzes, des berühmten Benediktinerklosters in Zalavar, kennt man nur einige Schnitzgegenstände. Außer diesen Denkmälern stellen aber diese Epoche auch die Grundmauern der drei Rotunden dar. Im größeren Teil der Dörfer fängt der Kirchenbau aus beständigeren Materialien, wie Stein und Ziegel sind, erst am Ende des 12. bzw. am Anfang des 13. Jahrhunderts an. Das ist eine Epoche der Stärkung der feudalen Aristokratie, was auch die Nationalklöster in Nagykapornok, Túrje, aber vielleicht auch in Csátár und Zalavég bezeugen.

Außer den größeren Abteikirchen mit den drei Schiffen (mit Ausnahme der Kirche in Csátár) folgt im 13. Jahrhundert der Bau von Dorfpfarrkirchen, die sehr ähnliche architektonische Zeichen haben, und deswegen werden sie unter die Schöpfungen derselben Werkstatt eingereiht. Meistens sind das längliche Bauten mit einem einzigen Schiff, mit oder auch ohne Kirchturm. Auf dem Gebiet der heutigen Gespanschaft kennen wir aus dieser Epoche sogar zwei Rotunden. Die gemeinsamen Merkmale dieser Kirchen sind die Lisene-Außenvergliederung (vor allem an der Apsis), Trennkronen als Ziermotiv, Wandnischen im Inneren und Ziegel als verwendetes Baumaterial.

Die türkische Verwüstung hat auch in Zala den Verfall der mittelalterlichen Denkmäler verursacht. Die erhaltenen, in meisten Fällen beschädigten Bauten haben eine Barockverkleidung bekommen. Die Enthüllung ihrer originalen Details und Rekonstruktion ihrer Form wird noch lange Zeit der Gegenstand der Forscher sein.

BIBLIOGRAFIJA FRANCA ŠEBJANIČA

Franc Kuzmič

Vidni kulturni in politični ustvarjalec Franc Šebjanič (1920-1984) je začel kot dijak z leposlovnimi stvaritvami, ki jih je objavljala po slovenskih listih. Potem se je preusmeril v družbenopolitično in kulturno področje, nazadnje pa v raziskovanje zgodovine Prekmurja, predvsem obdobja reformacije. Sodeloval je tudi na raznih simpozijih in konferencah z referati, od katerih večina ni objavljena in verjetno tudi ne ohranjena.

Pričujoči spisek njegovih del z vseh teh področij (čeprav je nepopoln zaradi številnih nepodpisanih in tako neidentificiranih člankov, kakor tudi številnih člankov, ko je bil deloval kot poklicni novinar) skuša dati vpogled v ustvarjalnost Franca Šebjaniča vsem tistim, ki jih ta področja zanimajo. Namen te bibliografije je pač tak kot vsake druge bibliografije. Sestavljena je kronološko, znotraj vsakega leta pa po abecedi.

1936

- 1 Dijaška prireditel. - MP 1 (1936/37) 5, 52.
- 2 Dr. Ljudevit Pivko. - MP 1 (1936/37) 5, 51.
- 3 Gospodična Ema in njena prva velika ljubezen. - MP 1 (1936/37) 5,49; 6-7, 68-69; 8-9, 86-88.
- 4 In Ti... - MP 1 (1936/37) 6-7, 53.
- 5 Malo pregleda. - MP 1 (1936/37) 3-4, 39.
- 6 Mi smo... - MP 1 (1936), junija, 2.
- 7 Mladina, Ti si pomlad... - MP 1 (1936/37) 5, 41.
- 8 Mladostni načrti. - MP 1 (1936) 1, 1-2.
- 9 Nekje... - MP 1 (1936/37) 8-9, 85.
- 10 Nocoj... - MP 1 (1936) 1, 10.
- 11 O, ko bi vedel... - MP 1 (1936/37) 8-9, 78.
- 12 Pesem. - MP 1 (1936), junija, 2.
- 13 Pevec. - MP 1 (1936) 1, 5-7.
- 14 Pismo. - MP 1 (1936/37) 5, 43.
- 15 Pokrajina. - MP 1 (1936/37) 3-4, 28.
- 16 Predmestje. - MP 1 (1936/37) 3-4, 33-34.
- 17 Rdeča kakteja. - MP 1 (1936/37) 8-9, 84-85.
- 18 Slovenski književniki v Soboti. - MP 1 (1936/37) 6-7, 69-70.
- 19 Sobočkim otrokom je treba nove osovne šole. - MP 1 (1936/37) 6-7, 72.
- 20 V večeru ob Muri... - MP 1 (1936), junija, 3.
- 21 Večerne pesmi. - MP 1 (1936), junija, 3.
- 22 Vinjeta. - MP 1 (1936/37) 8-9, 90.
- 23 Zastoj. - MP 1 (1936/37) 8-9, 92.
- 24 Zdaj... - MP 1 (1936/37) 8-9, 78.
- 25 Življenje... - MP 1 (1936), junija, 2.

1937

- 26 Bolna misel. - MP 2 (1937/38) 1-2, 16.
- 27 Danes in jutri. - MP 2 (1937/38) 1-2, 10.
- 28 Naša pesem. - MP 2 (1937/38) 3-4, 43.
- 29 Jaz še čutim... - MP 2 (1937/38) 7-8, 98.
- 30 Zapel bi... - Gruda, 14 (1937) 11, 178.

1938

- 31 Gjurica. - MK 5 (1938) 2, 3; 3, 2; 8, 2
- 32 Narodno-obrambni problem v Prekmurju. - Edinost, 1 (1938) 42 (26.XI.), 3.
- 33 Pismo. - Slovenska mladina, 1 (1938/39) 2, 18.
- 34 Praga, zlata Praga. - MK 5 (1938) (7.VIII.), 2.
- 35 Se vam tako mudi? - Slovenska mladina, 1 (1938) 3, 41.
- 36 Silvestrovo 1938. - Slovenska mladina, 1 (1938/39) 4, 51.
- 37 Soboška gimnazija (popolna). - Edinost, 1 (1938) 34 (1.X.), 1.
- 38 V mestu je lepo. - Življenje in svet, 1938, 24. knj. 180, 196, 215.
- 39 V teh dneh jesenskih. - MP 3 (1938/39) 3-4, 42.
- 40 Vabilo. - MP 3 (1938/39) 1-2, 2.

1939

- 41 Božičnica, pa takšna! - Mariborski Večernik "Jutra", 14 (1939) 293 (23.XII.), 10.
- 42 Čardaš. - Mariborski večernik "Jutra", 13 (1939), 17 (21. I.), 10.
- 43 "Československo-jihoslovenská revue" o Prekmurju. - MP 3 (1939) 4-5, (prav: 5-6), 99.
- 44 Družina. - MP 3 (1939) 7-8, 125
- 45 Indija Koromandija. - MP 3 (1939) 9-10, 167.
- 46 Iz mojega dnevnika. - MP 3 (1939) 4-5 (prav: 5-6), 75.
- 47 K. H. Máchi. - MP 3 (1939) 9-10, 168.
- 48 Marija. - Mariborski Večernik "Jutra", 13 (1939) 184, (14. VIII.), 6.
- 49 Novembrska pesem. - Slovenska mladina, 2 (1939/40), 74.
- 50 Odlomek o Pragi. - MP 3 (1939) 7-8, 117-119.
- 51 Organizirajmo delovne in obrambne mladinske tabore. - Edinost, 2 (1939) 32 (12. VIII.), 5.
- 52 Pesem. - MP 3 (1939) 9-10, 160.
- 53 Pesem prekmurskih otrok. - Razori, 8 (1939/40), 277.
- 54 Strnimo mladinske vrste. - Edinost, 2 (1939) 29. IV.
- 55 Prekmurski izseljenci. - Edinost, 2 (1939) 3 (21. I.), 1.
- 56 Prekmurci se vračajo. - Edinost, 2 (1939) 38 (21.IX.), 5.
- 57 Tiskovno društvo Katol. akcije v Prekmurju. - Edinost, 2 (1939) 52 (28. XII.), 4.
- 58 Zastave. - Mariborski Večernik "Jutra", 13 (1939) 230 (7. X.), 4.
- 59 Zdaj... - Naša beseda, (Maribor), 1939/1.
- 60 Zdaj... - Slovenska mladina, 1 (1939) 4, 55.

1940

- 61 "Črni demanti". - Edinost, 3 (1940) 9 (29. II.), 3.
- 62 Dekle iz Vielacha. - MP 4 (1940) 7-8, 109.
- 63 Mi smo plesali. - Mariborski Večernik "Jutra", 14 (1940) 33 (10. II.), 13.
- 64 Miško Kraljec: Pripovetke. - MP 4 (1940) 7-8, 125-126.
- 65 O sezonskem izseljevanju. - Mariborski Večernik "Jutra", 14 (1940) 76 (4. IV.), 2.
- 66 Ob našem izseljenskem vprašanju. - Mariborski Večernik "Jutra", 14 (1940) 96 (27. IV.), 4.
- 67 Odlomki iz Budimpešte. - MP 4 (1940) 1-2, 26-29.
- 68 Prekmurski protestanti ne razumejo potreb časa in narodnostnega razvoja v jasno slovensko smer. - Mariborski Večernik "Jutra", 14 (1940) 58 (11. III.), 2.
- 69 Prepričanja. - Edinost, 3 (1940) 4 (25. I.), 4.
- 70 Prišla bo pomlad. - Mariborski Večernik "Jutra", 14 (1940) 72 (30. III.), 4.
- 71 Slovenci v Ameriki (nadalj.). - Gruda, 17 (1940):
Zakaj se zanimamo za naše rojake, 12.
Obljubljena dežela dolarjev, 27.
Vzroki in nujnost preseljevanja, 56.

- Zgodovinski potek izseljevanja, 79.
 Naseljenost po deželah in mestih, 100.
 Socialne organizacije izseljencev, 149.
 Prosvedno društveno življenje, 223.
 Časopisje in umetniško ustvarjanje. - Politično udejstvovanje. - Mladina, 244.
 72 Spomenik. - MP 4 (1940) 3-4, 64.
 73 Trije prekmurski umetniki. - Jutro, 21 (1940) 295 (17. XII.), 3; 296 (18. XII.), 3.
 74 Veselo pismo. - MP 4 (1940) 5-6, 92.
 75 Vprašanje kulturnih odnosov z Madžari. - Edinost, 3 (1940) 8 (22.II.), 3.

1941

- 76 Karikaturist L. Kondor. - Jutro, 21 (1941) 39 (15. II.), 3; 40 (16. II.), 12.
 77 Med rabskimi Slovenci. - Jutro, 21 (1941) 46, (23. II.), 5.
 78 Pri prekmurskem umetniku v Budimpešti. (Iz razgovora s prvim prekmurskim slikarjem Ludvikom Vrečičem). - Mariborski Večernik "Jutra", 15 (1941) 27 (3. II.), 3.
 79 Pri prekmurskem umetniku v Budimpešti. - Murska Krajina, 10 (1941) 7 (16. II.), 2.
 80 Pri Zoltanu Csuki. - Jutro, 21 (1941) 36 (12. II.), 3.
 81 Primož Trubar. - Düşevni list, 19 (1941) 4, 46-47.
 82 Razgovor z dr. A. Pavlom. - Jutro, 21 (1941) 44 (21. II.), 3-4.
 83 Šaljive zgodbe iz Porabja. - Naš rod, 13 (1941/42), 51.
 84 V Šelu v Prekmurju so vlekli bor... Nekaj slik s starinskega borovega gostuivanja. - Jutro, 21 (1941) 53 (4. III.), 3.

1946

- 85 "Elektriko nam je prinesel Tito". (Elektrifikacija vasi Sebeborci). - Ljudska pravica, 7 (1946) 149 (29.VI.), 5.
 86 Madžarska knjiga o Trstu. - Vestnik, (Maribor), 10. V. 1946.
 87 Most na Muri pri Petanjcih bo dograjen jeseni. - Ljudska pravica, 7 (1946) 154 (5.VII.), 6.
 88 Nova najdišča staroslovanskih grobov v Ptuj. - Slovenski poročevalec, 7 (1946) 206 (4.IX.), 2.
 89 Protestantska cerkev v Prekmurju prej in sedaj. - Vestnik, (Maribor), 1946, 20 (15.II.), 4.

1948

- 90 Južnoslovanske šole na Madžarskem. - Popotnik, 1948, 5-6, str. 187-189.
 91 Med gradiščanskimi Hrvati na Madžarskem. - Slovenski poročevalec, 9 (1948), (13.I.).

1949

- 92 Ivan Cankar v madžarščini. - Nova obzorja, 1949, str. 253-254.
 93 Južni Slovani na Madžarskem. - Obzornik, 1949, 4-5, str. 174-177.

1950

- 94 Borba naših nacionalnih manjina u Madjarskoj za svoja prava. - Beograd 1950. 30+(II) str. (Politička biblioteka Narodnog fronta Srbije; 67)
 95 O vlogi in pomenu "Mladega Prekmurca". - Nova obzorja, 1950, 9-10, str. 534-535.

1951

- 96 Martin Andersen Nexö: Otroška leta. - Vestnik, (Maribor), 1951, št. 10.

1952

- 97 O vlogi in pomenu "Mladega Prekmurca". - Obmurski tednik, 4 (1952) 34 (22.VIII.), 2-3.
 98 Štirje zvesti sinovi Prekmurja. (Pajlin, Murčič, Kūhar, Vrečič). - Vestnik, (Maribor), 1952, 200 (26.VIII.), 2.

1954

- 99 Iz nenapisane kronike Kluba prekmurskih akademikov za april in maj 1941. leta. - Obmurski tednik, 6 (1954) 39 (1.X.), 9.
 100 "Jamnica" Prežihovega Voranca v madžarščini. - Nova obzorja, 1954, 12, str. 752-753.
 101 "Jamnica" v madžarščini. - Slovenski poročevalec, 15 (1954), 212 (10.IX.), 4.
 102 Poglobiti je treba stike KPA z OLO in okrajnimi političnimi činitelji. - Obmurski tednik, 6 (1954) 40 (21.X.), 6.
 103 Prekmurje, ki ga ni na zemljevidih. - Obmurski tednik, 6 (1954) 51 (30.XII.), 1-2.

1955

- 104 Nekaj spominov na soboška dijaška leta. - V: Poročilo gimnazije v Murski Soboti. Murska Sobota 1955, str. 19-20.
 105 Picasso v Nemčiji. - Večer, 11 (1955) 275 (23.XI), 3.

1956

- 106 Bela kokoš. - Ljudska pravica, 22 (1956) 281 (28. in 29. XI.), 15.
 107 Besede spomina (ob desetletnici smrti dr. Avgusta Pavla). - Pomurski vestnik, 8 (1956) 1-2 (12. I.), 2-3.
 108 Bibliografija pomembnejših prevodnih del dr. Avgusta Pavla. - Svet ob Muri 1 (1956), str. 160.
 109 Dr. Avgust Pavel in njegovo delo. - Svet ob Muri, 1 (1956), 3, str. 98-105.
 110 Dr. Avgust Pavel - posredovalec in prevajalec slovenskih književnih del v madžarščini. - Večer, 12 (1956) 211 (8.IX.), 5.
 111 Kulturno življenje Murske Sobotice. - Večer, 12 (1956), št. 201.
 112 Odnos med svetom za prosveto in šolskim odborom. - Naša skupnost, 1956, 9, str. 11+13.
 113 Porabski Slovenci. - Svet ob Muri, 1 (1956) 1-2, str. 84-89.
 114 Pozabljena Vrečičeva platna. (Zapisek iz Budimpešte). - Pomurski vestnik, 8 (1956) 49 (13.XII.), str. 4.
 115 Avgust Pavel: Kdo bo premeril to brezmejno bolečino... - Svet ob Muri, 1 (1956), 3, str. 106-107. - Prevedel iz madžarščine.

1957

- 116 Asbóth in slovenski jezik. (Nekaj značilnosti iz ohranjene korespondence s Pavlom). - Svet ob Muri, 2 (1957) 5-6, str. 329-338.
 117 Beograjsko kulturno pismo. - Večer, 13 (1957) 106 (8.V.), 3.
 118 Beograjsko kulturno pismo. - Večer, 13 (1957) 124 (29.V.), 3.
 119 Gmotni temelji prvih prekmurskih protestantskih župnij v XVIII. stoletju. - Svet ob Muri, 2 (1957) 3, str. 155-158.
 120 Med knjigami v Budimpešti, zapisek s poti. - Večer, 13 (1957) 200 (28.VIII.), 3.
 121 Nova madžarska izdaja Ivana Cankarja. - Svet ob Muri, 2 (1957), str. 50-51.
 122 Obnova kulturne stavbe... Budimpeštansko kulturno pismo. - Večer, 13 (1957) 72 (27.III.), 3.
 123 Prekmurski tisk sredi Budimpešte. - Pomurski vestnik, 9 (1957) 1 (10.I.), 5.
 124 Srbskohrvatski prevodi slovenskih del na Madžarskem. - Svet ob Muri, 2 (1957) 4, str. 240.
 125 Zanimiv budimpeštanski muzej - šestdesetletnik. - Pomurski vestnik, 9 (1957) * 15 (18.IV.), 3.

1958

- 126 Dve podobi kulturnega življenja na Madžarskem. - Naši razgledi, 7 (1958) 16, str. 388-389.
 127 Prekmuriana v Bratislavi. - Svet ob Muri, 3 (1958) 1-2, str. 134-135.
 128 Večer slovenske besede - ena poslednjih kulturnih prireditev predvojnega Kluba prekmurskih akademikov. - Srečanje 1958, str. 12.

1959

- 129 Bela Kun in madžarska sovjetska republika. (Zapisek ob prvi izdaji Kunovuh govorov in spisov). - Naši razgledi, 8 (1959) 7 (11.IV.), 156-157.

1960

- 130 Zdravstveno zavarovanje - nova pridobitev kmečkega prebivalstva. - Zadrugi koledar Pomurja 1960, str. 85-86.

1961

- 131 Dvojezičnost v šolstvu narodnostno mešanih okolišev - pomemben korak naprej. - Pomurski vestnik, 13 (1961) 10 (9.III.), 12.
 132 Iz nenapisane kronike Kluba prekmurskih akademikov za april in maj 1941. leta. (Po članku F. Šebjaniča). - Pomurski vestnik, 13 (1961) 15 (13.IV.), 4.
 133 **Madžarsko-slovenski slovar. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1961. 179 str.**
 Ref.: N. Brumen, Naši razgledi, 11 (1962) 2, 39; N. B.(rumen), Pom. vestnik, 13 (1961) 44 (9.XI.), 4.
 134 Na dnevnem redu: srednje in strokovno šolstvo. (Intervju). - Pomurski vestnik, 13 (1961) 29 (27.VII.), 4.
 135 Slovenski avtorji v madžarščini. - Delo, 3 (1961) 205 (29.VII.), 6.

1963

- 136 Dvojezičnost v Pomurju. - Pomurski kmečki koledar 1963, str. 41-42.
 137 In memoriam B. Szabó György. - Delo, 5 (1963) 168 (21.VI.), 5.
 138 Kivándorlók idegen és hazai földön. - Pomurjei földművesek naptára az 1963-as esztendőre, str. 45-47.
 139 Naš izseljenec na domačih in tujih tleh. - Pomurski kmetijski koledar 1963, str. 123-124.
 140 Stalna likovna zbirka Pomurja. (Govor ob svečani otvoritvi). - Pomurski vestnik, 15 (1963) 28 (18.VIII.), 4.

1964

- 141 **Dvojezične šole v Prekmurju. - Maribor, Obzorja 1964. - 34 str.**
 142 Madžarski literarni publicist o slovenski književnosti. - Jezik in slovstvo, 9 (1963/64) 7-8, str. 272-273.
 143 Kondor műve - az emberek tükre. - Muravidéki földművesek naptára az 1964-es esztendőre, str. 103.
 144 Ob pravkar odprti mapi akvarelov Alojza Eberla. Nad 360 zanimivih slikarskih del v soboškem muzeju. - Večer, 20 (1964) 210 (8.IX.), 5.
 145 **Slovenska pisma madžarskega slavista Oskarja Asbotha. Murska Sobota, Pomurska založba 1964. - 24 str.**

1965

- 146 Kulturno sodelovanje na slovensko-madžarski meji. - Dialogi, 1965, 12, str. 677-678.
 147 Likovna podoba Pomurja. - V: Urbanistični program mesta Murska Sobota. Murska Sobota 1965.
 148 Na starodavni Kocljevini. (Zapisek s panonske poti). - Delo, 7 (1965) 188 (14.VII.), 6.

- 149 Novo obdobje slovensko-madžarskih stikov. - Pomurski vestnik, 17 (1965) 34 (2.IX.), 2.
- 150 Popotnik in karikaturist. (O L. Kondorju). - V: Ladislav Kondor. M. Sobota, PM 1965, (1-6).
- 151 Slovenska beseda v Porabju. - Rodna gruda, 12 (1965), 4, str. 117-118.
- 152 Sočasna podoba Porabja. - Naši razgledi, 14 (1965) 11 (5.VI.), 221.
- 153 Vidiki in problemi zaposlovanja v tujini. - Dialogi, 1965, 4, str. 189-191.
- 154 Zapisek ob dveh razstavah. - V: Razstavni paviljon arh. Franca Novaka, 16. okt. 1965, str. (15-16).

1966

- 155 Dokument o morebitni Pavlovi namestitvi na ljubljanski univerzi. - Jezik in slovstvo, 11 (1966) 8, str. 268-270.
- 156 Mađarski za popotno rabo. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1966. - 59 str.
- 157 Novejši književno-zgodovinski in kulturno-politični razvoj v Prekmurju. - V: Panonski zbornik. M. Sobota, PZ 1966, str. 139-145.
- 158 Spominski simpozij o dr. Avgustu Pavlu. - ČZN, 1966, str. 256-257.
- 159 Zgledno sožitje dveh narodnosti na slovensko-madžarski meji. - Jadranski koledar 1966, str. 101-106.

1967

- 160 A szlovén-magyar kultúrkapcsolatok fejlődése Asbóth Oszkár és Pavel Ágoston tudományos együttműködésének tükrében. - V: Avgust Pavel. M. Sobota, PZ; Szombathely, BDMK 1967, str. 30-35.
- 161 Razrešitev likovne prihodnosti. Večer, 23 (1967) 173 (28.VII.), 16. - Intervju vodil F. Mesarič.
- 162 Razvoj slovensko-madžarskih kulturnih stikov v luči znanstvenega sodelovanja Oskarja Asbótha in Avgusta Pavla. - V: Avgust Pavel. M. Sobota, PZ; Szombathely, BDMK 1967, str. 14-18.
- 163 Skrb za naše delavce v tujini. - Slovenski izseljenski koledar 1967, str. 51-52.
- 164 Slovenske knjige v Porabju na Mađarskem. - Jadranski koledar 1967, str. 92-93.
- 165 Sodobno zaposlovanje Slovencev na tujem. Jadranski koledar 1967, str. 94-95.

1968

- 166 Pokrajinski muzej Murska Sobota. - V: Vodnik po Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti. M. Sobota 1968. - 44 str. - Soavtor.

1969

- 167 Agenda Vandalica - prekmurski tisk iz 16. stoletja. - ČZN, 1969, str. 242-245.
- 168 Izlet v Blatograd. - Slovenski izseljenski koledar 1969, str. 86-88.
- 169 Naši književni spomeniki. V starodavnem ogrskem Šopronu. - Delo, 11 (1969) 65 (8.III.), 17.
- 170 Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu Mošovskemu. - Jezik in slovstvo, 15 (1969/70) 1, str. 24-27; 2, str. 54-58; 3, 85-89.
- 171 Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu Mošovskemu. - Ljubljana, Slavistično društvo 1969. - 12 str. - Ponatis iz Jezika in slovstva.
- 172 Prekmurski in porabski Slovenci v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja. - ČZN, 1969, str. 53-63.
- 173 Prekmurski in porabski Slovenci v šestdesetih in sedemdesetih letih XIX. stoletja. - Zgodovinski časopis, 1969, 1-2, str. 53-63.
- 174 Prekmursko narečno besedje v rokopisu iz leta 1862. - Jezik in slovstvo, 1969, 4, str. 126-127.
- 175 Skrbi in zadovoljstvo. Pogovor s prevajalcem Z. Csuko zapisal F. Šebjanič.

- Delo, 11 (1969) 105 (17.IV.), 5.
- 176 Slovensko-madžarski slovar. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1969. - 185 str.
Ref.: N.B.(rumen), Naši razgledi, 18 (1969) 10 (24.V.), 304.
- 177 Spoznavanje sosedov. Likovno sodelovanje prek slovensko-madžarske meje. - Večer, 25 (1969) 118 (22.V.), 8.
- 178 Taranjski Slovenci danes in nikdar več. Zapis o poslednjem slovenskem izolatu v Šomodjski županiji na Madžarskem. - Delo, 11(1969) 338 (12.XII.), 19.
- 179 Vezi rodnega in "izseljenega" Prekmurja. - Slovenski izseljenski koledar 1969, str. 25-26.
- 180 Zgodovinski mozaik - Prekmurje. - V: Pomurje - Turistični vodnik. M. Sobota, PZ 1969, str. 61-78.
- 181 Zgodovinsko pričevanje iz Bratislave. - Vestnik, 1969, 49 (26.XII.), 10.
- 1970**
- 182 Družina. - V: Mlada setev. M. Sobota, PZ 1970, str. 35.
- 182a Iz mojega dnevnika. - V: Mlada setev. M. Sobota, PZ 1970, str. 33.
- 183 Kaj je o federaciji že jasno. - Večer, 26 (1970) 298 (24.XII.), 3.
- 184 Madžarska publikacija o porabskih Slovencih. - Delo, 12 (1970) 127 (13.V.), 5.
- 185 Naša pesem. - V: Mlada setev. M. Sobota, PZ 1970, str. 32.
- 186 Razstava slovenskih protestantov. - Naši razgledi, 19 (1970) 6 (20.III.), 179.
- 187 Slovenska beseda iz Bratislave. Ob obisku knjižnice in pregledu rokopisne zapuščine M. I. Mošovskega. - Delo, 12 (1970) 99 (11.IV.), 17.
- 188 Srečanje na Osredku. - V: Petdeset let gimnazije v Murski Soboti. M. Sobota 1970, str. 135-136.
- 189 Szabó Gyula: Kézikönyv: a szlovén nemzetiségi nyelv tanításához az általános iskola I. osztályában = Priročnik za pouk slovenskega jezika v 1. razredu učnih šol. Budimpešta, Tankönyvkiadó 1970. - 266 str. - Priredila in prevedla v slovenščino Bela Horvat in Franc Šebjanič.
- 190 V slovaškem Martinu. Slovenske kulturne zanimivosti v Matici slovaški. - Delo, 12 (1970) 158 (13.VI.), 17.
- 191 V Šurdu. - Delo, 12 (1970) 57 (28.II.), 21.
- 192 V teh dneh jesenskih. - V: Mlada setev. M. Sobota, PZ 1970, str. 34.
- 1971**
- 193 Historisches mosaik. - V: Pomurje. Reiseführer. M. Sobota, PZ 1971, str. 46-65. - Skupaj z Dragom Novakom.
- 194 Po stopinjah Mandelca. Na eni izmed življenjskih postaj kranskega tiskarja. - Delo, 13 (1971) 275 (9. X.), 22.
- 195 Protestantsko gibanje panonskih Slovencev od 16. do konca 18. stoletja. - ČZN, 1971, str. 159-165.
- 196 Skrb za naše delavce v tujini. - Večer, 27 (1971) 75 (31.III.), 7+9.
- 197 Slovenski protestantski šolniki in šolarji sredi 18. stoletja v Nemes-Csou na Ogrskem. - Zbornik za historiju školstva i prosvjete. Zagreb 1971, str. 41-48.
- 198 Spomeniki naše preteklosti. - Delo, 13 (1971) 233 (28.VIII.), 20.
- 1972**
- 199 Boljša se položaj porabskih Slovencev. Nekaj ugotovitev in podatkov o slovenski manjšini na Madžarskem. - Primorski dnevnik, 28 (1972) 103 (30.IV.), 6.
- 200 Kje domovina si...? Popotni zapis iz Švedske. - Večer, 28 (1972) 105 (8.V.), 4.
- 201 Szlovén nyelvkönyv az általános iskolák 3. - 4. osztáya számára = Slovenska jezikovna vadnica za 3. - 4. razred občin šol, Budapest, Tankönyvkiadó 1972. Soavtor.
- 202 Zapisek o simpoziju v Mogersdorfu. ČZN, 1972, zv. 2, str. 312-313.
203. Življenjska podoba Slovencev ob Rabi. - Jadranski koledar 1972, str. 78-81.

1973

- 204 Der Protestantismus bei den pannonischen Slowenen im Zeitraum vom 16. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. - Internationales kulturhistorisches Symposium Mogersdorf. Eisenstadt 1973, str. 55-65.
- 205 Mura-vidéki szlovén protestánsok kapcsolata Nemesszoval a XVIII. században. - Vasi szemle, 1973, 3, 462-467.
- 206 Poročilo. Csillagok és szivek. - Primorski dnevnik, 29 (1973) 123 (27.V.), 5.
- 207 Spisek dokumentarnega gradiva. - V: Štefan Kuzmič (Katalog razstave). M. Sobota, PŠK 1973, str. (8-9).
- 208 (Uvodna beseda v katalog o razstavi Š. Kuzmiča). - V: Štefan Kuzmič (Katalog razstave). M. Sobota, PŠK 1973, str. (3).

1974

- 209 Opomba k protestantskemu vizitacijskemu zapisniku iz leta 1627. - ČZN, 1974, 1. zv., str. 127.
- 210 Zgodovinski pomen dejavnosti Štefana Kuzmiča pri utrjevanju protestantizma in nacionalnem osveščanju Slovencev na Ogrskem. - Zbornik Štefana Kuzmiča M. Sobota, PZ 1974, str. 36-53.

1975

- 211 Kakva kultra "gastarbajterima". - Oko, (Zagreb), 1975/76, 99, str. 1. - Intervju, vodil Miloš-Bata Milatović.
- 212 Novi razsegi Mandelčeve dejavnosti. - Naši razgledi, 24 (1975) 12 (20.VI.), 331.
- 213 "Trdovratno protestništvo" V. Novaka ob zborniku Š. Kuzmiča. - Jezik in slovstvo, 21 (1975/76) 4, ovitek 2 str.
- 214 Trubariana v Bratislavi. - Jezik in slovstvo, 21 (1975/76) 3, str. 86-87.
- 215 Vágvölgyi Tibor: Madžarski jakobinci. Ljubljana, DZS 1975, - 166 str. (Prevedel iz madžarščine).

1976

- 216 Dvoje najdb. Mandelčev tisk iz 16. stoletja in doslej najstarejše prekmursko pismo. - Delo, 1976, 126 (1.VI.), 8.
- 217 Etnografija Južnih Slavena u Madžarskoj. Bp. 1975. - Primorski dnevnik, 8. VIII. 1976.
- 218 Pesmi o Jadranskem morju v lepem madžarskem prevodu. - Primorski dnevnik, 32 (1976) 200 (29.VIII.), 5.
- 219 (Poročilo o knjigi Z. Csuke Pesem večnega upora.). - Primorski dnevnik, 32 (1976) 242 (17.X.), 5.
- 220 Štefan Kuzmič in njegovo delo. M. Sobota, PZ 1976. - 21 str.
- 221 Znani in neznani. Pesniška zbirka o Jadranskem morju v madžarščini. - Večer 32 (1976) 203 (31.VIII.), 6.

1977

- 222 "Agenda Vandalica" in Bakošev rokopisni obrednik. - ČZN, 1977, 1-2, str. 157-163.
- 223 Nova važna odkritja iz slovensko-hrvaškega reformacijskega obdobja. Pisma Mandelca in Konzula. - Primorski dnevnik, 1977 (5.VI.).
- 224 Pisma reformacijskih osebnosti 16. stoletja. - Večer, 33 (1977) 125 (1.VI.), 6.
- 225 Protestantско gibanje panonskih Slovencev. Od začetkov reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske. M. Sobota, PZ 1977. - 116 str.
- 226 Slovenci in sočasno madžarsko zgodovinopisje. Na rob dvema zgodovinskima publikacijama. - Naši razgledi 26 (1977) 2 (28.I.), 38-39.

1978

- 227 Evidentiranje virov za zgodovino Prekmurja. - Arhivi 1 (1978), str. 27-28.
- 130 228 Iz rojstnega lista "Mladega Prekmurca". - Vestnik, 29 (1978),

- posebna jubilejna priloga 16. IX. 1978, str. 23.
- 229 Ljudskoprosvetna dejavnost porabskih Slovencev. - V: Naša pota v kulturo svobodnejšega človeka. Ljubljana, ZKOS 1978, str. 241-243.
- 230 Malo znano kartografsko gradivo v Trstu in okolici. - Primorski dnevnik, 34 (1978) 66 (19.III.), 8.
- 231 Protireformacijska vojaška intervencija v Prekmurju leta 1732. - ČZN, 1978, 1. zv., str. 75-81.
- 232 **The Protestant movement of Slovenes in Pannonia.** - M. Sobota, PZ 1978. - 59 str.
- 233 Tristoletni tlorisi protiturških utrd na Slovenskem. - Večer, 34 (1978) 46 (25. II.), 4.
- 1979**
- 234 **A pannóniai szlovének protestáns mozgalma.** M. Sobota, PZ 1979. - 54 str.
- 235 **Die protestantische Bewegung der pannonischen Slovenen.** M. Sobota, PZ 1979. - 62 str.
- 236 Nov vir za preučevanje zgodovinskega razvoja Prekmurja. - ČZN, 1979, zv. 1-2, str. 278-285.
- 237 **Slovenski obrednik Mihaela Bakoša.** M. Sobota, PZ 1979. - 71 str.
Ref.: N. Brumen, Vestnik, 30(1979) 34,4; Nada Gaborovič, Dialogi, 16 (1980), 120-122.
- 1981**
- 238 Politična in vojaška dogajanja v Prekmurju po zlomu Avstro-Ogrske v luči madžarskega tiska. - V: Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918-1920. M. Sobota, PZ 1981, str. 318-323.
- 239 Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730-1786). - Zgodovinski časopis, 35 (1981) 1-2, str. 121-141.
- 1982**
- 240 Izjemna publicistična in založniška dejavnost (v znamenju 500-letnice Martina Lutra). - Večer, 38 (1982) 275 (25.XI.), 5.
- 241 O Monostru in zgodovinskem razvoju ob vzhodni meji. - Naši razgledi, 31 (1982) 21 (5.XI.), 611.
- 242 O Monostru in zgodovinskem razvoju. - Narodne novine, 1982, 50-52 (23.XII.), 15.
- 243 Ob slovesu od Lojzeta Piškurja. - Vestnik, 34 (1982) 48, (16.XII.), 19.
- 244 Spomini "rdečega grofa". - Večer, 38 (1982) 285 (9.XII.), 5.
- 245 **Šolnik in domoljub Adam Farkaš.** Ljubljana, ZZDS 1982. - 23 str.
- 246 V spomin Jožetu Košarju. - Vestnik, 34 (1982) 22 (10.VI.), 4.
- 1983**
- 247 **Batthyánische Herrschaft im Übermurgebiet und Südburgenland im Zeichen der Türkeneinfälle vom Ende des 16. bis zur mitte des 17. Jahrhunderts.** - Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Heft 68. Eisenstadt 1983, str. 155-165.
- 248 Dve novi knjigi o Martinu Lutru. - Večer, 39 (1983) 220 (22.IX.), 5.
- 249 Ivan Škafar 1912-1983. - Kronika, 1983, str. 74.
- 250 Korespondenčni viri za proučevanje gospodarskih in socialnih razmer Prekmurja v 17. stoletju. - Zgodovinski časopis, 37 (1983) 1-2, str. 31-36.
- 251 Kronologija mesta Murske Sobote. Tipkopi. M. Sobota 1983.
- 252 Miško Kranjec v madžarščini. - V: Miško Kranjec, Plenum kulturnih delavcev OF 1983, str. 65-67.
- 253 Na Madžarskem izšel "Ljudski koledar 1983". - Večer, 39 (1983), 2 (5.I.), 6.
- 254 O reformaciji na slovenskem vzhodu. Priprava zgodovinske razstave. - Večer,

- 39 (1983) 127 (3.VI.), 4.
- 255 Ob življenjskem prazniku našega Janka Liške. - Vestnik, 35 (1983), 15 (14.IV.), 4.
- 256 Poskus predstavitve Porabja. - Narodne novine, 1983, 16 (21.IV.), 8.
- 257 Prevod dela o Luthru. - Večer, 39 (1983) 283 (8.XII.), 5.
- 258 Publikacija o Slovencih v Mannheimu. - Večer, 39 (1983) 75 (31.III.), 5.
- 259 Razstava o 800-letnici Monoštra. - Večer, 39 (1983) 121 (27.V.), 4.
- 260 Reformatorjeva poslednja volja. - Večer, 39 (1983) 152 (2.VII.), 8; 157 (9.VII.), 8; 163 (16.VII.), 8; 168 (23.VII.), 8; 174 (30.VII.), 8.
- 261 S posluhom za mlade. - Večer, 39 (1983) 133 (10.VI.), 4.
- 262 Stoletna podoba porabskih krajev. Popisi in podatki v rokopisni zbirki Frigyesa Pestya iz 19. stoletja. - Narodne novine, 1983, 51-52 (22.XII.), 15.
- 263 "Stopnje" za novi poti? - Večer, 39 (1983) 6 (10.I.), 4.
- 264 Svojski poskus predstavitve Porabja. - Večer, 39 (1983) 63 (17.III.), 5.
- 265 Tri štipendijske ustanove prekmurskih luteranov. - Kronika, 1983, 1, str. 22-26.
- 266 Zanimiva publikacija. - Večer, 39 (1983) 93 (21.IV.), 5.
- 267 Zgodovinska razstava o reformaciji slovenskega vzhoda. - Večer, 39 (1983) 170 (26.VII.), 6.
- 268 Življenjski jubilej Janka Liške. - Večer, 39 (1983) 82 (8.IV.), 4.
- 1984**
- 269 Gedeon Borsa: Panonski knjigotiskar Janž Mandelc. Dialogi, 1984, 1, str. 60-61. - Prevedel iz madžarščine.
- 270 Izvirna publikacija porabskih Slovencev. - Večer, 40 (1984) 178 (2.VIII.), 4.
- 271 Pomembna kulturna dediščina v Adrijancih. - Večer, 40 (1984) 67 (21.III.), 6.
- 272 Prizadevanja za kulturniški turizem. - Večer, 40 (1984), 100 (30.IV.), 4.
- 273 Za nepopačeno podobo reformacije med Muro in Rabo. - Dialogi, 1984, 1, str. 57-58.
- 274 Mednarodni zgodovinski simpozij na Gradiščanskem. - Večer, 40 (1984) 243 (17.X.), 6.
- 275 Sedemdesetletni jubilej Rudija Čačinoviča. - Vestnik, 36 (1984) 13 (5.IV.), 4.
- 276 Slovensko minevanje v Taranju. - Obzornik, 1984, 6, str. 443-446.
- 277 Problematika raziskovanja in evidentiranja virov za proučevanje kulturnoprosvetnega razvoja slovenskega vzhoda. - V: Vloga regij v razvoju slovenske družbe. Ljubljana 1984, str. 101-105.
- 278 Bibliografija o zgodovini Monoštra - Szentgotthárd történeték bibliográfiája. Szombathely 1983. - Kronika, 1984, 1, str. 77-78.
- 279 Idejna vplivnost nemških univerz na dejavnost prekmurskih luteranskih izobražencev v 18. stoletju. - ČZN, 1984, zv. 2, str. 226-232.
- 280 Illyés Gyula: Kosilo v dvorcu. - Obzornik, 1984, 10, str. 701-704. - Prevedel iz madžarščine.
- 1985**
- 281 Eva Szentlélek-Koroknay: Knjigotrske starine Ljubljane in okolice. - Kronika, 1985, 2-3, str. 117-123. - Prevedel iz madžarščine.
- 282 Reformacija v Prekmurju. (Okrogla miza). - Zgodovinski časopis, 39 (1985) 3, str. 297-298.
- 1987**
- 283 Amerikanski Szlovecov glász. - Enciklopedija Slovenije I. Ljubljana, Mladinska knjiga 1987, str. 57-58.
- 284 Augušić Imre. - Enciklopedija Slovenije I. Ljubljana, Mladinska knjiga 1987, str. 131.
- 285 Boj za meje - meja z Madžarsko. - Enciklopedija Slovenije I. Ljubljana, Mladinska knjiga 1987, str. 308-309.

- 286 Organizirajmo delovne in obrambne mladinske taborne. - V: Študentski in dijaški delovni narodnoobrambni tabori v Sloveniji. Maribor, Obzorja 1987, str. 433.
- 287 Strnimo mladinske vrste. - V: Študentski in dijaški narodnoobrambni tabori v Sloveniji. Maribor, Obzorja 1987, str. 409.

1988

- 288 Demokratična zveza južnih Slovanov. - Enciklopedija Slovenije II. Ljubljana, Mladinska knjiga 1988, str. 224.
- 289 Domovinska ljudska fronta. - Enciklopedija Slovenije II. - Ljubljana, Mladinska knjiga 1988, str. 309.
- 290 Dvojezičnost v zamejstvu. Madžarska. - Enciklopedija Slovenije II. Ljubljana, Mladinska knjiga 1988, str. 408.

1989

- 291 Evangeličanska cerkev. - Enciklopedija Slovenije III. Ljubljana, Mladinska knjiga 1989, str. 69-70. - Soavtor.

1991

- 292 Raznarodovanje prekmurskih Slovencev in poslanstvo Bele Obale. - Kronika Pomurja 1991, št. 4, str. 36-43.

1992

- 293 Dalmatinova agenda in vzhodno slovenski obrednik. - Evangeličanski koledar 1992, str. 55-57.
- 294 Idejna vplivnost nemških univerz na prekmurske luteranske izobražence v 18. stoletju. - Evangeličanski koledar 1992, str. 84-88.

Urednik in sourednik

Mladi Prekmurec. 1936, od št. 1-5. Urednik.

Svet ob Muri. 1956 in 1958. Sourednik.

Szép Vida: (szlovén népbáladák és románcok kis tükré).

M. Sobota, PZ 1959. Urednik.

Informativni bilten o narodnostnih vprašanjih, 1962-1963. Urednik.

Panonska pokrajina - panonski človek. M. Sobota, PM 1967. Sourednik.

Žepni koledar za delavce v tujini 1967. M. Sobota 1967. Uredil.

Vodnik po Avstriji. Maribor 1968. Uredil.

Vodnik po Pokrajinskem muzeju. M. Sobota 1968. Sourednik.

Pannonia 69. M. Sobota 1969. Sourednik.

Vodič za jugoslovenske građane u inostranstvu. Beograd, Narodna knjiga 1976. Uredil.

KRATICE:

BDMK = Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely

ČZN = Časopis za zgodovino in narodopisje (Maribor)

DZS = Državna založba Slovenije, Ljubljana

MK = Murska Krajina (Murska Sobota)

MP = Mladi Prekmurec (Murska Sobota)

PM = Pokrajinski muzej, Murska Sobota

PŠK = Pokrajinska in študijska knjižnica, M. Sobota

PZ = Pomurska založba, Murska Sobota

ZKOS = Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Ljubljana

the same time, the *Journal of the American Medical Association* (JAMA) published a letter to the editor from a physician in the same hospital, who stated that the patient had been treated for a long time and that the physician was not sure if the patient was still alive. The physician also stated that the patient had been treated for a long time and that the physician was not sure if the patient was still alive.

The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive.

The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive.

The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive.

The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive.

The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive. The patient was treated for a long time and the physician was not sure if the patient was still alive.

ZGODOVINA CERKVE NA SLOVENSKEM

Celje, Mohorjeva družba 1991. 503 str.

Slovenci do sedaj še nismo imeli celovite predstavitve Cerkve na Slovenskem, čeprav so že izšla številna dela, ki iz različnih vidikov prikazujejo in osvetlujejo posamezna področja Cerkve na Slovenskem. K temu je v zadnjem desetletju veliko pripomogel še Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti v Ljubljani, ki je pripravil tudi primeren oris zgodovine Cerkve na Slovenskem.

Knjiga Zgodovina Cerkve na Slovenskem je delo 20 avtorjev, kar naj bi dokazovalo kvalitetno obravnavo posameznih področij, ki bi naj upoštevala tudi dosedanje in najnovejše izsledke tega področja. Toda žal vsi avtorji temu niso bili (ali hoteli biti) kos.

Kršćanstvo v antiki je prvo poglavje, ki ga je prispeval Rajko Bratož, ki svoje poglavje zaključi s prihodom Slovanov. Bogo Grafenauer je nato obdelal pokristjanjevanje Slovencev. Jože Mličarič je v poglavju Cerkev na Slovenskem v srednjem veku prikazal ureditev stalne cerkvene organizacije, samostane kot poglobljevalce verskega življenja in potem še različne izraze vernosti.

Krizo cerkvenega življenja in reformacijo je obdelal Anton Ozinger, žal pa ni prikazal časa in razmere v tem času še v Prekmurju, ki je danes prav tako sestavni del Slovenije in kjer se je reformacija ohranila še do danes. To pogrešamo tudi za Belo Krajino. Videti je, da se je tudi ta avtor poslužil starega, že tradicionalnega in obrabljenege modela oz. vzorca. Ob tem seveda ne prikaže (omenja) razvoja reformacije v Prekmurju, ne šolstva, kaj šele, da bi vsaj zdaj skušali povezati specifičnosti tega področja v osrednji korpus. Tako je ponovno zamujena ena priložnost-in kolikokrat še bo? Morda je temu botrovala idejna naravnost, boljše pripravljenost, saj ne zadostuje samo takoj v začetku navedba z "Prekmurje pa sta si delili škofiji Győr in Zagreb", (93).

Protireformacija in katoliška prenova je poglavje, ki ga je napisal Metod Benedik, ki pa prav tako izpušča Prekmurje v času protireformacije, čeprav imamo tudi tu zanimivo zgodovino. Če že drugega ne, bi bilo potrebno na prelomu stoletja omeniti vsaj protestantske begunce in grad na Petanjcih, kjer so našli pribežališče; celo z avstrijske Štajerske (med njimi celo znani astronom J. Kepler).

France Dolinar piše o jožefinizmu in janzenizmu. Ob že omenjenem Jožefovem "tolerancnem patentu" iz leta 1781, ki je še kako pomemben za razvoj protestantizma v Prekmurju, ne pove tega, da so bile takrat ponovno zaživele tri evangeličanske cerkvene občine (Hodoš, Križevci, Puconci). Potrebno bi bilo še kaj spregovoriti o katoliški prenovi in protireformaciji v 18. stoletju v samem Prekmurju, predvsem zaradi dveh rekatolicizacij protestantskih župnij (1672, 1732) in prizadevanj jezuitov.

Versko in cerkveno življenje v dobi dozorevanja slovenskega naroda je napisal Franc Kralj. V tem zgodovinskem orisu, kakor je imenovan, se pisec dotakne v bistveni potezi tudi Prekmurja. Janez Juhant je to temo prikazal še v idejno-političnih tokovih in socialni dejavnosti. Pri omembi Štefana Küzmiča (str. 196) je pri letnici smrti napaka (1779 in ne 1799). Pri prikazu verskega življenja v okupiranih pokrajinah prav tako ni zajeto Prekmurje, ki je takrat ponovno pripadalo pod Madžarsko.

Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni opisuje Viljem Pangerl, kjer pogrešamo več o protestantih, saj tudi ti tvorijo Cerkev in so dejavni na raznih področjih, kar bi bilo potrebno na ustrezen način povedati.

Rafko Valenčič je avtor orisa pastoračije na Slovenskem v povojnem času. Rafko Lešnik obdela industrializacijo in versko življenje, kar prikazuje s statistiko, kjer je Prekmurje zajeto med skupne številke mariborske škofije.

Cerkev in Slovenci po svetu je prispevek Bogdana Kolarja, kjer spet pogrešamo prekmurske Slovence in njihovo bogato udejstvovanje po svetu, predvsem v Ameriki,

tudi v verskem življenju, tako katoličanov kot protestantov, čeprav je bilo o tem že precej napisano, a škoda, da ni tukaj upoštevano in vključeno.

Zmago Šmitek obravnava Slovence v misijonih, kjer omenja zaslužnega prekmurskega misijonarja salezijanca Jožefa Kereca. Pri tem pa ni navedel Kerecovega bogatega opusa iz arhitekture, katero je zapustil na Kitajskem, kar zasluži prav tako posebno pozornost.

Kulturna dejavnost slovenskih katoličanov v dobi dozorevanja slovenskega naroda je delo Marijana Smolika, kjer na koncu prikaže v enem stavku kratko in jasno prekmurske katoličane.

Prekmurja se dotika tudi prispevek Zmage Kumer z naslovom *Odsev verovanja v ljudski duhovni kulturi na Slovenskem*.

Oris šolske dejavnosti slovenskih katoličanov v dobi dozorevanja slovenskega naroda je podal Andrej Vovko, kjer je Prekmurje primerno vključeno in opozarja na splošno manj znana dejstva posebne šolske zakonodaje. Temu primerno bi morala potem slediti še protestantska šolska dejavnost, ki pa je le na kratko označena v poglavju o reformaciji.

O duhovnosti v dobi dozorevanja slovenskega naroda je pisal France Oražem, Matjaž Kmecl pa o Cerkvi in slovstvu, kjer je celo slika naslovnice knjige Mikloša Kūzmiča, vendar z napačnim podnaslovom, (str. 391). Če že govorimo o slovstvu, bi bilo dobro mogoče povedati še kaj več o poznejšem prevajanju Svetega pisma pri protestantih, omeniti delež Stritarja, Miklošiča, Britanske biblijske družbe in drugih.

Slovensko cerkveno glasbo je obdelal Edo Škulj, o Prekmurju spet nič, tudi Janez Höfler pri cerkveni umetnosti na Slovenskem ne pove o Prekmurju vsega, kar bi bilo nujno potrebno.

Če na koncu strnemo vse skupaj v sklepno ugotovitev, vidimo, da je Prekmurje zelo slabo zastopano in kot da ni del Slovenije. Se vedno se čuti mačehovski odnos, žal tudi v tem delu. Razumem, da vsega v tako knjigo ni mogoče zajeti, a vseeno se človeku zazdi neprijetno, ko stvari med seboj primerja in se na koncu počuti ogorčen. Iz tega nehoti sledi, da avtorji sploh ne poznajo prekmurskih posebnosti v svoji stroki, saj v nasprotnem primeru sledi, kar pa je težko verjetno, da prezirajo. Celo pri pregledu literature, ki naj bi pomagala v poglobljeni študij, manjkajo dela o Prekmurju, ki so temeljna, med njimi celo take študije in razprave, ki jih je izdal sam Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti v Ljubljani.

Tako ne moremo zanseljivo trditi, da je vsebina v celoti opravičila naslov. Cerkev na Slovenskem namreč ni samo katoliška, ampak tudi protestantska, če hočemo do neke mere že pravoslavna. Protestantska ni le v nekaterih primerih, katerim se v zgodovini ni mogoče izogniti. To kontinuiteto bi bilo potrebno imeti vseskozi in vse osvetljevati vzporedno, šele tako bi vsebina opravičila naslov. Sedaj pa bi bilo vsekakor boljše, če bi bil naslov zgolj *Zgodovina katoliške Cerkve na Slovenskem*.

V pričujočem sestavku sem se skušal držati samo ocene te knjige do njenega odnosa do Prekmurja. Ta je zelo slab. Če bi skušali iz celotne knjige izpisati vse, kar je bilo zapisano o Prekmurju, gotovo ne bi zvedeli nič celovitega. Šele tedaj bi videli, kaj to v končni fazi vse skupaj dejansko sploh je. In če bi to naredile še nekatere druge pokrajine, potem bi gotovo morali še črtati besedo "na Slovenskem", mirne duše pa bi lahko dali naslov *Zgodovina katoliške Cerkve v Ljubljani* in nekaterih priljubljenih področjih okrog nje.

Upajmo, da se v prihodnje kaj takega ne bo pripetilo in da bodo založba, urednik z uredniškim odborom in sami avtorji bolj objektivni. Vseeno pa tudi knjiga kot taka, kot poskus, zasluži priznanje za dosežene napore in izpričano voljo.

Franc Kuzmič

Juš Makovec:
KORENINE - PRIIMKI NA MURSKEM POLJU
(1669-1900)

Pomurska založba, Murska Sobota 1989.

Knjigo je pregledala dr. Alenka Šivic-Dular, ki je v uvodu podala tudi tematsko analizo, zato je tu ne bom ponavljal, temveč bom podal nekaj splošnih opazk.

V Koreninah Makovec analizira priimke v križevski župniji (Mursko polje). Ob pomenski razlagi in frekventnosti ponavljanja primerja priimke vasi križevske župnije s priimki turniške župnije v Prekmurju ter s priimki v Hrvaškem Zagorju, Medžimurju in Podravini.

Delo ima poleg onomastično (imenoslovno)-zgodovinske še močno etnološko razsežnost. Ne bi mogli sprejeti mnenja Alenke Dular, da so analizirani priimki taki kot v ostalem delu slovenskega ozemlja. Razume se, da so v slovenskih priimkih seveda splošno slovenske značilnosti, od tod njena preveč posplošena trditev, da se panonski priimki ne razlikujejo od ostalih slovenskih, razen da je nekoliko več madžarskih. Prav primerjava priimkov Murskega polja s prekmurskimi in panonsko-hrvaškimi kaže, da imajo prvi dokajšnje panonske modifikacije.

Avtor je svojo onomastično raziskavo plastično vkomponiral v historično vertikalno. Faktično je osvetlil celotno konstelacijo vseh kulturno-zgodovinskih komponent, ki so pogojile nastanek priimkov, kakršnih so.

Zlasti izkazuje avtor produktivnost, ko zaorava v ledino "belih lis" tako imenovane madžarske dobe, to je od 9. do 13. stoletja. Gradivo za dešifriranje te dobe čaka raziskovalce v madžarskih arhivih. Gre za gradivo, ki utegne marsikatero doslej uveljavljeno resnico okrog kolonizacije postaviti na glavo.

Nedvomno je sooblikovala panonsko identiteto meja med Karantanijo in Panonijo na črti Ptuj-Radgona, kasneje pa na isti črti meja med Madžarsko in Avstijo. Izključeno je, da madžarska tristoletna doba ni pustila nikakršnih sledov. Tudi to je izključeno, da bi Madžari po svojem prihodu v Panonijo po vsem iztrebili slovensko (slovansko) prebivalstvo in uničili tovrstno kolonizacijo. Kako bi sicer od slovanskega prebivalstva prevzeli kakih tisoč besed iz poljedelske terminologije. V prid živim stikom slovenskega in madžarskega prebivalstva govore tudi nekatera ohranjena madžarska ledinska imena med slovenskim prebivalstvom tudi na Murskem polju.

Delo nakazuje ambicije vsaj hipotetično zrahljati že kar paradigmatične zgodovinske resnice, temelječe zlasti na Slekovec-Kovačičevih zgodovinskih prizadevanjih. Pomenljivo je, da upošteva etnogenetične dudlebske študije Jakoba Kelemine in da postavi pod vprašaj doslej brezpogojno veljavnost Otokarskega urbarja, kot edinega kolonizacijskega orientirja v drugi polovici 13. stoletja.

Sicer pa je že tudi Kovačič zapisal, da je ljudstvo Dudlebov, ki je poselilo del Panonije, že pred Pribino absorbiralo kulturno izročilo staroselcev in ustvarilo slovenski kulturni temelj. Dodaja tudi, da je govorica prebivalcev ob Muri močno podobna jeziku okolice Čeških Budejovic, kjer se je tudi naselil del Dudlebov.

Vsekakor je avtor dokazal, da pozna historiat problematike; o težavah pri razbiranju starejših motivov, kjer so obledela že cele strani in kjer kraj (vas) rojstva osebe dostikrat sploh ni napisan, ni treba govoriti.

Primerjava slovenskih panonskih priimkov s panonsko-hrvaškimi je dokazala, da je kolonizacija severno od črte Ptuj-Radgona v precejšnji meri potekala iz Hrvaškega Zagorja, Medžimurja, Podravine in Slavonije, kar pomeni, da ima znaten del

slovenskega panonskega prebivalstva svoje korenine tu. Nedvomno bi bilo zanimivo še primerjanje z južnoslovaškimi priimki.

Ob temeljni onomastični orientaciji je avtorju uspelo v delu integrirati celovitost življenja Murskega polja, telurično usmerjenost tega človeka povezati z duhovno in materialno kulturo.

Makovec je dokazal, da je priimek več kot le poimenovanje posameznika. Reflektira namreč celotno psiho-sociološko strukturo, velja pa tudi obratno.

Živimo v času, ko tako narod kot posameznik iščeta svojih korenin. Makovčeve Korenine so le dodatna spodbuda pri tem iskanju. Ne le, da marsikomu pojasnjujejo genezo njegovega priimka, ampak hkrati odpirajo problematiko, katere se bo jezikovno-historična znanost morala lotiti čimprej. Delo je pomemben prispevek k razvoju panonskega domoznanstva.

Miran Puconja

Kercsmár Rózsa: DOMONKOSFA KRÓNIKÁJA

Lendava 1990, strani 123, izdala Skupnost madžarske narodnosti v Prekmurju in Skupina prekmurskih madžarskih piscev.

Pregledi lokalne zgodovine so bili vedno pomembno in dragoceno gradivo. V njih je namreč moč najti tudi tiste, včasih se zdi nepomembne podatke, ki jih zato tako radi spregledamo. Pripadniki Skupnosti madžarske narodnosti v Prekmurju so se tega zavedli že pred leti. Narodnostno mešani kraji ob meji, kjer živijo, so vse prepogosto izpadali iz že tako skromnih zgodovinskih del. Vrzel, k je nastajala, so nadomestili tako, da so se sami lotili zbiranja zgodovinskega gradiva ter pisanja in izdajanja lastnih publikacij. Tako smo dobili kar nekaj zanimivih in uporabnih pregledov krajevne zgodovine. Zadnji med njimi, Domonkosfa krónikája ali slovensko Domanjševska kronika je izšel leta 1990, napisala pa ga je Kercsmár Rózsa. Osemnajst let - sama pravi, da najlepših - je avtorica preživela kot učiteljica v Domanjševcih. Morda je bila prav zato najbolj primerna, da o kraju in ljudeh tudi nekaj napiše.

Okusno oblikovana knjižica, ki obsega 123 strani teksta in fotografij, se pričinja z uvodno besedo dr. Vaneka Šiftarja in urednika Szunyogh Sándora. Nadaljuje se z nekakšnim osnovnim pregledom vseh geografskih oziroma naravnih značilnosti Domanjševca in okolice. Temu sledi kratek pregled zgodovine kraja skozi arhivske vire in statistične podatke. Predvsem pomembni so podatki o zemljiški posesti, obrtništvu in obrtnikih, vinogradništvu in vaških gostilnah in seveda trgovini.

Tudi tisti, ki ne poznajo Domanjševca so gotovo že slišali za romansko cerkev sv. Venceslava v tem kraju. Njena pomembnost je tolikšna, da tudi v pričujoči kroniki obsega velik del poglavja o verskem življenju kraja. Zaključujejo pa ga zanimivi podatki o verski pripadnosti prebivalstva od leta 1700 do 1943.

Obsežen del teksta je posvečen krajevni šoli, kar je povezano z avtoričinim poklicom in spomini in je zato morda za spoznanje preveč družinski. Sledi pregled kulturnega življenja od prvih čitalniških krožkov do knjižnice in gledaliških poskusov. Kakor skoraj v vsakem kraju, tako je tudi v Domanjševcih med najstarejšimi in najpomembnejšimi Gasilsko društvo, delovalo pa je tudi t.i. Gospodarsko društvo, pa Rdeči križ in seveda Mladinska organizacija. Kercsmárova Domanjševska kronika zaključuje z narodopisnimi značilnostmi kraja tj. z običaji, navadami, ljudsko ustvarjalnostjo in družabnim življenjem. Tu je na koncu še pregled mlinov in mlinarstva, ki pa bi morda bolj sodil k tistemu delu o gospodarstvu.

Domanjševska kronika predstavlja pomemben delež v spoznavanju naše krajevne zgodovine. Morda je škoda, da smo jo dobili le v madžarskem jeziku in skromni nakladi petsto izvodov. Knjižica bi bila gotovo zanimiva širšemu krogu bralcev.

Metka Fujs

DVE DOMOVINI

Razprave o izseljenstvu. Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko izseljenstvo. Ljubljana 1990. Uredil mag. Andrej Vovko. 415 strani.

Javna predstavitev te prve številke mednarodnega znanstvenega interdisciplinarnega izseljenskega zbornika je bila sicer že 21. junija 1990 v Cankarjevem domu v Ljubljani, a ga je potrebno bralcem tudi malo pozneje predstaviti, saj se s pripravo druge številke uresničuje zamisel in načrt uredništva, čeprav časi, v katerih jo pripravljajo, vlečejo dejavnosti, pozornost in tudi sredstva uredništva in založnika v druge smeri.

Zamisel o izdajanju zbornika, ki bi bil posvečen samo slovenskemu izseljenstvu, se je rodila iz potrebe zadnjih let, ko je omenjena tematika vse bolj aktualna, nastajajo številni strokovni in znanstveni prispevki, ki pa so objavljeni po raznih zbornikih, revijah, koledarjih, itd. Hkrati bi tak zbornik povezoval raziskovalce in pisce doma in v tujini; bil bi njihova znanstvena vez, kakršne do zdaj niso imeli. Odziv na prošnjo za sodelovanje je bil več kot odličen, kar zajetna prva številka s svojim obsegom in vsebino jasno izpričuje.

Zborniku na pot je napisal uvodni članek urednik Andrej Vovko, o preteklem in sedanjem delovanju Inštituta za slovensko izseljenstvo pa je pisala Breda Čebulj Sajko. Med 22 članki in razpravami je potrebno posebej omeniti Zgodovinske primerjave (Ferdo Gestrin), Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne (Vlado Valenčič), Družba sv. Rafaela do ustanovitve ljubljanske podružnice (Bogdan Kolar), Udje Družbe sv. Mohorja do leta 1900 (Andrej Vovko), Ideja in poskusi izgradnje Slovenskega narodnega doma na St. Clairu v Clevelandu (Matjaž Klemenčič - Darja Emeršič), Delovanje Toma Brejca med slovenskimi izseljenci v Franciji 1936-1939 (Marjan Drnovšek), Etnični radio v Avstraliji in oddaje v slovenskem jeziku: razvoj in usmeritev (Irena Birska), Izseljenska avtobiografija v ZDA - primer slovenskih Američanov (Jerneja Petrič), Slovensko argentinski pesnik Vinko Žitnik (Janja Žitnik), Ivan Dolenc in John Krizanc - dva kanadska avtorja slovenskega rodu (Mirko Jurak), Zamisli o sodelovanju med Slovenci in njihovimi potomci v matici in tujini (Peter Klinar), Imigracija in psihiatrija: jugoslovanski priseljenci v Viktoriji (Jurij Zalokar), Immigration History Research Center (Raziskovalni center za zgodovino priseljevanja) Univerze Minnesota v St. Paulu, ZDA, in njegova Slovenskoameriška zbirka (Andrej Vovko). Sledita dve oceni, bibliografija in sinopsi.

Sami naslovi razprav in člankov nakazujejo njihovo vsebino, zato jih podrobno ne bomo predstavljali. Večina obravnava problematiko in tematiko slovenskega izseljenstva v Severni Ameriki, kar je razumljivo, saj jih tam največ živi in je tudi njihovo duhovno življenje najbolj razgibano, kar se odraža v znamenitih osebnostih in njihovi raznoliki ustvarjalnosti. Vendar se vsebina zbornika razširi tudi na druga zemljepisna področja: Evropo, Avstralijo in Južno Ameriko. S prispevki je pokrit tudi večji del slovenske dežele, odnosno krajev, iz katerih so se ljudje izseljevali; če je kje kakšna bela lisa, gre krivdo pripisati prej pomanjkanju sodelavcev ali materialov kot pa uredništvu.

Prva številka zbornika o slovenskem izseljenstvu je izpolnila svoj namen in pričakovanja, zato lahko z zaupanjem pričakujemo tudi nadaljnje izhajanje, v katerem bodo po urednikovih besedah "naša svoje mesto raziskovanja vprašanj »dveh domovin« - stare in nove, kot »skupnega imenovalca« vseh izseljencev, izseljevanja iz stare, priseljevanja in življenja v novi ter stikov med obema domovinama. V zborniku bodo objavljeni predvsem izvirne razprave in članki, predstavljeno bo arhivsko in dokumen-

tacijsko gradivo, svoj odmev bodo dobila znanstvena srečanja in nove publikacije o izseljenstvu, predstavljene bodo bibliografije proučevalcev izseljenskih vprašanj ter delovanje domačih in tujih znanstvenih ustanov s tega področja“ (str. 8).

V času, ko se Slovenija vse bolj odpira v Evropo in svet ter navezuje tesnejše stike z vso tisto tretjino Slovencev, kateri živijo izven meja matične države, bo imela predstavljena številka zbornika z vsemi naslednjimi svojo posebno znanstveno ter informacijsko vlogo. Škoda, da je naklada samo 350 izvodov.

Mihael Kuzmič

SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON

(Petnajsti zvezek; Zdolšek - Žvanut). Ur. Jože Munda s sod. Slovenska akademija znanosti in umetnosti ter Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana 1991. Str. 781 - 1049 + XXXII.

SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON

(Osebnostno kazalo). Ur. Jože Munda s sod. Slovenska Akademija znanosti in umetnosti ter Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede. Ljubljana 1991. 245 str.

Z zadnjim, petnajstim zvezkom Slovenskega biografskega leksikona, je SAZU v Ljubljani končala monumentalno delo splošno slovenskega pomena, ki se je začelo že leta 1925. Nemogoče je vsaj približno omeniti vse vidnejše strokovnjake z različnih področij znanosti, ki so pri projektu aktivno sodelovali; še manj je možno omeniti ali pregledati vse tiste, četudi samo pomembnejše, znamenite osebnosti iz obdobja slovenske zgodovine in sedanjosti ter tujce, ki so prispevali svoj delež slovenskemu duhovnemu in materialnemu bogastvu, ki ga danes imamo. Zaradi pomembnosti pa le pogledimo SBL kot celoto, ki je izšla v 4 knjigah (15 zvezkih) v naslednjem časovnem zaporedju:

I. knjiga

1. zvezek, Abraham - Erberg, 1925, str. 1-160
2. zvezek, Erberg - Hinterlechner, 1926, str. 161-320
3. zvezek, Hinterlechner - Kocen, 1928, str. 321-480
4. zvezek, Kocen - Lužar, str. 481-688 + VI

II. knjiga

5. zvezek, Maas - Mrkun, 1933, str. 1-160
6. zvezek, Mrkun - Petejan, 1935, str. 161-320
7. zvezek, Peterlin. - Pregelj, 1949, str. 321-480
8. zvezek, Pregelj - Qualle, 1952, str. 481-611 + VIII

III. knjiga

9. zvezek, Raab - Schmidl, 1960, str. 1-224
10. zvezek, Schmidl - Steklasa, 1967, str. 225-464
11. zvezek, Stele - Švikaršič, 1971, str. 465-742 + XXXII

IV. knjiga

12. zvezek, Taborska - Trtnik, 1980, str. 1-204
13. zvezek, Trubar - Vodaine, 1982, str. 205-500
14. zvezek, Vode - Zdešar, 1986, str. 501-780
15. zvezek, Zdolšek - Žvanut, 1991, str. 781-1049 + XXXII

Osebnostno kazalo, 1991, 245 str.

Med uredniki so bila tako prominentna imena s področja naše kulturne zgodovine, kot so: Izidor Cankar, Joža Glonar, Franc Kidrič, Janko Šlebingar (zv. 1, 2, 3, 7), Franc Ksaver Lukman s sodelavci (zv. 4, 5, 6 in 8), Alfonz Gspan s sodelavci (zv. 9, 10 in 11), Fran Petre in Jože Munda (zv. 12 do 15).

SBL je svoje osnovno načelo ohranil do konca: zanesljivo je predstavljal osnovna in najvažnejša dejstva iz življenja opisanih oseb z njihovo bibliografijo, važnejšo literaturo in kratko oceno, če jo je bilo že močno dati. Začetni koncept je bil z novimi zvezki obogaten: zajeti so bili mlajši predstavniki, ki so se v času izhajanja uveljavili, do 9. zvezka pretežno humanistično področje pa je bilo vnaprej občutno razširjeno tudi na druge dejavnosti. Čeprav so bili v preteklosti že najavljeni dopolnilni zvezki predvsem za začetni knjigi, do njih ni prišlo najbolj zaradi tega, ker bi morali biti po obsegu večji kot so bili osnovni. Tako lahko pričakujemo, da bo v prihodnosti izšel razširjeni in dopolnjeni ponatis vsaj za tiste zvezke, ki niso zajeli širine zadnjih in jih večinoma tudi ni več dobiti.

Med sodelavci SBL, posebej zadnje knjige, so bili tudi nekateri znani prekmurski znanstveniki; omenim naj le dr. Antona Trstenjaka, dr. Vilka Novaka, dr. Ivana Zelka in Ivana Škafarja. V osebнем kazalu ugotovimo, da je med prvimi pomembnimi prekmurskimi osebnostmi omenjen Agustich (Augustič) Imre: I, 3, 182; - III, 320, zadnji pa je Županek Mihael, prepisovalec pesemskih besedil, iz Salovec v Prekmurju (1830-1905), IV, 15, 1038-1039.

SBL je zajel celotno slovensko področje, šel je v največjo možno širino, ki mu jo je dovoljeval uredniški okvir. Razumljivo pa je, da ni mogel iti tudi v široko zajemanje lokalnih ali področnih pomembnih oseb. Nekatere slovenske pokrajine pa imajo svojo specifično zgodovino in tok razvoja, kar zahteva še dodatno in za svoje področje širšo obdelavo. Tega so se prvi zavedali in zamisel uresničili s svojim Biografskim leksikonom primorski Slovenci. Ideja bi bila vredna premisleka in uresničenja tudi v Prekmurju samem ali v širšem Pomurju, saj ima v svoji preteklosti in tudi sedanjosti številne osebnosti, katere so vredne spoštivega spomina in bi hkrati bile tudi svetel zgled v našem času na marsikaterem področju narodovega življenja in delovanja.

Praktično in uporabno vrednost SBL je urednik Jože Munda označil z besedami, da "je bil v domači in tuji znanstveni in strokovni javnosti Slovenski biografski leksikon vselej močno opazen in uveljavljen. Redno sta ga spremljali dnevna in revijalna kritika... S pridom iz njega zajemajo naši in tuji znanstveni pisци, o čemer pričajo pogosti citati v njihovih razpravah... Po svoje potrjuje leksikonovo vrednost tudi dejstvo, da sta prvi dve knjigi doživeli leta 1976 na tujem kvaliteten reprint."

Mihael Kuzmič

Ivan Stopar: GRAJSKE STAVBE V VZHODNI SLOVENIJI

Druga knjiga: Med Prekmurjem in porečjem Dravinje. Občine: Gornja Radgona, Lenart, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota, Ormož, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice.

Izdala Založba Park in Znanstveni inštitut Filozofske fakulte. Ljubljana, 1991. 187 strani, med tekstom 12 barvnih posnetkov, 13 barvnih in 43 črno-belih reprodukcij starejših grafičnih predlog, 2 skici fasad in 19 tlorisov; povzetki v nemščini.

V 2. knjigi iz obsežno zastavljene serije Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji njen avtor dr. Ivan Stopar, vsekakor najboljši poznavalec in proučevalec slovenskih gradov, na topografičen način oriše in predstavi obstoječe, že izginule ali zgolj v virih imenovane grajske zgradbe od Prekmurja tja do porečja Dravinje. Kajpada geografski okvir knjige ni najbolj posrečen, še zlasti, ker bralec ne najde prave povezave npr. med dvorcem v Lendavi in dvorom v Laporju. Spremna beseda v knjigi je sicer mnogo krajša kot v prvi, posvečeni grajskim stavbam na območju Maribora in Ptuja (1990), a je to po svoje razumljivo, saj še do nedavna razen Stoparja nihče ni vključeval v raziskave prekmurskih gradov. Pri tem avtor opozori na zapoznelost proučevanja grajskih stavb, nemalo pa je zaskrbljen, kajpak upravičeno, nad stanjem gradov in dvorcev.

Naš namen je ob Stoparjevi knjigi opozoriti predvsem na prekmurske gradove in dvorce. Po abecednem redu je prvi med njimi dvorec v Beltincih. Zanj avtor pravi, da so ga verjetno pozidali še v 17. stoletju, dejstvo pa je, da je njegov "prednik" z obzidjem in stolpi stal že ok. leta 1500, o njem pa poroča Bánffyjev dnevnik iz leta 1532. Največji prekmurski grajski očak, grad pri Gradu na Goričkem, izvira še z začetka 13. stoletja, že 1333 pa naj bi bil v posesti Petra Széchyja, kar ni najbolj verjetno, kajti še leta 1365 je ban Nikolaj Széchy dobil gornjelendavsko zemljišče in seveda sam grad. Najbolj sporna je reproducirana risba iz "skicirke Martina Stiera" iz 1. polovice 17. stoletja, saj gre v bistvu za grafično podobo dolnjelendavskega, torej Bánffyjevega gradu (prim. E. Marosi: Burgen, Schlösser, Paläste Ungars im Mittelalter, v: Die Ritter. Güsing, 1990 (razst. kat.), 108). Povsem pa drži Stoparjeva ugotovitev, da je grajska stavba derutna. Pri obravnavi gradu v Lendavi je vprašljivo navajanje, da je bil Bánffyjev grad po 1. 1644 v lasti Franca Nadasdyja (do 1671), potlej pa v Eszterházyjevi. Posest so si namreč že kmalu po smrti Kristofa Bánffyja delili oboji, le da je slednjim pripadel grad že takrat. Prav tako je vprašljiv podatek, da so Eszterházyji že med leti 1690-1705 pozidali dvorec v obliki črke L. Grad so namreč še leta 1704 držali Kruci, Eszterházyji pa so se vrnili vanj leta 1712 in dvorec obnovili v omenjeni tlorisni zasnovi leta 1717 v spomin na cesarja Leopolda I. (prim. Janez Balazic: K podobi lendavskega gradu, Stopinje 1992 Murska Sobota 1991, 82-86).

Podrobneje je obdelan soboški grad, še zlasti pa pritegnejo posnetki opreme nekdanjega Szapáryjevega gradu, ki jih naredil dr. F. Stelè še pred dražbo premičnin leta 1930. Pri umetnostnozgodovinskem vrednotenju jih v prihodnje, vsaj tiste umetniške, za katere vemo, kje so danes, ne bo mogoče zaobiti. Velika zasluga Stoparjevega dela je, da je v topografski pregled grajskih stavb vnesel dandanašnji že izginuli grad v Petanjcih. Grad je odigral izjemno vlogo v času protestantizma, tu pa je leta 1598 en mesec preživel tudi astronom Johannes Kepler. Pomen Petanec pa dviguje tudi dvorec Batthianyjev in v njegovi bližini leta 1902 posvečena neogotska kapela.

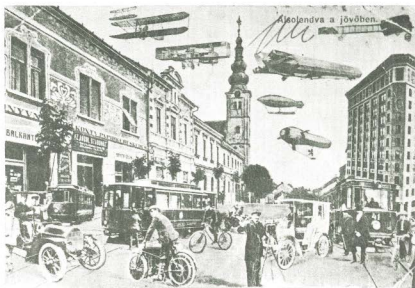
Dvorec v Rakičanu, ki izvira iz 17. stoletja, je poleg kratke zgodovine in orisa stavbne podobe predstavljen s tlorisom in dvema posnetkoma. Pri posnetku gospodarskega vhoda gre najverjetneje za neljubo pomoto, saj tu ni reproduciran rakičanski,

ampak portal beltinskega dvorca. Dvorec v Rakičanu v zadnjem času obnavljajo in vse kaže, da se bo z novimi upravljalci njegovo stanje popravilo. Isto velja za že sanirano neogotsko ovalno kapelo v parku. Izmed prekmurskih grajskih stavb je na slednjem mestu obravnavan двореc v Tišini, ki izvira s konca 18. st. in stoji, kot pravilno ugotavlja pisec, sredi zanemarjenega parka.

Stoparjevo delo je prvi celoviti pregled grajske arhitekture v Prekmurju, podobno pa velja tudi za stavbe na drugi strani Mure. Resda se pri podrobnem pregledu pokažejo nekatere pomanjkljivosti (izpuščen je tudi Matzenauerjev двореc v Prosenjakovcih), a je dejstvo, da gre za temeljno delo s področja stavbnogodovinske preteklosti prekmurskih grajskih stavb. Izjemno barvit, nazoren jezik ter številne barvne in črno-bele reprodukcije dajejo knjigi dr. Stoparja poleg topografične vrednosti še kulturnogodovinski pomen.

Janez Balažic

Alsolendva a jövöben - Lendava v prihodnosti, razglednica iz 1910

Zadnjih nekaj let s številnih starih razglednic spoznavamo podobe raznih krajev, trgov in mest, izšlo pa je tudi že kar nekaj knjižnih del s to tematiko. Tudi naši kraji in mesta se ponašajo ovekovečeni na starih razglednicah in najbrž bo sčasoma komu uspelo zbrati najzanimivejše ter z njih zbrisati prah pozabe. Ena od zanimivejših je razglednica **Alsolendva a jövöben - Lendava v prihodnosti***, ki jo je leta 1910 natisnil znameniti lendavski tiskar in knjigarnar Ernest Balkányi. Zgovorna, futuristično zasnovana razglednica je lahko barvno tonirana in nam kaže nekdanjo Glavno ulico (danes Partizanska). Z leve je videti vrsto meščanskih hiš, na začetku s pročeljem Balkányjeve knjigarne in na koncu z izstopajočim baročnim zvonikom župnijske cerkve sv. Katarine. Z desne je vkomponirana stolpnica, po široki "aveniji" vozijo kar trije tramvaji, pridružujejo se avtomobili, "velemestno" gnečo pa delajo še kolesarji in pešci. Nebo nad Lendavo preletavajo trije cepelini in štiri letala. Sredi ulice pozdravlja fotograf, pozdravlja nas, ki smo v prihodnosti!

Janez Balazic

* Razglednico je za natis posodil akademski kipar Ferenc Király, za kar se mu zahvaljujemo.

UDK: 904 (497.12 Sobota) "1"

Kerman Branko, kustos arheolog, Pokrajinski muzej Murska Sobota
SLO-69000 Murska Sobota, Trubarjev dvorec 4

Dve nagrobni steli iz Sobote

Avtor obravnava dve antični steli iz Prekmurja. Prva je bila odkrita v Dožji vasi pri Lendavi in pripada Vibenu, druga pa v Soboti in pripada Vlatorju.

Stela Vibenuša je razdeljena na tri polja, zaključuje jo levje ovršje s podobo bradatga moža. Nad osrednjim napisnim, ki ga obdajata pilastri, je nisa s portreli, pod njo je ozelek friz z živalskim reliefom, podnožje pa krasita dva delina. Stela Vlatorja se zaključuje z levim ovršjem in rožeto na kamniti kocki. Nad napisnim poljem je friz z rastlinskim reliefom. Zaitraj pa zapolnjuje relief dveh panterjev s kantarosom. Podnožje stele pa krasí podoba morske pošasti.

Steli spadata tipološko v skupino stel z levi. Obe pa sta datirani v čas do prve polovice 2. stol.

UDK: 75 (497.12 - Prekmurje) "13"

Janez Balazic, kustos za umetnostno zgodovino, Pokrajinski muzej Murska Sobota, SLO-69000 Murska Sobota, Trubarjev dvorec 4

Starejše plasti stenskih slikarjev v Prekmurju

Poznoromanskemu času v Prekmurju pripadajo vnovično odkriti sledovi stenskih slik v lendavski grajski kapeli, kompozicije Pohoda in Poklona treh kraljev v rotundi v Selu ter prizori prve plasti poslikave v žup. c. v Turnišču. Poslikava v Selu je nastala okoli leta 1300, v prispevku selanskega mojstra pa avtor vidi nasledstvo oz. poznejši odvod slikarstva, ki ga reprezentirajo slikarje v prostoru južno-zahodnega stolpa katedrale v Jaku. Turniški prizori so najverjetneje nastali kmalu po letu 1300 izpod roke slikarja visokih ustvarjalnih zmognosti. Analogije turniškega mojstra avtor išče v slikarjih 2. plasti v Hidvešgu in poslikavi v Osi, a je v kakovosti izvedbe turniški slikar negirpimerno spretnjši. Kakovost selanskih in turniških slikarjev s svojimi ikonografskimi in formalnimi značilnostmi prica o vpetosti prekmurskega v srednjeevropski kulturni prostor.

UDK: 22/28(05) (497.12-18) "1919"
05 (497.12-18) Marjini list "1919"

Vugrinec Jože, bibliotekar, Pokrajinska in študijska knjižnica
Murska Sobota, SLO-69000 Murska Sobota, Grajska 2

Marjini list v letu 1919

Med prekmursko katoliško publicistiko je imel pomembno mesto tudi Marjini list (izhajal v letih od 1904 do 1941, urejal pa ga je Jožef Klekl), ki je veliko prispeval k verski in splošni izobrazbi prekmurskega človeka. Iako tudi njegov XV. letnik iz leta 1919. Prispevek podrobneje obravnava vsebinske in nekatere jezikovne posebnosti tega letnika. Pri prvih poudarja poudarja poudarja pomen prispevkov, pri drugih pa opredeljuje uredniški trud, da bi s postavljanjem vedno več novih besed iz slovarskega knjižnega jezika v narečni jezik Marjinlega lista le-lega vsaj nekoliko posodabljal in približeval prvemu.

UDK: 949.712-18 "1945/1947"
Fujs Metka, kustos zgodovinar, Pokrajinski muzej Murska Sobota, SLO-69000 Murska Sobota, Trubarjev dvorec 4

V jugoslovanski zgodovini je obnova čas med koncem druge svetovne vojne 1945 in pričetkom gospodarskega planiranja 1947. V tem času so bile v pretežni meri sanirane posledice vojne in ustvarjeni osnovni materialni pogoji za socialistično organizacijo družbe z vodilno vlogo komunistične partije in centraliziranim planiranjem. Državna lastnina, ki je bila za to potrebna, je nastala z množičnimi raziasiljavami, ki so popolnoma spremenile lastninske odnose. V prispevku je opisan potek obnove v državi, ki mu sledi podroben opis tega dogajanja v Prekmurju.

UDK: 75 (497.12 - Piekurnje) "13"

Balske Janec, Kunstgeschichtsforscher (Kustos), Pokrajinski muzej Murska Sobota, SLO-69000 Murska Sobota, Trubarjev dnevnik 4

Der spätromantischen Zeit im Piekurnje gehören auf neu entdeckte Spuren der Wandmalereien in der Schichtkappe von Lendava, die Komposition des Zuges und der Anbetung der drei Könige in der Rotunde in Selo und die Szenen der ersten Schicht der Bemalung in der Pfarrkirche in Turnišče. Die Bemalung in Selo entstand um 1300, im Beitrag des Selber Meisters steht der Autor eine Nachfolge bzw. eine spätere Ableitung der Malerei, die durch die Bemalung im Raum des südwestlichen Turms der Kathedrale in Jak repräsentiert wird. Die Szenen aus Turnišče sind wahrscheinlich bald nach dem Jahre 1300 entstanden und werden dem Meister von großen Schöpfungsfähigkeiten zugeschrieben. Die Parallelen zu dem Meister von Turnišče sucht der Autor in den Malereien in Hlidsag und in der Bemalung in Ocs, aber der Meister von Turnišče war in der Malerei viel gewandter. Die Qualität der Malereien aus Selo und Turnišče mit ihren ikonographischen und formalen Charakteristika zeugt von der Einberufung des Piekurnjer Kulturraumes in den mitteleuropäischen Kulturkreis.

UDK: 949.712-18"1945/1947"

Fuji Matka, Geschichtsforscherin (Kustos), Pokrajinski muzej Murska Sobota SLO-69000 Murska Sobota, Trubarjev dnevnik 4

In der jugoslawischen Geschichte ist die Erneuerung der Zeit vom Ende des 2. Weltkrieges bis zu Anfangen der wirtschaftlichen Planung im Jahre 1947. In dieser Zeit wurden die Folgen des Krieges vorwiegend saniert und die grundlegenden materiellen Bedingungen für die sozialistische Organisation der Gesellschaft mit einer führenden Rolle der kommunistischen Partei und einer zentralisierten Planung geschaffen. Das Staatsregiment, das eine Bedingung dafür war, ist mit den Massenerneuerungen entstanden, die die Eigentumsverhältnisse völlig geändert haben. In diesem Beitrag wird der Verlauf der Erneuerung im Staat beschrieben, worauf eine eingehende Beschreibung dieses Geschehens im Piekurnje folgt.

UDK: 904 (497.12 Sobota) "1"

Kerman Branko, Archäologe (Kustos), Pokrajinski muzej Murska Sobota SLO-69000 Murska Sobota, Trubarjev dnevnik 4

Zwei Grabsteine aus Sobota

Der Autor behandelt zwei antike Steine aus dem Piekurnje. Die erste wurde in Dolga vas bei Lendava entdeckt und gehört dem Viterius an, die zweite in Sobota und gehört dem Vitor an. Die Stele des Viterius wird in drei Streifen geteilt. Im Aufsatz ein bärtiger Mannkopf zwischen zwei nach außen gelagerten Löwen; über dem zentralen Inschriftfeld, das von zwei Plastern umgeben ist, eine Portälschnecke, unter der ein enger Fries mit dem Tierrelief ist. Am Sockel sieht man zwei Delphine. Der Aufsatz der Stele des Vitor wird mit den Löwen und der Rosette auf einem Steinwürfel abgeschlossen. Über dem Inschriftfeld sieht man den Fries mit dem Pflanzentrelief. Den Giebel füllt der Relief von zwei Panther mit Karthagos aus. Am Sockel sieht man das Bildnis eines Seungehens.

Die Steine gehören zu der Gruppe der Steine mit den Löwen. Die beiden werden in die Zeit bis zur ersten Hälfte des 2. Jahrhunderts datiert.

UDK: 2228(05) (497.12-18) "1919"
05 (497.12-18) Marjin list "1919"

Vugrinec Jože, Bibliothekar, Pokrajinski in študijska knjižnica Murska Sobota, SLO-69000 Murska Sobota, Grajska 2

Marjin list für das Jahr 1919

Unter der Piekurnjer slowenischen Publizistik hat eine wichtige Stelle auch Marjin list (erschienen von 1904-1941, Redakteur Jožef Kleč), das viel zur religiösen und allgemeinen Bildung des Piekurnjer Menschen beigetragen hat, so auch sein XV. Jahrgang aus dem Jahre 1919. Der Beitrag behandelt inhaltliche und sprachliche Eigenheiten dieses Jahrgangs. Bei den ersten Jahrgängen (bis 1919) wird die lehrhaft-erzieherische Bedeutung der Aufsätze hervorgehoben, bei den übrigen (vom Jahrgang XV an) vor allem die Benutzungen des Rodabaus, durch die Verwendung immer neuer Wörter aus der slowenischen Schriftsprache das Blatt ein wenig zu aktualisieren.

UDK: 39 (497.12 Prekmurje) (049.3)

Brunen Borut, diplomirani etnolog, Oddelék za etnologijo Filozofska fakulteta Ljubljana, SLO-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Na osnovi novih metodoloških izhodišč so slovenski etnologi v 70. letih pričeli z raziskovalnim projektom "Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja" (ETSEO). Primerjalna analiza topografij edine regionalne zaključene enote v projektu ETSEO, to je pokrajine Prekmurja, poskuša kritično prebrati rezultate raziskav, uporabljenih metodologijo in topografsko metodo.

UDK: 808.63-07 : 232.15

doc.dr. Nečak Lók Albina, Pedagoški inštitut Univerze v Ljubljani SLO-61000 Ljubljana, Gerbičeva 62

Položaj slovensčine kot sredstva javnega sporazumevanja v manjšinskih položajih

Avtorica predstavlja položaj slovenskega jezika v stiku z jeziki sosednjih narodov in opisuje njegovo mesto in funkcijo pri sporazumevanju v javnosti. Teoretična razmišljanja ilustrira s primeri o položaju slovensčine na avstrijskem Štajerskem in v Porabju na Madžarskem. Označuje ga kot položaj "ekstremne" digresije, ko je slovensčina oziroma narečje primarna le za sporazumevanje v domačem krogu, medtem ko je iz javnih položajev skoraj povsem izrinjena.

UDK: 325.2 (497.12-18-73) "19"
73 (=863) "19": 949.712-18

Kuzmič Mihael, dipl. teolog, pastor Binkoščne cerkve, SLO - 61000 Ljubljana, Celovška 70

Pomoč ameriških prekmurskih izseljencev rojakom v "stari domovini"

Prekmurski izseljenci v Severni Ameriki s svojo največjo naselbino v Beltehemu, Pa. in v okolišnih krajih ter državah, so svojim rojakom v "stari domovini" pomagali denarno in materialno v njihovih osebnih, družinskih in širših potrebah. Tovrstno dejavnost je spremljal tudi njihov tedenski prekmurski časopis "Amerikanski Slovincov Glas", ki je posebej poročal o pomoči in darovalcih za evangeličansko cerkev v Seli, cerkveni zvon v Markovcih, obnavljanje cerkve pri sv. Sebeščanu, gasilec v Fokovcih in Vuči Gomili, za obnovo cerkvenih orgel v Puconcih ter humanitarno karitativno pomoč v povojnem času.

UDK: 904 (94)

Šavel Irena, kustos arheolog, Pokrajinski muzej Murska Sobota, SLO-69000 Murska Sobota, Truberjev dvorec 4

Dreamtime - ali najstarejša preteklost avstralskih Aboriginov

Dreamtime ali čas sanj je ključ za razumevanje miselnega sveta avstralskih Aboriginov. Vzporedno s pojmi tukaj in zdaj obstaja za njih še sanjski čas, ki je davna preteklost, brezčasna doba, prisotna vedno in tudi zdaj. To je brezčasna izkušnja, ki spaja preteklost s sedanjostjo in jo veže s prihodnostjo. Preteklost je za njih vedno večna, neskončna in nespremenljiva.

UDK: 325.2 (497.12.18.73) "19"
73 (=663) "19": 949.712-18

Kuzmici Mitael, Diplomfelloge, Pastor der Pfingstkirche, SLO-61000 Ljubljana, Ceovska 70

Die Hilfe der amerikanischen Auswanderer aus Prekmurje ihren Landsleuten in der "alten Heimat"

Die amerikanischen Auswanderer aus Prekmurje mit ihrer größerer Siedlung in Bielefeld in Nordamerika haben ihren Landsleuten in der "alten Heimat" finanziell und materiell geholfen. Darüber hat das Prekmurjer Wochenblatt "Amerikanski Slovenov Glas" berichtet. Dieses Wochenblatt hat besonders über die Hilfe der amerikanischen Landsleute beim Bau der evangelischen Kirche in Selc, beim Kauf der Glocke in Markovci, bei der Restaurierung der katholischen Kirche St. Sebastjan, bei der Restaurierung der Kirchenorgel in Puconci und über die charitative Hilfe in der Nachkriegszeit berichtet.

UDK: 904 (94)

Irena Savel, Archäologe (Kustos), Pokrajinski muzej Murska Sobota, SLO-69000 Murska Sobota, Trubarjev dnevnik 4

Dreamtime - oder die älteste Vergangenheit der australischen Aborigines

Dreamtime oder die Zeit der Traumzeit ist der Schlüssel zum Verständnis der Gedankenwelt der australischen Aborigines. Parallel zu den Begriffen hier und jetzt besteht für sie noch die Traumzeit, die schon eine uralte Vergangenheit, ein zeitloses Zeitalter ist, das immer, und auch jetzt, anwesend ist. Das ist eine zeitlose Erfahrung, die die Vergangenheit mit der Gegenwart verbindet, die gleichzeitig mit der Zukunft verbunden ist. Die Vergangenheit ist für die Aborigines ewig, unendlich und unveränderlich.

UDK: 39 (497.12 Prekmurje) (049.3)

Brunen Borut, Diplomethnologe, Oddelka za etnologijo, Filozofska fakulteta, SLO-61000 Ljubljana, Aškerčeva 12

Auf Grund der neuen methodologischen Ausgangspunkte fingen die slowenischen Ethnologen in den 70er Jahren mit dem Forschungsprojekt "Die ethnologische Topographie des slowenischen ethnischen Gebietes" (ETSEG) an. Die komparative Analyse der Topographien der einzelnen regional abgeschlossenen Einheiten im Projekt ETSEG, d. h. der Prekmurje, versucht, die Resultate der Untersuchungen, die Methodologie und die topographische Methode kritisch zu beurteilen.

UDK: 808.63.07 : 222.15

doc. dr. Nečak Lili Alibina, Pedagoški inštitut Univerze v Ljubljani SLO-61000 Ljubljana, Gerbičeva 62

Die Lage des Slowenischen als des öffentlichen Verständigungsmittels in den Minderheitssituationen

Die Autorin stellt die Lage der slowenischen Sprache im Kontakt mit den Sprachen der benachbarten Völker dar und beschreibt ihre Stelle und Funktion bei der Verständigung in der Öffentlichkeit. Ihr theoretisches Nachdenken wird durch Beispiele über die Lage des Slowenischen in der Steiermark in Österreich und im Fürstentum Ungarn illustriert. Die Autorin bezeichnet sie als die Lage der "extremen" Dilemmata, in der die slowenische Sprache bzw. der slowenische Dialekt nur für die Verständigung im einheimischen Kreis geeignet ist, während sie aus den öffentlichen Situationen fast völlig ausgeklammert ist.

UDK: 316.32 (510)

Dr. Jana Rošker, sinologinja, SLO-61000 Ljubljana, Malejeva 14

Način in posledice sprememb v družabnem ustroju Kitajske pod vplivom zahodnih gospodarskih in duhovnih smeric - prvi ekspanzivni vdor zahodnega kapitala in njegove miselnosti na pragu 20. stoletja
(Spremembe socialne in politične strukture, novo definiranje akumulacije kapitala, posledice ekonomskih zakonitosti superiornih materialne civilizacije zahoda, vpliv na trenutni položaj)

908(497.4)